

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Кафедра іноземної філології, українознавства та соціально-правових
дисциплін

Г. М. Удовіченко, Л. А. Дмитрук

**ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА ОСНОВИ
РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ**

Курс лекцій

Ступінь: бакалавр

Кривий Ріг
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Кафедра іноземної філології, українознавства та соціально-правових
дисциплін

Г. М. Удовіченко, Л. А. Дмитрук

**ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА ОСНОВИ
РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ**

Курс лекцій

Ступінь: бакалавр

Затверджено на засіданні
кафедри іноземної філології,
українознавства та соціально-
правових дисциплін
Протокол № 9
від “5 ” лютого 2021 р.

Схвалено навчально-
методичною радою
ДонНУЕТ
Протокол № 6
від “25” лютого 2021 р.

Кривий Ріг
2021

УДК 81'25(075.8)
ББК 81.07-923
У 31

Удовіченко Г. М., Дмитрук Л. А.

У 31 Курс лекцій для вивчення дисципліни «Вступ до перекладознавства та основи редагування перекладів». Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2021. 170 с.

Дане навчально-методичне видання містить виклад матеріалів лекцій для вивчення дисципліни «Вступ до перекладознавства та основи редагування перекладів». Дані методичні матеріали дозволять полегшити оволодіння курсом, систематизувати отримані знання, підвищити рівень підготовленості студентів до семінарських занять, зорієнтувати у пошуку додаткових матеріалів.

© Удовіченко Г.М., 2021
© Дмитрук Л.А., 2021
© Донецький національний
університет економіки і торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського, 2021

ЗМІСТ

Вступ	5
Змістовий модуль 1: Поняття й категорії перекладознавства	6
Лекція 1. Визначення і зміст поняття «переклад». Історичні аспекти перекладознавства	6
Лекція 2. Термін і поняття «переклад» та рівні його реалізації	31
Лекція 3. Види перекладу й тлумачення	68
Лекція 4. Способи, типи і види відтворення значень мовних одиниць	77
Лекція 5. Перекладацькі трансформації.	96
Лекція 6. Особливості перекладу літератури різних жанрів і стилів	109
Змістовий модуль 2: Лексико-граматичні та жанрово-стилістичні особливості редагування перекладів	127
Лекція 7. Види редагування перекладеної літератури	127
Лекція 8. Особливості редагування різних видів перекладеної літератури. Мовностилістичні засади відтворення та редагування іншомовних текстів.	138
Лекція 9. Втрати при відтворенні тексту й редакторська допомога перекладачеві	159
Список рекомендованої літератури	169

ВСТУП

Коло діяльності, яке охоплює поняття «переклад», широке. З однієї мови на іншу перекладаються та редагуються вірші, художня проза публіцистика, науково-популярні видання, дипломатичні документи та інше.

Дисципліна «Вступ до перекладознавства та основи редагування перекладів» дає можливість ознайомити студентів із загальною структурою теорії перекладу та головними поняттями перекладознавства та редагування, видами та типами перекладу, основними прийомами перекладацької техніки, етапами роботи перекладача та редактора.

Метою курсу є створити теоретичну основу для подальшого набуття студентами практичних умінь та навичок у галузі перекладу та вивчення моделей і закономірностей процесу перекладу і перекладацьких відповідностей, а також способів перекладу текстів різних жанрів та стилів; розвинути у студентів здатність об'єктивно, на основі вироблених наукою про переклад критеріїв, оцінювати переклади з точки зору редакторської діяльності, активізувати творчі здібності перекладачів-початківців.

В результаті вивчення дисципліни студент повинен:

Знати:

- визначення сутності перекладу як акту міжмовної опосередкованої комунікації, а також фундаментальні положення перекладознавства;
- зміст основних понять (терміно-одиниць) теорії перекладу;
- суспільне призначення і специфіку перекладу (його типів), основні відмінності між письмовим та усним перекладом;
- основні вимоги до якості тексту перекладу і найважливіші критерії аналізу співставлення текстів оригіналу та перекладу;
- основні типи перекладацьких трансформацій як інструменту оптимального перекладацького рішення, а також їх причини та й міру їх необхідності та допустимості.

Вміти:

- вільно орієнтуватися у понятійному апараті та основних прикладних напрямках сучасного перекладознавства;
- безпомилково користуватися фаховою термінологією, яка відображає специфічні поняття;
- порівнювати оригінал та його переклади та встановлювати найбільш вдалі (оптимальні) варіанти перекладу, застосовуючи так званий «фактор критичного ока»;
- здійснювати у процесі перекладу пошук «ключових слів» як відправних точок перекладацьких трансформацій;
- здійснювати редакторську правку тексту.

Дане навчально-методичне видання містить виклад матеріалів лекцій до вивчення дисципліни, які дозволять студентам полегшити оволодіння курсом, систематизувати отримані знання, підвищити рівень підготовленості до семінарських занять, зорієнтувати у пошуку додаткових матеріалів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1: ПОНЯТТЯ Й КАТЕГОРІЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Лекція 1. Визначення і зміст поняття «переклад». Історичні аспекти перекладознавства

План

1. Визначення і зміст поняття «переклад»
2. Історичні аспекти перекладознавства
 - 2.1 Переклад в давнину і в епоху античності
 - 2.2 Стародавня Греція
 - 2.3 Давній Рим
 - 2.4 Писемність у давнину
 - 2.5 Переклад в епоху Середньовіччя
 - 2.6 Переклад в Європі XIV-XIX ст.
 - 2.7 Подальший розвиток перекладу в XIX ст. .
 - 2.8 Історія вітчизняного перекладу

Література: 1, 4, 7, 10, 11, 13, 17, 18, 19

Поняття і терміни: *переклад, перекладознавство, писемність психології*

1. Визначення і зміст поняття "переклад"

Слово 'переклад' є зрозумілим і звичайним для всіх. Воно існує майже в кожній мові в різних контекстах: переклад твору, зробити переклад, надрукувати переклад, у процесі перекладу і т. ін. За даними академічного Словника української мови в 11 томах слово переклад означає: 1) процес людської діяльності, спрямований на передання інформації з мови-оригіналу (МО) на мову-перекладу (МП); 2) результат перекладацького процесу, тобто твір, речення і т. ін., викладений усно або на папері; 3) вид людської діяльності, спрямований на відтворення певного тексту МО в МП; 4) це умовна назва навчальних дисциплін, які вивчають особливості перекладацької діяльності, техніку виконання перекладу, процес перекладу, його види, способи, жанри та ін., результат діяльності перекладача.

Як науковий термін переклад в широкому розумінні означає працю, спрямовану на відображення певної інформації, оформленої письмово або усно, з однієї мови (мови оригіналу) на іншу або інші (мову перекладу) з метою забезпечення міжмовної комунікації. У вузькому розумінні перекладом називається перекладений текст, оформлений письмово. Усний переклад називається тлумаченням. Відповідно, перекладач, що займається тлумаченням, є тлумачем. Для зручності будемо використовувати термін перекладач на позначення як перекладача письмових, так і усних текстів.

На запитання "Що таке переклад?" не можна дати однозначної відповіді. Діяльність людини у процесі перекладу складна і багатоаспектна.

Отже, існує і багато визначень поняття переклад. Всі вони характеризують переклад в одному або декількох аспектах. Оберемо робочим визначенням

перекладу дефініцію М. А. Задорожної як таку, що забезпечує належний рівень узагальненості, повноти характеристики сутності розгляданого поняття.

Основними аспектами поняття "переклад", як відзначає є такі:

- переклад не можна розглядати без урахування його соціальної природи, соціальної сутності, соціальних функцій;
- переклад не може бути зрозумілим, якщо його не сприймати як частину і засіб національної культури, як міцний фактор культурних процесів;
- переклад – це двигун національної та світової культури;

Основними **функціями** перекладу є: 1) комунікативна, тобто забезпечення порозуміння і спілкування між носіями різних мов; 2) інформативна, тобто розповсюдження інформації між носіями різних мов; 3) національно-культурна, тобто обмін культурними цінностями, збагачення національних мов, літератур, ширше – культур тощо; 4) навчально-просвітницька, а саме - поширення наукових знань між народностями, країнами і т. ін.

Таким чином, переклад – це вид комунікативної діяльності, який може здійснюватися з певною метою на різних рівнях діяльності людини, із різних джерел, за різних обставин комунікації. У зв'язку з цим постає проблема встановлення сутності процесу перекладу і його структури. Спробуємо визначити переклад як процес діяльності людини (перекладача).

Своєрідною в теорії перекладу є позиція Т. Севорі щодо визначення **вимог** (автор називає їх принципами) до перекладу. Проаналізувавши теорії різних авторів, дослідник дійшов висновку, що як таких загальноприйнятих принципів перекладу не існує взагалі. На доказ цього постулату він наводить перелік опозиційно підібраних подібних формулювань, серед яких висуються протилежні, іноді – взаємно заперечні вимоги:

1. Переклад має передавати слова оригіналу.
2. Переклад має передавати думки твору-оригіналу.
3. Переклад має читатися як оригінал.
4. Переклад має читатися як переклад.
5. Переклад має відображати стиль оригіналу.
6. Переклад має відображати стиль перекладача.
7. Переклад має читатися як твір, сучасний оригіналу.
8. Переклад має читатися як твір, сучасний перекладачеві.
9. Переклад може допускати виправлення і доповнення.
10. Переклад не може допускати виправлень і доповнень.
11. Віршовані твори необхідно перекладати прозою.
12. Віршовані твори необхідно перекладати тільки віршованою формою

Т. Севорі відзначає, що перекладач сам повинен вибрати шлях між буквальним і вільним перекладом. Для цього твір МП має бути подібним до оригіналу, читатися як оригінал, наскільки це дозволяють норми МП.

Інша справа, що різні типи перекладу враховують не всі, а лише деякі з перелічених вимог; і ті з них, що притаманні свавільному перекладу, не можуть бути властивими адекватному перекладу і т. д.

Таким чином, для створення цілком позитивного, вдалого перекладу необхідно не тільки передати зміст, а й відтворити ритм твору МО в МП, зберегти

метрику (для поетичних творів), мовні засоби, стилістичні фігури, тропи, а також передати прагматику твору і авторську інтенцію.

На сучасному етапі розвитку науки про переклад **основними проблемами** були визначені такі:

- відтворення відповідної емоційності висловлення шляхом добірки еквівалентних "маркерів емотивності";
- необхідність пом'якшення іллокутивної сили емоційного висловлення та її обумовленість;
- способи перекладу інтертекстуальності;
- переклад рекламних, публіцистичних та інших текстів, що мають структуру блоків;
- співвідношення точного і вільного у перекладі (можливості й необхідність збереження певних елементів тексту, опущення, доповнення, інші зміни оригіналу тощо);
- проблеми перекладу верлібра;
- контекстуальне мовлення;
- використання інформаційної культури перекладача як основи для оптимізації професійної діяльності;
- шляхи формування навичок перекладацького сканування тексту при перекладі;
- навчання автоматичному контролюванню перекладачем орфографії, стилістики і синтаксису оригінального тексту;
- сутність макетування тексту перекладу; формування навичок макетування під час навчання у вищих навчальних закладах;
- програмне забезпечення перекладацького процесу;
- форми прояву міжетнічних культурних контактів у художніх, публіцистичних та ін. перекладах;
- еволюція перекладів з давніх часів до тепер;
- системність термінології і розвиток перекладу;
- переклад і сучасна теорія актуального членування речення (відтворення смислового і логічного центрів висловлення у перекладі);
- можливості перекладу криптографій в тексті;
- переклад "аномальних" явищ (безеквівалентних лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших одиниць мови);
- вивчення досвіду провідних і маловідомих дослідників і практиків перекладу;
- переклад історичних текстів;
- семантичні особливості перекладу кіносценаріїв;
- мовна особистість і переклад;
- когнітивні і комунікативні аспекти перекладу;
- особливості перекладу спонтанного мовлення;
- національна специфіка наукових текстів і переклад;
- специфіка перекладу дискурсу;
- перспективи викладання перекладознавства у вищих навчальних закладах;
- методика концептуального аналізу в перекладі;

- переклад дейктичних засобів різних мов;
- типологія і переклад;
- можливості перекладу контекстуальної семантики;
- "квзіпереклад" на сучасному етапі

Отже, за переліком актуальних питань перекладознавства на сьогодні можна чітко прослідити шляхи його подальшого розвитку.

2. Історичні аспекти перекладознавства

Будь-яке заняття має свою історію. У перекладу історія надзвичайно довга. Перекладач – одна з найдавніших і найбільш стійких по відношенню до громадських змін професій. Адже в будь-які часи і при будь-якому стані суспільства контакти між народами породжували необхідність в перекладачі.

Повчальна біблійна історія про Вавилонську вежу – не тільки міфічна версія походження мов і сумна притча про життєві причини різномовності людства. Це ще і міф про створення перекладача, бо перекладач з'являється тоді, коли є різні мови. Вавилонська вежа – це і великий символ місії перекладача, бо тільки він, перекладач, може допомогти будувати її далі ... і допомагав будувати її всі ті довгі століття, про котрі у нас зараз піде мова.

Ми проведемо короткий екскурс в історію мистецтва перекладу, історію професії перекладача, історію поглядів на переклад в різних країнах світу. Ми торкнемося також історії розвитку теоретичної думки в галузі перекладу. Всі ці відомості допоможуть нам в подальшому розібратися в деяких особливостях сучасного стану теорії і практики перекладу.

2.1 Переклад в давнину і в епоху античності

Немає сумніву, що перші контакти між народами, що говорять на різних мовах, були усними. Переклад, очевидно, досить довго існував без письмової фіксації. У нас майже немає свідчень про переведення дописемної пори. Однак історичні дані, а також загальні міркування про наявність різномовних контактів між народами навіть в найдавніші часи дозволяють припускати, що усний переклад з'явився задовго до виникнення писемності.

Найдавніше з відомих нам зображень перекладача – на давньоєгипетському барельєфі – відноситься до III тис. до н. е. Тоді завданням перекладача, як і зараз, було, мабуть, забезпечення контакту між людьми, що говорять на різних мовах. Його роль посередника в передачі інформації вважали необхідною і важливою, проте на давньоєгипетському барельєфі фігура перекладача вдвічі менше за розміром фігур сановників, які ведуть бесіду, – значить, його розглядали як обслуговуючий персонал, а роль його вважалася другорядною, підпорядкованою. Австрійська дослідниця історії усного перекладу М. Снелл-Хорнбі зазначає, що в Стародавньому Єгипті до перекладача ставилися дещо зневажливо тому що він вмів говорити на мові мерзенних варварів і тому сам був гідний презирства.

З іншого боку, в давньоєгипетських текстах XXVIII-XX ст. до н. е. неодноразово згадується «начальник перекладачів». Це означає, що перекладачі в Стародавньому Єгипті представляли особливі професійні групи і мали власну ієрархію. Імовірно такі «загони» перекладачів існували при канцелярії фараона і

при храмах. Перекладали вони, мабуть, і усно, і письмово. Правда, письмові переклади цієї самої ранньої пори до нас не дійшли.

Перші документальні пам'ятники перекладу в Єгипті відносяться до XV в. до н. е. Це переклади дипломатичного листування з давньоєгипетської мови на аккадську клинописом. Трохи пізніше, під час царювання Рамсеса II (XIII в. до н. е.), починається епоха найвищого розквіту Стародавнього Єгипту; до неї відноситься найбільша кількість пам'ятників перекладу: дипломатичних і договірних текстів.

Потім настає деяке затишшя, і нова хвиля перекладів доводиться на епоху завоювання Єгипту Олександром Македонським – адже місцеве населення не знало грецької мови, якою говорили завойовники і яка була введена як офіційна.

У V ст. до н. е. Геродот відзначав: «У Єгипті існує сім різних каст: жреці, воїни, коров'ячі пастухи, свинопаси, дрібні торговці, толмачі і керманічі». Чи складала толмачі (перекладачі) в дійсності особливу касту в Стародавньому Єгипті, невідомо, але вони явно займали певну професійну нішу.

До речі, перший перекладач, якого ми знаємо по імені, – теж єгиптянин. Це Анхурмес, верховний жрець в Тінісі (XIV ст. до н. е.).

Культура перекладу була також висока і в Стародавньому Шумері. Тут ще до кінця III тис. до н. е. використовувалося лист у вигляді клинопису. Шумер на ранньому етапі своєї історії потрапив під аккадське панування, але зберіг культурне верховенство. Шумерська і аккадська мови були, мабуть, в рівній мірі вживані в громадському побуті. Про це свідчать збережені шумеро-аккадські словники, граматичні посібники, а також паралельні списки виразів на цих двох стародавніх мовах. Стародавній Шумер зберіг для нас і найперший в історії людства спогад про перекладачів взагалі. Збереглися глиняні таблички XXIII в. до н. е., де згадується «мелуххській драгоман» (перекладач) і «кутійській драгоман», а також відомості про видачу драгоманам борошна, пива і т. ін.

У розвитку перекладацької справи в Шумері велику роль грали школи. Шумерська школа е-дуба («будинок табличок») склалася в III тис. до н. е. Навчали в ній переписувачів, але, оскільки канцелярських мов було дві – шумерська і аккадська, кожен переписувач обов'язково повинен був вміти перекладати. Керівник школи носив титул «батько дома табличок», викладачів називали «великими братами», а учнів – «синами будинку табличок». Вчення, мабуть, було нелегким, оскільки шумерська і аккадська мови не споріднені одна одній. На випускному іспиті писар повинен був показати вміння переводити як усно, так і письмово з обох мов, знати основні терміни і вимову цих мов.

Чималу роль грав переклад також і в Вавилоні. Зокрема, становлення аккадської літератури Вавилону цілком базується на перекладацькій діяльності. В основі багатьох відомих творів – переклади шумерських текстів. Навіть знаменита «Поема про Гільгамеша», записана на 12 клинописних табличках, має, можливо, шумерське джерело. Вавилонська література I тис. до н. е. – це кілька мільйонів клинописних табличок, на яких відображені десятки тисяч текстів.

Прямі згадки про перекладачів відносяться вже до ново-вавилонському часу – з I тис. до н. е. З цих згадок стає зрозумілою чітка посадова ієрархія «сепіру», тобто перекладачів, в Вавилоні: царські перекладачі, перекладачі намісників, перекладачі

керуючих і, нарешті, перекладачі при війську і храмові перекладачі. Крім цього, аж до X ст. до н. е. використовується термін *targramanu(m)* – «драгоман». Так називали тільки перекладачів з туземних мов на аккадську.

Є відомості і про перекладацьку діяльність в стародавній Хетській державі (XVIII-XIII ст. до н. е.), Де говорили на хетській - індоєвропейській за типом мовою. Починаючи з XV ст. тут виконувалися письмові переклади, наприклад, з хурритської мови на хетську, які представляли собою вільні перекладання з елементами адаптації. Про контакти з іншими стародавніми культурами свідчать шумероаккадо-хетські словники, які дійшли до нас. Судячи з пам'ятників і непрямих свідчень, тут існувала як культура послівного перекладу, так і культура вільної обробки вихідного тексту. Шумерська література зробила істотний вплив на давньоєврейську і давньогрецьку культуру.

2.2 Стародавня Греція

Античність, як грецька, так і римська, вважається предтечею європейської цивілізації. Її творча сила не раз впливала на розвиток європейської культури (епоха Відродження, класицизм, неокласицизм і т. ін.). Унікальність античної культури перш за все в тому колосальному творчому потенціалі, який вдалося розвинути Греції, а згодом і Риму в історично короткий проміжок часу (VI-I ст. до н. е.). Це знайшло своє відображення в найбагатшій письмовій літературі.

Давньогрецьку цивілізацію історики не випадково відносять до «первинних». Це означає, що вона мало живилася впливом ззовні і відчувала себе як самодостатня. У греків за кілька століть сформувалася різнобічна і систематизована словесна культура, як усна, так і виражена у письмовій формі. Необхідності в перекладі творів з чужих мов не виникало, і на протязі всього періоду грецької античності нам не відомо жодного твору літератури, який був би перекладом. Однак, констатуємо відсутність перекладу «з поза», ми ні в якій мірі не можемо стверджувати, що давньогрецька культура обходилася без перекодування інформації. Для таких культур, як грецька, очевидно, варто ввести поняття «внутрішнього» перекладу. Це поняття застосовне насамперед до давньогрецької інтерпретації власної епічної творчості. Якщо частина давньогрецьких жанрів, таких як лірична і гимнічна поезія, риторика, були авторськими, то епос, початково існуючи в усній формі, існував у великому різноманітті авторських трактувань, що відбилося, зокрема, в давньогрецькій трагедії. «Електра» Есхіла і «Електра» Евріпіда, «Орестейя» Есхіла і «Орест» Евріпіда не що інше, як різні інтерпретації, свого роду «внутрішні» переклади відомого давньогрецького міфу.

При цьому важливо, що міф древні греки розглядають як реальність, а не як вигадку; усвідомлення вимислу з'являється набагато пізніше. У світосприйнятті стародавнього грека боги Олімпу настільки ж реальні, як він сам і його сучасники, а те, що відбувалося з ними – так само реально, як життя будь-якої людини того часу і як історичні події минулого і сучасності. Причому письмовий текст не розглядається в античності як самостійна цінність, йому не поклоняються. Сильне релігійне почуття стародавні греки відчують до самого язичницького міфу, який відомий їм з дитинства з усних переказів і не має форми остаточного письмового

тексту (подібно тексту Біблії для європейця середньовіччя), і особливо цінують майстерність подачі цього міфу.

Гомер для них – один з таких майстрів. У тому ж ряду великі трагіки Стародавньої Греції – Есхіл, Софокл і Еврипід. Тому найважливіша особливість текстового оформлення відомих сюжетів в давньогрецький період шляхом їх «внутрішнього перекладу» – це відсутність пієтету перед письмовим текстом і відсутність уявлення про стійкість остаточного тексту. У цьому, можливо, одна з причин поганого збереження давньогрецьких літературних пам'яток.

Відомо, що греки з погордою ставилися до інших народів, називаючи їх варварами, і неохоче вивчали «варварські» мови, але контакти із зовнішнім світом у греків, безумовно, існували і забезпечувалися діяльністю перекладачів-найманців, тобто варварів, які знали грецьку мову. Такі перекладачі згадуються навіть в літературних пам'ятках, наприклад в романі Флавія Філострата «Життя Аполлона Тіанського» (III ст. н. е.).

З істотними слідами діяльності перекладачів ми стикаємося лише у пізній період Стародавньої Греції, і до того ж на територіях грецьких завоювань. Так, в Олександрії в 285-243 рр. до н. е. був здійснений переклад Біблії на грецьку мову, виконаний ще в рамках старої, дохристиянської традиції, тобто з великою часткою адаптації і переказу.

2.3 Давній Рим

Стародавні римляни, на відміну від стародавніх греків, перекладом користувались досить широко, причому переважав саме переклад з іноземних, «зовнішніх» мов, який зіграв значну роль у формуванні римської культури епохи античності. Висловлюються навіть крайні точки зору про те, що римська культура являла собою системний «переклад» грецької культури. Але докладне вивчення пам'яток Стародавнього Риму дозволяє зробити висновок про те, що римська культура, відчуваючи на початку свого формування потужний стимул у вигляді досягнень грецької культури, потім йшла у своєму розвитку власним шляхом.

Так чи інакше, Рим на ранньому етапі свого становлення мав найбільш тісні контакти саме з Грецією, і найбільший обсяг переказів припадав в зв'язку з цим на частку грецької мови.

Початок постійним контактам Риму і Греції поклало вторгнення в Італію епірського царя Пірра в 280 р, що закінчилося невдачею (відома «Піррова перемога»). Грек Пірр, зрозуміло, ставився до римлян як до варварів і тому навряд чи знав латину; за непрямыми даними можна вважати, що спілкування Пірра з римлянами здійснювалося через перекладачів.

Цікаво, що і самі римляни вважали свою мову варварською і високо шанували грецьку, на якому писали, наприклад, перші римські історіографи, такі як Квінт Фабій Пиктор (III в. до н. е.). Знання грецької було свідченням освіченості і високого статусу у суспільстві, і дипломатичні контакти з греками в ту пору забезпечувалися перекладом, який виконували впливові громадяни Риму. Так, перший відомий нам по імені усний перекладач – це сенатор Гай Ацилій, який виступав в ролі перекладача в сенаті, коли в 155 р до Риму прибуло грецьке посольство, представлене філософами Корнеадом, Діогеном і Кріптолаєм.

Родоначальником перекладу письмових пам'яток і зачинателем римської літератури вважається грек з Тарента, вільновідпущений Луцій Лівій Андронік (бл. 275-200 рр. до н. е.). Андронік переклав на латинську мову «Одіссею» Гомера, яка протягом наступних 200 років була обов'язковим читанням римських школярів. Андронік розробив різні прийоми адаптації грецьких творів до римської дійсності і культури. Саме він першим заміняв при перекладі імена грецьких богів на імена відповідних їм римських богів. За допомогою транскрипції він вводив в текст латинського перекладу грецькі слова, що позначали екзотичні реалії. Замінюючи грецькі метричні розміри на народний сатурнійській вірш, він поклав початок римській класичній поезії. Відомо 12 назв грецьких комедій і трагедій, які перевів Андронік, виступаючи одночасно в якості режисера і актора при їх постановці. Фактично Лівій Андронік може вважатися родоначальником того методу адаптаційного перекладу, який широко застосовувався римськими перекладачами згодом.

Наступною великою фігурою в області перекладу в Римі був Квінт Енній (239-169 рр. до н. е.). Володіючи трьома мовами: рідною океською, грецькою і латинською, Еній прославився як власними творами, так і перекладами. Вже у творчості Еннія намітився феномен, який яскраво характеризує римські переклади з грецької: вони в більшій мірі є засвоєнням грецького вихідного матеріалу, ніж перекладом текстів в нашому сучасному розумінні. З 20 відомих нам найменувань п'єс Еннія 12 сходять до трагедій Евріпіда і є творчим використанням досягнень Евріпіда в області театру. Згодом римський критик Авл Геллі (II ст. н. е.), представник архаїстичної течії у римській літературі, оцінюючи діяльність Еннія як перекладача Евріпіда, критикує переклад «Гекуби», відзначаючи, що «вірш гладкий, а сенс не переданий». Характерно, що в ході традиції, що розвивається, постійне зіставлення грецьких оригіналів з їх римськими версіями з'ясовується, що, на думку римлян, переклади майже завжди виглядають блідими подобами оригіналів. Еній перевів також «Священну історію» Евгемера, широко використовуючи переказ і адаптацію.

Відомий римський комедіограф Тит Макцій Плавт (III - поч. II ст. до н. е.) теж будував свої комедії на основі грецьких, використовуючи прийом контамінації, тобто з'єднуючи досить точний переклад окремих фраз з власними фрагментами. Характерно, що і сам Плавт, і його сучасники, очевидно, вважали творіння Плавта перекладами. Про дві з його комедій прямо сказано: «Плавт переклав на варварську мову» (на латину). Треба відзначити, що Плавт навмисно посилював простонародний відтінок мови героїв своїх комедій, тому особливо високо цінувався плебсом.

Твори представників «нової аттичної комедії» – Менандра, Посідіппа, Алексід, Филемона – використовував у своїй творчості Цецилій Стацій (220-168 рр. до н. е.). На думку Авла Геллі, переклади його часу також тьмяніють перед грецькими оригіналами.

Воістину грандіозна перекладацька творчість Публія Теренція Аффа (190-159 рр. до н. е.) і справа не тільки в його обсязі – за деякими відомостями, Теренцій переклав з грецької близько 100 комедій. Важливо інше: використовуючи весь досвід обробки грецького драматичного матеріалу попередніми авторами,

Теренцій удосконалив композицію і вперше вклав в уста персонажів витончену літературну мову. У цій мові немає грубих, простонародних виразів, але немає і архаїзмів, що дозволило сучасникам бачити в ній зразок літературної норми. Тому Теренція за життя цінували передусім серед освічених аристократів-еллінофілів. Цезар зазначає «чисту мову» Теренція, хоча і говорив, що по «комічній силі» йому з греками не зрівнятися, а Цицерон пише, що Теренцій «все висловлює витончено, всюди кажучи солодкоголосо». До нас повністю дійшли 4 комедії, які є перекладами комедій Менандра, і 2 комедії, основою яких були твори Аполлодора Критського. Всі вони потім були включені в програму вищої римської освіти, а їх автора вшановували як члена Великої квадриги: Теренцій, Цицерон, Вергілій, Саллюстій.

Таким чином, до кінця II ст. до н. е. формується літературна латинська мова, багато в чому завдяки численним перекладам з грецької. Освоєння ж грецької спадщини у вигляді перекладу призводить до створення самостійної римської літератури. При цьому кожна з античних мов – як латина, так і грецька – займає у римській культурі та суспільному житті свою, особливу нішу. Статус грецької мови стає подвійним: з одного боку, це мова нижчих шарів, рабів, а з іншого боку – мова освіченої еліти; імператори Клавдій, Нерон, Адріан, Марк Аврелій воліють говорити і писати грецькою. Латина ж відтепер повноправна мова суспільного життя і багатою літератури, а не тільки «варварська» мова простих громадян.

Приблизно до цього ж часу відносяться і перші теоретичні міркування про переклад. Вони належать знаменитому ораторові, філософу і політичному діячу Марку Туллію Цицерону (106- 43 рр. до н. е.). Перекладом Цицерон займався і сам, причому з юного віку. У 16 років він переклав грецьку поему по астрономії – «Явища» Арата; потім, в 32 роки, знамениту книжку Ксенофонта (IV ст. до н. е.) «Домострой». Цицерон вважав, що дослівний, буквальний переклад – свідство мовної бідності і беспорядності перекладача. Він закликав передавати не форму, але зміст твору, підбираючи слова «не по рахунку, а як би по вазі»; слідувати законам мови перекладу; орієнтуватися при виборі відповідників на читача або слухача – тобто вважав важливою установку на конкретного реципієнта.

Слід зазначити, що якщо на першому етапі контактів з грецькою словесною культурою в IV-I ст. до н. е. переважає освоєння драматичного матеріалу, то з кінця II ст. до н. е. починається пора перекладів ліричної, гімнічної і епічної поезії. До яскравих представників цього періоду відноситься Катулл (87–57 рр. до н. е.). Катулл перекладав трохи, нам відомий один його великий переклад – «Волосся Береніки» Каллімаха, але в його власній творчості помітно вплив олександрійської поезії. Перекладаючи Каллімаха, Катулл прекрасно впорався з ритміко-синтаксичною динамікою першотвору, використовуючи гнучкість латинського елегійного дистиха.

До I в. н. е. римська література освоїла практично всі жанри грецької літератури і стала розвиватися самостійно. Тепер переважає не прямий вплив – через переклад, а непрямий – через сюжетику. Він доповнюється вже розробленим методом орнаментального використання окремих точно перекладених цитат з грецьких авторів (контамінація).

Публій Вергілій Марон (70-19 рр. до н. е.) також використовував грецький матеріал для збагачення власного стилю. Авл Геллій знаходить у Вергілія безліч запозичень і переробок матеріалу різних грецьких поетів. Прямий зв'язок його «Еклог» з «Ідиліями» Феокрита відзначають і сучасні дослідники. У еклогах II і III ми знову зустрічаємося з методом контамінації - так званими «клаптевими віршами». Але грецькі джерела Вергілій переробляє і використовує для створення власного, неповторного стилю.

Починаючи з I в. н. е. провідним стає прозаїчний переклад. Ще в I в. до н. е. історик Сісенна (118-67 рр. до н. е.) перекладає на латину «Мілетські розповіді» Арістіда Мілетського, Поряд з іншими жанрами, в перші століття нашої ери серед перекладів переважає роман. Причому в Римі було створено, по суті, всього 2 власних романи латиною: «Сатирикон» Петронія і «Золотий осел» Апулея; інші відомі романи були перекладними. У II ст. з'являється «Історія Аполлонія, царя Тирського», на початку III ст. – «Щоденник Троянської війни», потім – «Діяння Олександра» у перекладі Юлія Валерія, а в IV ст. – «Історія падіння Трої», а також «Іудейська війна» Йосипа Флавія, написана в I в. грецькою.

На закінчення слід зазначити деяких діячів культури більш пізнього періоду, творчість яких була ще пройнята духом античності. В їх ряду найбільш важливе місце, безумовно, займає Анцій Манлій Северин Боецій (480-524). Боецій був римлянином знатного походження, освіту здобув в Афінах; а потім був на службі при дворі остготського короля Теодоріха Великого, який згодом і наказав його вбити. Боецію належать переклади філософських творів Піфагора, Птолемея, Нікомаха, Евкліда, Платона, Аристотеля. Вводячи в культурний обіг Риму грецьку філософію, Боецій виконував неоціненну просвітницьку місію – адже власне римська філософія, по суті залишалася епігонською. До речі, Боецій – перший з відомих нам перекладачів, зарахований до лику святих. Він був канонізований під ім'ям св. Северина. Пізніше Данте Аліг'єрі прославив його в своєму творі, поміщаючи серед великих мудреців («Рай», X, 123).

Іншою великою фігурою пізнього періоду був сенатор Магн Аврелій Кассиодор (490-575). Під його керівництвом були переведені «Іудейські старожитності» Йосипа Флавія і багато іншого.

Отже, переклад на самому ранньому етапі свого розвитку виконував важливі функції, забезпечуючи спілкування між народами і взаємодію культур. Можна відзначити наступні характерні риси цього періоду (IV тис. до н. е. - початок I тис. н. е.):

1. Усний переклад обслуговує, як правило, зовнішні контакти (рідше - і внутрішні, як у Вавилоні). Усні перекладачі або утворюють особливі професійні касти, як в Єгипті, або виконують цю роль попутно, будучи одночасно великими громадськими діячами, як в Римі, або набираються при необхідності з числа варварів, як в Греції.

2. Письмовий переклад в давнину виконує дві найважливіші функції: по-перше, він сприяє здійсненню зовнішніх дипломатичних, економічних і культурних контактів, закріплюючи їх у відповідних документах, а також оформляє контакти з іншомовним населенням всередині країни (як це було у Вавилоні); по-друге, за допомогою письмового перекладу стародавні народи

знайомляться з творами літератури, філософії, науковими працями, створеними на інших мовах, що часто є потужним стимулом до розвитку їх культур (Шумер - Вавилон, Греція - Рим).

3. Усні та письмові переклади, які робилися з метою здійснення і закріплення контактів, орієнтувалися на максимально повну передачу змісту вихідного тексту засобами рідної мови.

4. При письмовому перекладі літературних, філософських та інших творів з метою культурного запозичення часто вибирали методику вільного перекладу, переказу, орнаментального цитування, контамінації («клаптева техніка»). У деяких випадках перекладачі додавали до переказу тексту власне продовження. Широко застосовувалася методика адаптації до власної культури; вона могла стосуватися зміни антуражу, заміни імен на більш зрозумілі читачам перекладного тексту, зміни поетичної форми на національну.

5. Письмовий переклад іноді міг бути і буквальним, однак для перекладачів це, мабуть, не означало пітету перед текстом оригіналу, а пояснювалося, швидше за все, деякою наївністю перекладачів в їхньому підході до тексту.

6. Навчання перекладачів в давнину могло здійснюватися у школах писарів (Єгипет; Шумер), які, мабуть, були світськими.

7. Перші відомі нам узагальнення з приводу перекладу були зроблені в Стародавньому Римі (Марк Туллій Цицерон, I ст. до н. е.). До цього ж часу відносяться і перші критичні оцінки перекладів.

2.4 Писемність у давнину

Як ми переконалися, історія письмового перекладу, яку ми можемо простежити, як і історія усного перекладу, йде корінням в глибоку старовину. Зрозуміло, що письмовий переклад став можливий тоді, коли у людей з'явилася писемність. З чотирьох відомих людству типів писемності перший тип - ідеографічне письмо (IV– III тис. до н. е.) – навряд чи могло бути придатним для перекладу, оскільки використовувалося для передачі обмеженого числа понять в господарських записках або слугувало для ритуальних цілей (наприклад, в ранньому Шумері). Другий тип писемності – словесно-складове, яке виникло дещо пізніше ідеографічного і широко використовувалося в Стародавньому Єгипті (староєгипетське письмо – з кінця IV тис. до н. е.), Шумері (шумерське письмо – з початку III тис. до н. е.), в Стародавній Індії (протоіндське письмо – III тис. до н. е.), в Дворіччя (клинопис – з III тис. до н. е.), на Криті (критське письмо - з початку II тис. до н. е.), в Китаї (китайське письмо з II тис. до н. е.), в Центральній Америці (письмо майя – з I тис. до н. е.), мало набагато ширші можливості для передачі інформації і цілком могло бути основою для писемних перекладів. Це підтверджують і численні пам'ятки пізнішого періоду, наприклад переклади з китайської мови та на китайську мову в Кореї в VII–XIII ст. н. е., оскільки китайське письмо з часу свого виникнення мало змінилося.

Не менші можливості для письмового перекладу надав вав і третій тип писемності – силлабичне письмо, що виникло мабуть, в I тис. до н. е., і застосовується до сих пір в Індії, як система писемності деванагарі, для запису санскрита, хінді.

Нарешті, найбільш значущим для оформлення писемних перекладів є четвертий тип – алфавітний (буквено звукове) письмо, родоначальником якого вважається фінікійське письмо (кінець II тис. до н. е.). Слідом за ним на протязі I тис. до н. е. розвинулися: східні алфавіти, західні алфавіти, а потім у I тис. н. е. – ефіопське письмо і слов'янське письмо.

Далі при обговоренні історії перекладу ми будемо найбільш уважно зупинятися на подіях, що відбувалися в Західній та Східній Європі, а тому нас перш за все буде цікавити розвиток західних алфавітів і слов'янського письма. Висхідним для розвитку всіх західних алфавітів було грецьке письмо (VIII ст. до н. е.), на базі якого пізніше сформувалися італійські алфавіти, стародавньо-німецькі руни, латина і слов'янське письмо.

Зауважимо, однак, що сама по собі наявність писемності у древніх культурах не означає, що переклад в них отримував велике розповсюдження. Вирішальним фактором ставала та обставина, чи потребувала дана культура запозичень ззовні. Так, «первинні цивілізації», такі як Стародавня Греція і Стародавній Китай, не відчували необхідності в культурному збагаченні за допомогою інших культур і, не дивлячись на розвинуті системи писемності, практично не користувались перекладом, як засобом «живлення» із зовні, хоча самі слугували найбагатшим джерелом випромінювання в сусідні культури.

2.5 Переклад в епоху Середньовіччя

Античний світ повільно і непомітно згасає, переростаючи в європейський. Ми не можемо назвати точну дату, коли має сенс говорити про власне європейський світ. Але відправною точкою, як завжди, служить людина і людське суспільство. А людина на межі ер перейшла від розчленованого, розсіяного в навколишньому періоді язичницького сприйняття світу - до єдинобожного (монотеїстичного). Для європейських народів провідним варіантом єдинобожного сприйняття стало християнство.

Саме ця грандіозна зміна в сприйнятті людиною себе і світу зумовила новий підхід до перекладу і закріпила його на довгі століття. Спробуємо розібратися в суті цього принципово нового підходу.

Християнство принесло з собою Святе письмо – священний текст, до якого люди вже не могли підходити з колишніми, античними мірками. Текст цей, даний Богом, шанувався як святина. Надзвичайно важливо, що це був письмовий текст, тобто текст, має закінчене оформлення. В принципі в історії народів Європи вже відома була на той час традиція релігійного сприйняття письмових знаків мови. Стародавні германці дохристиянської доби саме так на рубежі ер сприймали свої руни. Сакральний характер мала кожна руна сама по собі, поза її зв'язку зі значенням. Значення її представляло собою таїнство і перебувало у віданні жерців. Використання рун для складання слів зв'язного тексту, тобто для передачі інформації, було в той час явно другорядною областю їх застосування.

Шанування тексту Священного писання ґрунтувалося не так на шануванні окремих графічних знаків (букв), а на шануванні Слова, яке з самого початку сприймалося як найменша можлива частка, прямо пов'язує людину з Богом. Це середньовічне європейське сприйняття тексту дає ключ до розуміння

середньовічної теорії перекладу. Вона спирається на середньовічне уявлення про природу мовного знака, а це уявлення, в свою чергу, йде корінням у філософію неоплатонізму. Її принесли на християнську ґрунт Блаженний Августин – на Заході і Псевдо-Ареопагіт - на Сході Європи.

У центрі цих уявлень - іконічна природа слова. Це означає, що слово є образ речі; причому існує внутрішній нерозривний зв'язок між словом і річчю. Подання про іконічну природу слова згодом зміниться альтернативною уявлень (в сучасній лінгвістиці цей зв'язок може трактуватися і як іконічна, і як випадкова). Але тоді, в культурі середньовіччя, іконічна природа слова була аксіоматичним.

Отже, слово є образ речі. Значить, в принципі слово може відобразити річ ще раз – на іншій мові. У такому підході була закладена принципова можливість перекладу. Потрібного нерозривного зв'язку можна досягти, вибравши інший іконічний знак для даного слова, вірніше – той же по суті, але виражений засобами іншої мови.

Але в такому випадку перекладач зобов'язаний чітко і послідовно, без вилучень, відображати кожне слово, інакше він спотворить саму реальність.

В цьому і полягає, на думку відомого дослідника літературних пам'яток Середньовіччя Д. М. Буланіна, лінгво-філософська основа теорії перекладу Середніх століть – теорії послівного (буквального) перекладу. Термін «буквальний переклад» ми наводимо як данину традиції, але відразу відзначимо, що, як і багато застарілих термінів, він давно обтяжений негативною оціночною коннотацією. Термін цей сформувався в той час, коли будь-яке явище намагалися оцінити з позицій сучасності, виходячи з догматичного уявлення про те, наскільки воно може бути застосовано для нас, сучасних людей. Цей погляд завжди неминуче призводить до того, що явище оцінюється негативно. Ми не прагнемо зрозуміти його суть, ми констатуємо тільки, що нам це явище не підходить.

Але набагато продуктивніше досліджувати явище в його історичному контексті, спробувати зрозуміти його місце, коріння і перспективи. Тоді воно виявиться гармонійним компонентом єдиної системи явищ, одним з природних відображень особливостей життя людини того часу.

Говорячи про специфіку перекладу Середньовіччя, ми перш за все маємо на увазі переклад письмовий; правда, у нас є відомості про те, що на Сході, в Індії, існував послівний усний переклад, очевидно, що він базувався на тій же іконічній теорії. Однак в європейській традиції він невідомий. Те, що писемність принесло європейським народам християнство, – факт загальновідомий. Це були дуже схожі між собою графічні системи, побудовані на основі греко-латинських буквених знаків. У всіх початково переважав фонематичний принцип фіксації мови. Але в дослідженнях, присвячених історії писемності, як правило, не робиться акцент на тому, що писемність виникла як інструмент перекладу і першим письмовим текстом майже у кожного з європейських народів був текст Біблії. Значить, фактично писемність початково потрібна була саме для перекладу.

Розглянемо типові риси середньовічних переказів на прикладі однієї з найбільш ранніх пам'яток – готської Біблії. Готська писемність була одним з найперших варіантів європейської писемності на греко-латинській основі. У IV ст. н. е. вестготський монах Вул'філа перевів Біблію на готську мову. На основі знаків

грецького, італійського та частково рунічного алфавітів Вульфїла розробив для цілей перекладу готський алфавіт, який згодом і став основою готської писемності. Уже в цьому ранньому тексті проявились всі основні риси середньовічного перекладу. Переклад той – послівний. Якщо Вульфїла стикався в грецькому оригіналі зі словом, якого немає в готській мові, він винаходив різні способи його відображення. Серед них і транскрипція, і калькування словотворчої моделі. Установка на передачу кожного слова окремо приводила до того, що не враховувався контекст, переклад опинявся вивконтекстуальним, точно слідував за ланцюгом окремих слів, але не брав до уваги систему мови. Тому він і отримав найменування буквального, або «рабського», перекладу. Однак навряд чи можна говорити тут про лінгвістичну наївність перекладачів, як це роблять багато дослідників. Справа швидше в абсолютно особливому ставленні до тексту, яке для нас важко представимо. Адже середньовічний перекладач дбав не про майстерність перекладу, точність передачі змісту і зрозумілість перекладеного тексту, а про те, щоб він відповідав доктрині християнського віровчення. При цьому затемненість, незрозумілість змісту була навіть приваблива, посилювала містичне релігійне почуття і відповідала невимовності, непізнаваності основних християнських істин. У цьому світлі особливого звучання набуває слово «рабська»: відчуваючи найбільший пієтет перед оригіналом, перекладач відчував і хотів відчувати себе рабом перед Божественним текстом.

Практика послівного перекладу приводила до прямого запозичення латинських і грецьких граматичних структур (*accusativus*, *cum infinitivo*, *genitivus absolutus* і ін.), які потім найчастіше засвоювалися приймаючою мовою.

У перекладних текстах, таким чином, при послівному принципі відбивалася структура мови оригіналу, його словотвірні моделі, але на національну специфіку не робилося акценту, вона, мабуть, і не усвідомлювалася, у всякому разі, проблеми перекладу не становила. При перекладі тексту Біблії, який робився з давньоєврейського через мову-посередник - грецьку або латину, – виникала багатопланова структура тексту перекладу на всіх рівнях мови. Прагнення до вірності християнській доктрині при послівному принципі іноді дозволяло перекладачам замінювати традиційні деталі біблійного антуражу на місцеві. Так, в поетичному перекладенні Біблії на давньосаксонських мову, відомому під назвою «Хеліанд» («Спаситель», IX ст.), Пустеля, куди прямує Христос, замінена лісом. Але такі заміни ми зустрічаємо, як правило, в тому випадку, якщо вихідний текст оброблявся поетично. Тоді одночасно допускалися купюри, вирівнювання сюжету і пристосування тексту до поетичної форми, звичної для даного народу, – тобто фактично адаптація, яка була відомим перекладацьким прийомом ще в дохристиянські часи. Одночасно з адаптацією можна було спостерігати і логічне «вирівнювання» тексту оригіналу, метою якого було, мабуть, полегшення його сприйняття – все з тим же завданням: донести до пастви Слово Боже. Яскравим прикладом такого логічного вирівнювання були так звані «євангельські гармонії», тобто сумування всіх чотирьох Євангелій. Таким чином, в перекладах раннього Середньовіччя часто зливалися воедино три принципи: послівний переклад, культурна адаптація та логічне вирівнювання. Так само згаданий «Хеліанд», написаний традиційним для германців давньогерманським алітераційним віршем;

євангельська гармонія, написана на рейнсько-франкському діалекті і використовує суміжну кінцеву риму.

Виходить парадоксальна на перший погляд картина. З одного боку, на протязі всіх середніх століть існує послівний переклад, який не допускає купюри навіть одного слова при перекладі; з іншого боку, зустрічається дуже вільна обробка оригіналу, яка припускає навіть перетворення прози в вірші. На ділі тут немає протиріччя. Принцип дотримання вірності доктрині неухильно дотримувався, а вільна переробка, очевидно, була пов'язана не тільки з дохристиянськими традиціями адаптації, а й з традиціями усного проповідництва, хоча автори, безумовно, користувалися, як основою, письмовим текстом Біблії.

Відзначимо ще одну особливість середньовічного ставлення до тексту. Вірність оригіналу ставилася понад усе. Але, перетворившись у перекладений текст, він міг потім піддаватися купюрам, входити до складу різних компіляцій і т. ін. Це було пов'язано з тим, що поняття авторства в нашому розумінні не існувало; в кінцевому рахунку не людина перекладала за допомогою свого мистецтва, а божественне натхнення керувало ним. Тому поняття посягання на чужий текст виникнути не могло.

І останнє важливе зауваження. В середні віки відсутня опозиція між оригінальною та перекладною літературою. Адже текст не є національним надбанням, він є надбанням всього християнського світу. Віра об'єднувала людей набагато могутніше, ніж кров і звичай. Текстова культура була єдиною. Саме тому, на відміну від античності, частка перекладних текстів у всій християнській Європі дуже велика і складає від 87 до 99%. Це зовсім не означає духовної ущербності народів в середні століття і їх нездатності до самостійної творчості. Це говорить про спільність їх текстової культури та про християнську домінанту в ній. Крім того, це свідчення високої інтенсивності інформаційного обміну в той час.

До речі, кілька слів про перекладацьку ситуацію на Сході в середні віки; адже мистецтво перекладу розвивалося, зрозуміло, не тільки в Європі, і важливо уявляти собі культурний фон європейського розвитку. В арабському світі розквіт перекладацької діяльності припадає на VIII-XIII ст. і безпосередньо пов'язане з поширенням ісламу. Середньовічна арабо-мусульманська філософія спирається на грецьку філософію, зокрема на Аристотеля, і бере свій початок в перекладах. Серед потужних центрів перекладу в той час можна відзначити Насібін і Гундішапур (Іран), Дамаск. Особливе місце займає Індія, яка за обсягом і кількістю перекладів перевершує не тільки весь середньовічний Схід, а й Європу. Примітно, що переклад в Індії є в основному не засобом запозичення інформації ззовні, а засобом її «випромінювання»: на території Індії створюються переклади більш ніж на 300 (!) мов, в основному – з санскриту. Багаті перекладацькі традиції виявляються в Кореї (переклади в основному з китайської і на китайську), в Тибеті (VII–XIV ст., центри перекладу – тибетські монастирі), в Монголії (з китайської, тибетської, уйгурської). Окремо стоять Китай і Японія. Китай – одна з найдавніших безперервних цивілізацій – протягом усієї своєї історії відрізнявся яскраво вираженою самодостатністю (китайський гегемонізм) і не прагнув до культурних запозичень; не спостерігалось також і прагнення поширювати свою культуру. Переклад у Китаї у зв'язку з цим був розвинений украй слабо, і спалахи перекладацької діяльності в

III–VII ст. були пов'язані лише з засвоєнням буддизму. Далі, аж до XX ст., в Китаї практично нічого не переводилося. Першим симптомом швидкого виходу з ізоляції стало створення школи іноземних мов і бюро перекладів при Цзянь-Наньском арсеналі в 60-і рр. XIX ст. Біблія на китайську мову була переведена тільки у XX в. Аналогічну ситуацію ми спостерігаємо в середньовічній Японії, де до початку XVII ст. переклад невідомий і не культивується.

Підіб'ємо деякі підсумки:

1. Письмовий переклад в середні століття виявляється потужним засобом релігійної консолідації – як в Європі, так і на Сході.
2. Поява писемності у європейських народів безпосередньо пов'язана з необхідністю перекладу Біблії, таким чином, переклад стає каталізатором інформаційної культури людства.
3. Письмовий переклад в середні століття здійснюється переважно в рамках послівної теорії перекладу, яка базується на уявленні про іконічну природу мовного знака.
4. Конкуруючим принципом письмового перекладу є принцип культурної адаптації.
5. Висока культура письмового перекладу в Середньовіччі сприяє розвитку і збагаченню європейських мов.
6. Для середньовічного письмового перекладу характерна відсутність усвідомленого авторства, а також відсутність уявлень про національну приналежність тексту.
7. Функціональні рамки усного перекладу, як і раніше залишаються обмеженими.

2.6 Переклад в Європі XIV-XIX ст.

Епоха Відродження. Ставлення до перекладу поступово змінюється в епоху Відродження, в міру того як змінюється ставлення людини до самої себе, Бога і навколишнього світу. Перші симптоми цих змін виявляються ще в надрах Середньовіччя. У XII в. з'являються університети – осередки світського знання: в Болоньї (1119), в Парижі (1150), в Оксфорді (1167), у Валенсії (1212) і т. д. У деяких з них навіть не було теологічних факультетів; наприклад, університет Валенсії ввів вивчення богословських наук тільки в XV в. З'являється світське мистецтво і світська наука, латина тепер не тільки мова Священного писання і християнського богослужіння, а й мова університетської освіти і світської науки, тим самим вона наближається за своїм статусом до інших європейських мов.

Збільшується, як ми вже відзначали, і популярність світської перекладної літератури. Священний трепет перед текстом починає поступово змінюватися інтересом до його змісту. Цілком узгоджуються з цими новими тенденціями висловлювання Роджера Бекона (XIII в.), який у своєму знаменитому творі «*Opus majus*» зазначає, що в перекладі «все передати неможливо», оскільки мови складні і своєрідні, і закликає перекладачів спиратися на вдосконалення свого знання іноземних мов.

З'являється погляд на текст як на щось організоване за правилами певної мови. Велику роль у цій переорієнтації зіграло поживлення інтересу до античних

текстів: перше місце серед перекладених книг в XIV в. займають античні автори і у Франції, і в Італії, і в Іспанії; дуже популярні вони і в Англії. Серед знаменитих імен – Вергілій, Овідій, Саллюстій, Тит Лівій.

Не менш важливо було поява світських текстів, що містять усвідомлену вигадку (фактично це був початок зародження художньої літератури в її сучасному розумінні). Підвищений інтерес перекладачі різних країн виявляють до новинок італійської літератури, яка перебувала тоді на передньому фланзі літературного розвитку. Данте, Петрарка, Боккаччо переводяться в XIV–XV ст. на всі основні європейські мови.

Нове покоління світських перекладачів XV–XVI ст. одноставно висловлюється на користь перекладу, точно передає оригінал за змістом і дотримує норми рідної мови. У Німеччині це – Генріх Штейнхефель, перекладач Езопа і Боккаччо (XV ст.), У Франції - Йохим дю Беллі, перекладач Овідія, і Етьєн Доле, перекладач Платона і автор трактату «Про спосіб добре перекладати з однієї мови на іншу» (1540). Феррера Сайоль (XV ст.), перекладач каталонської королівської канцелярії, переводячи працю Палладія «Про сільське господарство», міркує в передмові до свого перекладу про способи передачі спеціальних термінів, демонструючи особливий інтерес до точності передачі змісту адекватними засобами рідної мови.

Разом з тим поживається і розквітає старовинна традиція культурної адаптації. Так, німецький перекладач XV ст. Альбрехт фон Ейб при перекладі комедій Плавта не тільки антураж дії замінює на німецький, а й змінює імена дійових осіб.

Церква в епоху Відродження посилює боротьбу за свою чистоту, немов відчуваючи неминучість змін і чинячи опір їм з останніх сил. Цю чистоту вона також пов'язує і з послівною теорією перекладу, заснованою на іконічній природі мовного знака. Постраждав перекладач і вчений, гуманіст Етьєн Доле. За неканонічне тлумачення однієї репліки Сократа в діалозі Платона він був засуджений церковним судом до смерті і спалений на багатті в 1546 р. Церква забороняє і переклад Біблії на народну мову, оголосивши його еретицизмом. Незважаючи на це, ми вже в XIV ст. зустрічаємося з першими спробами викласти текст Біблії народною, загальнодоступною мовою. Один з таких анонімних перекладів на німецьку мову був надрукований в Страсбурзі в 1465 р. Однак цю спробу не можна визнати вдалою. Переклад, виконаний, очевидно, з Вульгати, рясніє кальками з латині і відрізняється обтяжливостю синтаксису. І разом з тим саме з перекладом Біблії пов'язана найістотніша зміна, яка відбулася в наступному, XVI в.

Реформація. Так, справжній перелом в історії перекладу настає тільки тоді, коли ревізії піддається головний текст в житті людей того часу – Біблія. Ось чому цей перелом пов'язаний в першу чергу з ім'ям Мартіна Лютера. Мартін Лютер (1483–1546), німецький священик, доктор теології, запропонував принципово новий переклад Святого Письма, спираючись на давньо-єврейський і грецький оригінали, а також на латинську Вульгату. Лютер гостро відчував назрілу потребу європейської частини людства вступити в інші відносини з Богом, спілкуватися з

ним без посередників і втілював цю потребу в нових принципах перекладу. І новий переклад Біблії став основною опорою Реформації християнської церкви.

Закликаючи дотримуватися канонічної повноти і точності передачі змісту оригіналу, Лютер закликав робити мову перекладу такою, щоб вона була зрозумілою і знакомою будь-якій людині, орієнтуватись на норми розмовної мови. Цікаво, що багато явно усних, просторічних компонентів мови того часу, які Лютер ввів в Біблію, незабаром змінили свій статус і стали сприйматися як елементи високого стилю. Подіяв авторитет тексту Біблії, як священного і піднесеного. Нові принципи перекладу, орієнтовані на повне самостійне розуміння тексту і перекладачем, і тим, хто його читає, поширилися дуже швидко на переклад Біблії з латини в інших країнах Європи, а потім і на переклад інших християнських і світських текстів.

Трагічно склалася доля Вільяма Тіндла (1494–1536), вченого і вірного послідовника Мартіна Лютера, який перевів Біблію на англійську мову, орієнтуючись на ті ж принципи, які проповідував Лютер. За наказом Карла V він був схоплений і спалений на багатті.

Але переможний хід лютеровських принципів перекладу було вже не зупинити. В цей же час розширюється діапазон перекладу нехудожніх текстів в зв'язку з розвитком світського знання. Перекладаються твори з астрономії, лікарської справи, алхімії, географії. Принцип повної передачі змісту засобами рідної, зрозумілої всім мови затверджується і тут.

Класицистичний переклад. У XVII ст. рекатолізація призводить почасти до повернення авторитету послівного принципу, але він як був, так і залишається вже не єдиним. Лютерівська концепція, яка більше відповідає погляду людини того часу на світ, продовжує поширюватися.

Формування світського художнього тексту, яке почалося в епоху Відродження, завершується його чіткою фіксацією в жанрах в епоху класицизму. Починаючи з кінця XVII ст. в європейських літературах визначаються принципи перекладу, згідно з якими текст повинен відповідати нормам естетики Буало, нормам естетики класицизму. Кращим перекладом визнавався переклад, максимально наближений до якогось художнього ідеалу. Це досягалося за допомогою певного набору мовних засобів, які відповідали вимогам «доброго смаку». У передмові до свого перекладу «Дон Кіхота» Сервантеса на французьку мову Флоріан досить чітко формулює ці вимоги: «Рабська вірність є порок ... У "Дон Кіхоті" зустрічаються надлишки, риси худого смаку – для чого їх не викинути? .. Коли перекладаєш роман тощо, то найприємніший переклад є, звичайно, і найвірніший». Відзначимо попутно, що XVIII ст. засудив «рабський переклад», т. е. послівний принцип, з морально-художніх позицій, не аналізуючи його історичну специфіку і теоретико-філософські основи.

Зміст і форма у класичному перекладі були в єдності. Але ця єдність знаходилася поза оригіналу, в якійсь ідеальній реальності, і в процесі перекладу треба було прагнути до досягнення цього ідеалу. Тому текст оригіналу розглядався як сирий, недосконалий матеріал. Проблема перекладності в такому випадку знімалася сама собою: адже будь-який, найслабший оригінал можна було спробувати наблизити до естетичного ідеалу. При перекладі зміни вносилися в

сюжет, композицію, склад персонажів, в змістовні аспекти твору, змінювалися і способи вираження цього змісту. В результаті зникало всяка авторська і стилістична своєрідність першотвору. Навмисно усувалася національна своєрідність, хоча і попередні принципи перекладу, як ми пам'ятаємо, її не передавали і не враховували. Але якщо в Середньовіччі відмова від національних рис пояснювався прагненням до релігійного єднання, то тепер панувала ідея інтернаціональної, просвітницької місії літератури. Не дивно, що при такому підході до цілей перекладу, коли естетична цінність самого оригіналу не бралася до уваги, непоодинокими були переклади з участю мови-посередника, якою в більшості випадків виявлялася французька. Суперечки про те, чи збагатили такі переклади європейські національні літератури, ведуться до цих пір.

Своєрідним було також і ставлення до норм мови перекладу. Текст повинен був відповідати нормам тієї мови, на яку перекладався, але ці норми трактувалися інакше, ніж в концепції Лютера. Установка на загальнонародну мову змінилася установкою на мову літературного жанру, багато в чому далеку від розмовної. Як приклад можна навести численні класичні переклади трагедій Шекспіра на французьку мову. Неприпустимі були з точки зору класицистичної естетики змішення поезії і прози в трагедії, комічних ситуацій з трагічними, вживання грубої і просторічної лексики, порушення Шекспіром теорії трьох єдностей: часу, місця і дії. Всі ці «відступи від ідеалу» усувалися при перекладі. Тексти, перекладені таким способом, як би відривалися від конкретного автора і ставали надбанням літературного напрямку.

Зрозуміло, така точка зору про приведення всіх оригіналів шляхом перекладу до єдиного естетичного знаменника поділялася далеко не всіма. Але навіть англієць А. Ф. Тайтлер, видатний теоретик перекладу XVIII ст., у своєму «Досвід про принципи перекладу» (1791), вимагаючи точності при передачі авторського стилю, визнавав правомірним внесення істотних змін в оригінал, зокрема, його прикрашання. Тайтлер високо оцінював виконаний А. Попом переклад «Одіссеї», виправдовуючи допущене в ньому смислове і стилістичне свавілля.

Що стосується перекладів нехудожніх текстів, то вони протягом XVII-XVIII ст. тримаються в рамках лютеровських принципів перекладу, виключаючи, мабуть, публіцистичні та філософські тексти. При перекладі наукових творів поширені компіляції і вибіркового перекладу.

Громадський статус перекладача в XVII-XVIII ст. осить високий в порівнянні з колишніми століттями, але помітно варіюється від країни до країни. Зрозумілим є одне: письмовий перекладач займає помітне місце в світській культурі. Дослідники відзначають, що саме в XVIII в. переклад набуває ознак професії і поступово починає формуватися справжнє професійне стан перекладачів.

Романтичний переклад. В кінці XVIII ст. виразно проявляються симптоми нового ставлення до тексту і його перекладу. Помітні вони стають ще в епоху Просвітництва, коли людей, що підійшли до нового етапу самосвідомості, починають цікавити власна історія і власна творчість. Людина поступово починає відчувати свою національність. Першим помітним проявом нового підходу була діяльність просвітителя І. Г. Гердера, який в останній третині XVIII ст. зайнявся збором і обробкою фольклору різних народів і випустив багатотомне зібрання

«Голоси народів у піснях» (1778-1779). Знаменно було те, що усні тексти фольклору тепер фіксувалися, перетворювалися в письмові і в такому оформленні могли перейти в літературну культуру іншого народу тільки шляхом перекладу. Сама ідея збірки «Голоси народів у піснях» свідчила про те, що тепер стало очевидним: різні народи говорять різними «голосами». Безумовно, Гердер багато чого змінив у фольклорному матеріалі, проте сама задача передати національні особливості спонукала його багато в цьому плані зберігати. Ми можемо вважати ці переклади-обробки першим досвідом перекладу, націленого на збереження національної своєрідності. Зміну ставлення до оригіналу пізніше дуже точно сформулював Пушкін: «Від перекладачів стали вимагати більш вірності і менш делікатності і старанності до публіки – побажали бачити Данте, Шекспіра і Сервантеса в їх власному вигляді, в їх народному одязі».

Акцент на «народному одязі» відтепер стає провідним. При цьому досягнення попередніх концепцій перекладу послужили базою для нової, романтичної. Лютерівська концепція відкривала перекладачеві усі ресурси рідної мови (а вони все більше розширювалися завдяки письмовому оформленню фольклору), класицистичний досвід налаштовував на збереження специфіки літературного жанру і його умовностей; адже на той час складається і оформляється світська художня література з її жанровими різновидами як особливий тип тексту. Преромантизм і романтизм розбивають колишні класицистичні жанрові канони, розробляють нові жанри, але єдиної залишається база книжної мови художньої мови, в яку потужно вливається фольклорне мовне багатство. Текст для людини того часу не представляє собою містичної святині боговтілення, якою була Біблія, не представляє собою і недосконалою основи для досягнення естетичного ідеалу, як в класицизмі. Текст тепер сприймається в першу чергу як національна цінність, як національне надбання. З цим новим настроєм Шиллер на початку XIX ст. переводить «Макбета» Шекспіра, намагаючись передати і місцевий колорит, і своєрідність стилю. Романтики-перекладачі не прагнуть зберегти всі слова першотвору, цінність послівного складу тексту для них не є абсолютом. А для відтворення національної своєрідності вони все більше починають користуватися транскрипцією і транслітерацією екзотизмів, а також мовними засобами власного фольклору.

На вибір творів для перекладу відбиток наклало нове усвідомлення людиною себе в історії. Тому не випадково в літературному надбанні інших народів вибираються насамперед твори, що знаходяться на історичній дистанції, тобто пам'ятки минулого. Інтерес до сучасних творів інших народів дуже малий. Німецькі романтики Август Шлегель і Людвіг Тік перекладають драматургію Шекспіра, Людвіг Тік - ще й «Дон Кіхота» Сервантеса. Шекспіра на французький заново перекладає Альфред де Віньї; Шатобріан перекладає прозою з англійської на французьку поему Мільтона «Втрачений рай». Практика класицистичних переробок ще відчувалася в цих перших дослідах, але в кожній з цих робіт відзначається якісна новизна: спроба різними способами передати національну специфіку. Переклади романтиків залишаються в національній культурі народів назавжди.

Зазначені відмінності в мовах різних народів, які погоджувалися воєдино з їх історією і культурою, дали поштовх порівняно новим лінгвістичним дослідженням. З'явилося порівняльне мовознавство. Наукові висновки про специфіку мов в цей період, а також романтичне уявлення про мову як живий організм замикалися з уявленнями про унікальність кожного народу, вираженою в його «ментальності», яка, в свою чергу, є проявом «духу» народу. Кожен народ, згідно міркувань одного з основоположників порівняльного мовознавства Вільгельма Гумбольдта, мислить і відчуває по-різному, що відбивається в його мовою; мова ж, в свою чергу, впливає на людину активно. Виходить така специфіка, яку навряд чи можна передати засобами іншої мови. В результаті таких міркувань в кінці XVIII в. вперше зароджується сумнів в можливості перекладу. Найбільш категорично цей сумнів формулює саме Вільгельм Гумбольдт: «Всякий переклад безумовно представляється мені спробою вирішити нездійсненне завдання. Бо кожен перекладач неминуче повинен розбитися об один з двох підводних каменів, занадто точно дотримуючись або свого першотвору за рахунок смаку і мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок свого оригіналу. Щось середнє між тим і іншим не тільки важко досяжною, але й просто неможливо». Цю позицію на рубежі XVIII-XIX ст. поділяють А. Шлегель та інші романтики. По суті справи, такий погляд є перша констатація того, що переклад не може бути повною копією оригіналу, і втрати тут неминучі.

2.7. Подальший розвиток перекладу в XIX ст. в Європі

На протязі всього XIX ст. в західноєвропейській традиції принципи романтичного перекладу лише розвиваються і зміцнюються. Становлення і розквіт національних європейських літератур супроводжується тісними їх контактами через переклад. Інтерес читачів до літератур інших країн зростає і не обмежується пам'ятками минулого. Тепер уже читач жадає новинок, і твори, ледь з'явилися на рідній мові, тут же становляться доступні європейським сусідам.

До середини XIX в. технологія видання перекладних книг настільки розроблена, що можна говорити про справжніх «фабрики перекладу» (до речі, цей вислів вперше було вжито в романі Фрідріха Ніколаї «Das Leben und die Meinungen des Herrn Magister Sebaldu Nothauker» ще в кінці XVIII ст.). Вільгельм Гауф, змальовував ці «фабрики» в XIX в. в Цвікау, зазначав, що над випуском перекладних книг цілими днями працювали десятки перекладачів, стилістів, друкарів і перепльотчиків.

Слід зазначити, що завдяки справжньому розквіту перекладацької творчості в XIX ст. створюється єдиний загальноєвропейський культурний простір, в яке рівноправно інтегрується і Україна. Важливий внесок у його створення внесли великі письменники, поети і філософи XIX ст. Втім, традиція ця сягає своїм корінням ще в «культуртрегерство» XVIII ст. Нагадаємо, що Вольтер перекладав свого часу Шекспіра, Уго Фосколо – Стерна, Шиллер – Расіна. При цьому чарівність «екзотичності» чужих літератур дуже велика; протягом усього XIX ст. ми знаходимо неодноразові свідчення того, що читачі виявляють більшу цікавість до перекладних творів, ніж до своїх рідних. Йорн Альбрехт зазначає, наприклад, що російські письменники – Достоевський, Толстой, Гончаров, Гоголь, Тургенєв

знаходять в Західній Європі набагато більший відгук, ніж свої. У вільгельмівській Німеччині, в самому кінці XIX ст., зустрічаються навіть зневажливі висловлювання з приводу перекладів і німців, які «чуже люблять більше, ніж своє».

Однак помітні і інші тенденції, що свідчать про зростання соціально-культурної значущості перекладу. Однією із знаменних подій 80-х рр. XIX ст. стало прийняття Бернського угоди, відповідно до якої вперше в історії закріплювалося авторське право на текст перекладу.

2.8 Історія вітчизняного перекладу

Саме барочний переклад релігійних, а згодом і світських текстів зазнав особливого розвитку на Україні. Спочатку центр перекладацької діяльності знаходився в Острозькій академії. Лаврентій Зизаній у своєму “Катехизису” (1626) використовував елементи «от волхвов еллинских» та переклав із грецької “Апокаліпсис” А. Кессалійського (1625). Вільні інтерпретації пропонували перекладачі Клірик Острозький (молодий М. Смотрицький), В. Кулик, які перекладали тогочасні шедеври, фрагменти творів Петрарки, “Звільнений Єрусалим” Торквато Тассо та “Декамерон” Бокаччо. В першій третині XVII ст. з'явилися вільні барочні переклади з грецької (Д. Наливайко) та латині (Д. Сакович переклав Сенеку).

Завдяки національному відродженню України та національно-визвольній боротьбі нового розквіту зазнав український переклад того часу, центр якого знаходився в Києво-Могилянській Академії (1632). Наприкінці XVII ст. І. Величковський (?—1701), майстер акровіршів, переклав латиномовні епіграми англійця Дж. Оуена. Такі провідні діячі академії, як Д. Туптало (1651-1701?), І. Максимович (1651-1711); “професор риторики і піітики” Теофан Прокопович (1681-1736), який став чільним церковним діячем Москви, здійснили найвідоміші церковнослов'янські переклади того часу, побіжно застосовуючи українські елементи. Крім того, С. Полоцький (1629-1680) та Д. Туптало перекладали польських авторів (у т.ч. “Псалми” Кохановського). Т. Прокопович вправно відтворив силабічними рядками Давидові Псалми, Овідія, Марціала, Скапігера та ін. Перекладачі часів українського бароко (як їх німецькі колеги) відстоювали мовнозбагачуючу функцію перекладу.

У Росії великого поширення художній переклад набув у період класицизму та Просвітництва - другій третині XVIII ст. Властивою рисою цього перекладу було класичне намагання відтворити смисл перекладних творів, що часто призводило до їх вільної інтерпретації (Ломоносов, Сумароков, Тредяковський). Спираючись на авторитетну думку М. В. Ломоносова (1711-1765), який перекладав греків і римлян: (“Потужне красномовство Цицеронове, пишна Вергілієва поважність, Овідієве приємне вітійство не втрачають своєї вартості для російської мови”). Найвизначніші письменники того часу віддають багато сил перекладу поезії, прози й драматичних творів. Перекладач лірики Анакреона і Горація Антіох Кантемір (1708-1744) прагнув збагатити через переклади російську літературну мову.

В. К. Тредяковський (1703-1768), який перекладав з латинської, французької, німецької та італійської мов, сформулював високі вимоги до перекладачів, закликаючи їх дбайливо ставитися до оригіналів і відтворювати їх, як ми тепер

сказали б, у єдності змісту та форми. В афористичній формі вимоги до перекладу висловив у своїй “Епістолі про російську мову”.

Український перекладу межах тогочасної Російської імперії не мав перспектив. Св. Паїсій Величковський зробив еквівалентні еклезійні переклади на церковнослов'янську. Г. С. Сковорода (1722-1794) у сво-їх перекладах з латині (Овідій, Горацій) послуговувався при ретельному відтворенні ритмічної сапфічної строфи оригіналу вільним смисловим перекладом, який в умовах імперії ставав завдяки численним “книжним” церковнослов'янізмам все подібнішим до мови Тредяковського й Хераскова.

На протигагу зросійщеним формам, у грекокатолицько му Почаєві з'явився “Почаївський Богогласник” (1791), де невідомі перекладачі- перекладів з польських релігійних пісень (“Дивная новина”, “Нова радість світу ся з'явила”).

Романтизм, спрямований на відкриття через переклад самотності іншомовних культур для утвердження культури власного народу, загалом посилив тенденції до вільної інтерпретації тогочасного перекладного тексту (див. переклади росіян В. О. Жуковського, О. Пушкіна та ін., українців І. Котляревського та П. Гулака-Артемівського та йй.).

Найвизначнішим майстром російського романтичного перекладу першої половини ХІХ століття, що відбився на українському, став В. О. Жуковський (1783-1852), який, крім першого російського перекладу “Одісеї” Гомера та віршів Байрона, ще відтворив твори Ф. Шиллера, Й. В. Гете, переказав у віршах деякі казки Перро та братів Грімм.

Сформулювавши свій принцип: “Перекладач у прозі раб, а в поезії суперник”, В. А. Жуковський допускав певну вільність при смислового відтворенні оригіналу, хоча у кращих своїх перекладах (зокрема, у баладах Шиллера та Гете) він поєднав високу поетичність з великою близькістю до оригіналу.

Іншим талановитим перекладачем того часу був М. І. Гнедич (1784-1833), який протягом двадцяти років перекладаючи “Іліаду” Гомера, відмовився (на протигагу Жуковському) від вільного перекладу. О. С. Пушкін (1799-1837),

який здійснив нечисленні, проте блискучі переклади: із французької мови “Песни западных славян”, переклад Тузли” П. Меріме, балад А. Міцкевича тощо, у своїх судженнях про переклад вимагав смислової вірності та збереження своєрідності оригіналу, тобто адекватності перекладу.

Декілька блискучих, проте специфічних перекладів із німецької мови, зробив М. Ю. Лермонтов (1814-1841): “на вершини” (з Гете), “На севре диком” (з Гайне). Лермонтов максимально наближався д' оригіналу.

В Україні кінця ХVІІІ ст.-початку ХІХ ст., яка стала складовою Російської імперії, посилювався вплив російської культури, що призвів до “зросійщення” тобто русифікації вищих верств українського суспільства. Через занепад слов'яно-української літературної мови середні верстви України використали народне просторіччя з “підлим стилем і бурлескною формою” (М. Зеров). Це мало наслідком певну специфіку тогочасного романтичного українського перекладу, який часто позначають терміном “котляревщина”, чи одомашнення в перекладі (І. П. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, М. Старицький, Ю. Федькович та ін.). Цей переклад пройшов два етапи. Л. Боровиковський (1806-

1889) здійснив вільний переклад "Світлани" Жуковського (під назвою "Маруся"), А. Метлинський, який перекладав із німецької та французької, більше прославився перекладом поезії А. Міцкевича "Морлак у Венеції", яка була, в свою чергу, перекладом одного з віршів циклу "Гузла" П. Меріме, тощо. Є. Гребінка (1812-1848) зробив вільний переклад "Полтави" О. Пушкіна (1831).

Г. Квітка-Основ'яненко (1778-1843) написав у 1833 р. першу прозову травестію "Салдатський партрет", що була вільним поєднанням двох греко-римських анекдотів. У Ю. Федьковича (1832-1888), вільного перекладача німецької та австрійської поезії, збереглося романтичне зближення до народних традицій. Це особливо спостерігалось в його перекладі шекспірівської "Taming of the shrewd: Приборкання непокірної" - "Як козам роги вправляли". За романтичною традицією поети скорочують або розширюють тексти, "одомашнюючи" переклади від національної своєрідності оригіналів.

На 2-му етапі – у 40-50-ті роки ХІХ ст. Т. Г. Шевченко (1814-1861) збагатив український художній переклад циклом "Давидові псалми", фрагментами з Осії, Ісайї, Іезікіїля, де він, узявши за основу слов'янську версію Кирила і Мефодія, поєднав переклад окремих фрагментів текстів із романтичним переспівом інших фрагментів. При цьому, зберігаючи образну систему оригіналів, поет надав їм нового звучання, зумовлене демократичним світоглядом: "Єрусалимом був для нього Київ".

Не менш оригінально – як драматичний монолог – Т. Г. Шевченко перекладав уривки зі "Слова о полку Ігоревім". М. П. Старицький (1840-1904) досить удаво (проте хореем замість ямбу) відтворив монолог із "Гамлета" Шекспіра, переклав у романтичному дусі сербські балади і поезії Гайне, Байрона і Міцкевича, твори Лермонтова, Пушкіна та Некрасова (1860-ті рр.), при цьому створивши чимало неологізмів та виробивши чіткий стиль.

Першим професійним перекладачем України ХІХ ст. став, однак, Пантелеймон Куліш (1819-1897). Саме він, демонструючи "пасіонарний прояв особистості митця" (І. Франко), переклав за пізніми німецькими романтичними традиціями (з униканням парафраз, звільнившись від "бурлескної котлярєвщини", проте з багатьма метафорами і високими стилістичними новотворами, що несли "присмак очужинення"). 15 найкращих драм Шекспіра (у т.ч. "Гамлет, принц Датський", 1899), поему Байрона та вірші Гете, Шиллера та Гайне, а також "Псалтир" (1879) і разом із І. Пулюєм та І. Нечуй-Левицьким "Біблію". П. Кулішу вдалося сформуванню унікальну перекладацьку мову, де для передачі внутрішньої драматичності оригіналу органічно поєднувалися вигранений перекладачем високий та розмовний стилі (за рахунок ужитку біблеїзмів, русизмів, полонізмів, церковнослов'янських, старо-українських та розмовних і діалектних слів). Високий стиль (шляхом застосування відповідного синтаксису та церковнослов'янізмів) знайде своє оптимальне вираження у перекладі "Біблії".

На другу половину ХІХ ст., яка започатковує період критичного реалізму, припадає творчість геніїв українського народу, що, на противагу романтичним сюжетам попередників, відбирали актуальні на той час ідейно-спрямовані твори. У такий спосіб Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко, Л. Українка, П. Грабовський та ін. уславилися своїми перекладами, що мали націєтворчий, виховний і політичний

характер.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть терміну «перекладознавство».
2. Дайте визначення поняття «переклад».
3. Розмежуйте поняття «переклад – процес» і «переклад –результат».
4. З яких основних розділів складається перекладознавство?
5. З якими нефілологічними науками пов'язане перекладознавство?
6. Охарактеризуйте зв'язки перекладознавчої науки з іншими перекладознавчими дисциплінами. Акцентуйте увагу на контактах перекладознавства з мовознавчими галузями.
7. Визначте роль у перекладу у збагаченні духовної культури особистості; нації.
8. Сформулюйте роль перекладу на сучасному етапі

Лекція 2. Термін і поняття «переклад» та рівні ного реалізації

План

1. Термін і поняття «переклад» та рівні ного реалізації.
2. Переклад на рівні мови та на рівні мовлення
3. Поняття адекватності та еквівалентності у перекладознавстві.
4. Слово як об'єкт перекладацького аналізу й перекладу.
5. Рівні еквівалентності й адекватності відтворення значення та форми мовних одиниць.
6. Адекватність семантична й адекватність граматична в перекладі.
7. Перекладність і неперекладність мовних одиниць.

Література: 1, 4, 7, 10, 11, 13, 17, 18, 19

Поняття і терміни: *переклад, адекватність, еквівалентність, перекладацький аналіз, значення, форма, адекватність семантична, адекватність граматична, перекладність, неперекладність,*

1. Термін і поняття «переклад» та рівні ного реалізації

Саме поняття і термін переклад може з першого погляду здатися не тільки цілком зрозумілим, але й наскрізь прозорим. Почувши тільки саме слово “переклад”, хтось пригадає виконання вправ на уроках іноземної чи рідної мови, коли доводилося перекладати окремі слова і речення, або коротенькі (в середній школі) чи довші (у вищій школі) тексти з іноземної мови чи на іноземну мову. Ще комусь раптом спливе у пам'яті група іноземних туристів перед відомим пам'ятником, а поперед них жвавого тлумача, який щось пояснював чи відповідав на запитання іноземцям. Ще іншій людині пригадається зустріч іноземного гостя біля трапу літака, де серед зустрічаючих обов'язково був і тлумач. Отож нефахівці й не повірять, що термін “переклад” є далеко не однозначним і що в ньому ховаються не тільки поняття “писемний чи усний переклад”, хоча саме ці двоє значень і є основними складовими цього загального терміна. Проте перекладом називається не тільки писемна чи усна діяльність, пов'язана із способом відтворення смислу, вираженого однією мовою засобами (словами чи реченнями) іншої мови. Перекладом може бути і наслідок усної чи писемної діяльності перекладача: вірш, стаття, п'єса, роман, перекладений із якоїсь однієї на якусь зовсім іншу мову. “Перекладом” може бути у вищому навчальному закладі і навчальна дисципліна (у них сьогодні перша лекція з перекладу), а також назва іспиту (у нас сьогодні перший державний іспит переклад) тощо. І все ж визначальним, найголовнішим значенням, що його ховає в собі термін переклад, власне його визначенням було і залишається “відтворення семантики й структури значеннєвої (змістової) одиниці мови-джерела (англ. *source language*) мовою перекладу чи мовою-реципієнтом (англ. *target language*). Таке значення перекладу (писемного чи усного тлумачення), здається, ніким і ніколи не заперечувалося і не заперечується. а чи в усіх випадках термін переклад означає насправді відтворення семантики мовних одиниць оригіналу мовою перекладу? Чи завжди переклад передає лексичне значення відповідних мовних одиниць мови-джерела?

Наприклад, чи виправдано взагалі, навіть із погляду фахівця (хоча це давно й узаконено), вважати власне перекладом, тобто повним або частковим відтворенням значення хоча б таких географічних назв, як англійські й американські міста *Kingstown*, *Newmarket*, або *Salt Lake City* такими українськими (французькими чи іспанськими) відповідниками, як Кінгстаун, Ньюмаркет, Солт-Лейк-Сіті? Коротше кажучи, хіба є такі транскодовані у їхній звуковій структурі варіанти власне тим, що називається перекладом? Хіба може будь-хто, зовсім не володіючи англійською мовою і не знаючи хоч сяк-так географічної мали англомовних країн, здогадуватися, що *Kingstown* - це місто, яке складається з іменника в родовому відмінку *King's*, яке означає королеве (чи короля) і *town*, що означає місто, а *Newmarket* є також скидним іменником, перша частина якого (*New*) означає новий (прикметник), а друга (*market*) - ринок (іменник), тимчасом як ця географічна назва завжди перекладається тільки як місто Ньюмаркет. Або ще: *Salt Lake City* – іменникове словосполучення, що позначає місто в Сполучених Штатах Америки Солт-Лейк-Сіті, хоча його справжнє лексичне значення - “місто солоного озера” чи “місто біля солоного озера”. Або хіба є звичне вже відтворенням значення, тобто власне перекладом в українській, як і в будь-якій іншій слов'янській чи романській мові, назви таких відомих у всьому світі островів, як *Greenland* (від *Old North Grönland*), *Newfoundland* чи *Manhattan*, транскодованих в українській мові у таких варіантах, як Гренландія, Ньюфаунленд та Мангаттані. Тобто транскодованих на рівні власних, даних їм у рідній мові й перекладених на різні мови, тобто на рівні їх мовної норми, а не на рівні їх значення, на рівні мовлення. Адже в перекладі на рівні значення *Grönland* із староскандинавської означає “Зелена земля”, а *Newfoundland* англійською мовою означає “знайдена/відкрита земля”. Тимчасом *Manhattan* на одній з індіанських мов американських аборигенів, колишніх мешканців цього острова, означає “нас ошукали/піддурили”. Аналогічні випадки такого давно узаконеного перекладу, а точніше — просто транслітерації чи транскрипції (зміни думаємо і при відтворенні українських географічних назв типу Біла Церква, Білгород, Вишгород, Житомир будь-якою іноземною, зокрема англійською, німецькою чи французькою мовою, носії яких не сприймають ці назви у їхньому значенні відповідно як *White Church*, *White Town* чи *Higher Town*? Зрештою, ми (і не тільки ми) перекладаємо, а власне взагалі не перекладаємо, бо не передаємо їхнього лексичного значення, а тільки транскодуємо (транслітеруємо чи транскрибуємо) їхню зовнішню форму. Так само “перекладається” і багато англійських прізвищ та наймень людей. Наприклад, *Jackson*, *Cooper*, *Brown*, *Frost* або німецьких *Kohl*, *Schmidt* чи італійських типу *Cane*, *Annabella* тощо. Адже *Jackson* у власне “глибинному” за виміром лексичному перекладі з англійської означає “Джеків син”, а *Cooper* – це наше бондар, *Brown* рудий чи руда, *Frost* - мороз, а німецькі *Kohl* (прізвище колишнього канцлера Німеччини *Helmut Kohl*), означає капуста, а *Schmidt* – це коваль. Італійські ж *Cane* та *Annabella* - це відповідники нашим собака та красуня Анна чи гарна Анна і т. д.

Зрозуміло, що згідно вимог точного, достовірного і повного перекладу, тобто відтворення чи передачі значення мовних одиниць оригіналу мовою перекладу, і наші національні власні назви типу Віра, Надія, Любов чи Володимир, Любомир мали б перекладатися, наприклад, англійською мовою як *Faith*, *Hope*, *Love* (такі

жіночі ймення справді є в англійській мові), або як *Ruler of the world* (Володимир), *Lover of peace* (Любомир) тощо. Причому, деякі ймення окремих категорій людей саме так і перекладаються різними мовами. Це, зокрема, імена святих, королів, королев, принців, принцес, царів, князів, цариць, прізвища і прізвиська американських індіанців, багатьох географічних імен тощо. Наведемо бодай окремі з тих власних назв, що завжди перекладаються з англійської та інших іноземних мов: *St. John* святий Іоан, *Pope John Paul the Second* папа Іван Павло Другий, *King Charles* король Карл, *King William* король Вільгельм, *King James* король Яків, *Queen Elizabeth* королева Єлизавета, *Arrowhead* Гостряк Стріли, *Dew of June* Червнева Роса, *Running Deer* Тікаючий Олень, *New Orleans* Новий Орлеан, *St. Lawrence River* річка Святого Лаврентія, *the Bermudas* Бермудські острови тощо. Таким чином, в останніх наведених вище прикладах відтворення назв людей і географічних назв переклад є і справді перекладом, тобто відтворенням лексичного значення англійських власних імен і прізвищ/прозвищ, географічних назв українською мовою. Цей переклад сповна віддає кожне значення окремого ймення чи географічної назви у їхньому компонентному лексичному значенні і тому є перекладом саме на рівні лексичного їх значення.

Власне перекладом у прямому значенні цього терміна є і відтворення, наприклад, таких слів та словосполучень, як-от англійські *system* система, *financial system* фінансова система, або *political problem* політична проблема, чи *football match* футбольний матч. Семантично передаються (власне перекладаються) і багато інтернаціональних ідіомів, запозичених різними європейськими мовами, зокрема біблеїзми та ідіоми з грецької (або римської) міфології типу *wise Solomon*, мудрий Соломон, *to be in (the) seventh heaven* бути на сьомому небі, *Augean stables* авгієві стайні, *Herculian Pillars* геркулесові стовпи, а також висловлювання історичних осіб типу французького *apres nous le deluge* після нас хоч потоп, англійського *time is money* час – гроші чи німецького *da ist der Hund begraben*, ось де собака заритий, закопаний, *Pandora's box* пандорина скриня, *to cross the Rubicon* перейти Рубікон тощо. Такі й чимало інших подібних мовних одиниць, спочатку перекладених з відповідної мови дослівно, з плином часу перейшли у справжні інтернаціоналізми і стали в різних мовах повними еквівалентами. Вони є переконливим доказом існування особливого способу/методу перекладу, за якого у мові-реципієнті зберігається не тільки образність та зміст, але й прагматичний підтекст, тобто авторський задум — викликати у читача певне ставлення до змісту чи до персонажів свого твору. Внаслідок такого достовірного перекладу зберігаються також відповідні (еквівалентні) співвідношення на різних параметрах авторських мовних (а отже і змістових) одиниць у кількох вимірах. А саме: в образному (власне компонентному), у змістовому, у найзагальнішому структурному (словосполучення чи речення) і прагматичному (підтекстовий, не виражений експліцитно чи метафоричний зміст). Близьким до такого покомпонентного є також переклад, який забезпечує відтворення значень мовних одиниць, зокрема ідіомів, через невідповідну у мові-реципієнті заміну одного компонента на інший, власне заміну значення цього компонента на зовсім протилежне – притаманне ідіомам мови-реципієнта. Такі невідповідності викликані дещо іншим сприйняттям світу і способом мислення носіїв мови оригіналу та мови перекладу (реципієнта).

Так, наприклад, українському знати щось як своїх п'ять пальців відповідає англійське *to know smth. as one knows one's ten fingers*. Тобто, англійці, маючи досить схожий усталений вираз, вживають у своєму відповідникові вдвічі більше - десять пальців. Тим часом англійське *as pale as paper* (блідий як папір) чи *measure twice, cut once* двічі одміряй і раз одріж мають в українській мові також інші відповідники: блідий як стіна, та сім раз одміряй і один раз одріж. Таким чином, у цих і подібних їм випадках переклад забезпечується завдяки "неадекватним" замінам компонентів мови оригіналу у мові-реципієнті. Тому про адекватний переклад чи еквівалентний відповідник у прямому розумінні цього слова тут можна говорити хіба що умовно. Адже сім раз одміряй і два рази одміряй хоча й близькі, проте не однозначні змістом поняття, як неоднозначні й поняття блідий як папір та блідий як стіна. Щоправда, заміни компонентів хоч і не адекватні/не точні, проте традиційно відповідні для кожної національної мови, а тому вони все ж є закономірними для конкретної національної мови перекладацькими відповідниками. Більше того, термін переклад часто асоціюється із поняттям функціональної заміни однієї змістової єдності іншою, яка зовсім не співвідноситься у мові оригіналу та мові перекладу/мові-реципієнті. Звичайно, такий переклад зустрічається чи не найчастіше при відтворенні ідіомів, приказок та прислів'їв. Особливо впадають в очі такі перекладацькі заміни при відтворенні тих приказок та ідіомів, яким бракує повних відповідників на компонентному рівні у мові оригіналу та мові перекладу. Так, наприклад, українській приказці горбатого могила виправить семантично (приблизно) відповідає в англійській мові *Can the leopard change his spots?* Тобто, хіба може леопард змінити свої плями? Навіть поверховий аналіз приказки переконує, що запропонований англійський варіант українському горбатого могила виправить – *Can the leopard change his spots?* не є власне перекладом у прямому розумінні цього ідіома, оскільки жоден компонент української ідіоми не відтворений в англійському варіанті. Такий переклад можна правильніше назвати семантичною заміною усталеного виразу однієї мови дещо схожим семантично усталеним виразом другої мови. До того ж у наведеному прикладі *Can the leopard change his spots?* і його українському відповідникові горбатого могила виправить відсутня і структурна схожість (запитальна форма в англійській мові й розповідна – в українській). Тобто, в українському та англійському варіантах цілком і повністю відсутня будь-яка риса спорідненості чи співвіднесеності принаймні на п'ятьох головних рівнях, які є визначальними для визнання форми/способу відтворення повноцінним перекладом. Найголовніші з цих рівнів відтворення:

- семантичний (змістовий), що засвідчує близькість значення мовних одиниць оригіналу й перекладу;
- компонентний, що засвідчує спорідненість складників мовних одиниць мови оригіналу та мови перекладу;
- образний, що вказує на спільність чи на відмінність у сприйнятті світу носіями мови-оригіналу та носіями мови перекладу;
- структурний, що вказує на спільність чи відмінність синтаксичної будови змістової одиниці у мові-джерелі та мові перекладу;

- прагматичний, що вказує на підтекстову спрямованість (тобто авторську орієнтацію) у змістовій одиниці мови-джерела і в змістовій одиниці носіїв мови перекладу.

Зрозуміло, що в переважній більшості вказаних ознак таких віддалених ідіомів-аналогів, як горбатого могила виправить і *can the leopard change his spots?* говорити про наявність якоїсь зовнішньої спільності/схожості немає жодних підстав. А тому й про власне переклад, як форму відтворення таких і подібних віддалених, чи краще сказати – далеких між собою ідіомів, говорити навряд чи доречно. Адже значення жодного складового компонента, як власне й образності, конкретного змісту, структурної схожості між українською ідіомою та її англійським наближеним відповідником ніби взагалі не існує. Відчувається, однак, усе ж якась далека семантична схожість загального підтексту, прагматичної орієнтації англійської ідіоми та її українського, хоч і далекого за своїми образними, відповідника. Тому й визначати як власне переклад української ідіоми горбатого могила виправить англійською *can the leopard change his spots?* навряд чи відповідало б дійсності. Багато правомірніше вбачати в таких випадках загальну прагматико-семантичну заміну однієї ідіоми іншою. Подібні заміни, а не перекладу маємо і в випадку *kind words butter no parsnips* (дослівно: гарні слова не посмачать пастернак маслом), що відповідає приблизно нашому годувати байками солов'я чи обіцяти щось нездійсненне. Такі семантико-прагматичні заміни навряд чи є хоч якісь підстави трактувати, як пропонують деякі перекладознавці, еквівалентами. Адже в таких усталених змістових єдностях (одиницях) мови-джерела та мови перекладу існує тільки найбільш загальна прагматико-семантична дотичність, на основі якої і здійснюється заміна найбільш загального змісту одиниць мови-джерела, хоч і зовсім віддаленими, проте дещо схожими (аналогічними) одиницями мови-реципієнта.

Поряд із цим, перекладом називають і чисто функціональні заміни окремих мовних змістових одиниць – назв фантастичних істот, створених уявою носіїв різних мов, а тому й цілком відмінних, позбавлених денотатів на противагу живим і неживим конкретним предметам чи істотам навколишнього світу. До таких безреферентних понять належать, наприклад, іменники української мови русалка (англійське *water nymph*), домовик (англійське *dickens*), лісовик (*wood ghost*), чугайстер, Той, що греблі рве, та інші.

Перекладом, у прямому розуміння цього слова, проте, є відтворення реально існуючих конотативів типу англійських Bard (Шекспір), Caledonia (поет. Шотландія), Albion (Англія), чи навіть такого конотативу як *stowaway*, що відповідає українському “заєць” (пасажир, що не бере проїзного квитка, користуючись міським чи залізничним транспортом). Зі сказаного, таким чином, впливає, що термін переклад включає в себе різні поняття, як і різні способи та види відтворення значень мовних/змістових одиниць мови-джерела мовою-реципієнтом.

Окрім наведених вище понять термін переклад асоціюється ще з чисто літературним процесом – збагаченням національних літератур за рахунок надбань світової літератури. Йдеться про залучення до кожної національної літератури шляхом художнього перекладу найвидатніших творів класиків світової літератури

- представників різних континентів і народів. Значною мірою завдяки перекладові кожна розвинена національна література збагатилася творами Дайте, Боккаччо, Рабле, Шекспіра, Сервантеса, Гете, Міцкевича, Л. Толстого, Гоголя, Діккенса, Байрона, Достоевського, письменників Індії, Китаю, Японії. Окрім цього переклад завжди був і залишається таким видом діяльності, який забезпечує накопичення знань і досвіду з різних галузей знань: національної культури, міжнародної науки і технології, розвитку і вдосконалення соціальних відносин. Адже завдяки постійному перекладові/тлумаченню встановлюється взаєморозуміння між державами і народами, досягнуто загальною стабільності в світі, налагоджується взаємозв'язок між державами, громадськими, політичними й суспільними організаціями/політичними партіями, рухами і блоками країн (рух “зелених”, ЮНЕСКО, НАТО, ООН тощо). Іншими словами— налагоджується зв'язок на міжнародному, міждержавному та міжособистісному рівнях (керівників держав і їхніх громадян). І скрізь, незалежно від рівня спілкування, переклад завжди здійснюється у двох формах реалізації, про що вже згадувалося вище. А саме: 1) у вигляді писемної презентації змісту і форми (структурних і стилістичних/жанрових особливостей) тексту мови-джерела та 2) в усній презентації (дискурс) живого мовлення мови-джерела мовою тлумачення.

Отже, поняття переклад охоплює два конкретні й різні типи мовленнєвої діяльності, кожен з яких, як побачимо далі, включає різні під-типи чи види відтворення, які в свою чергу характеризуються певними притаманними тільки їм конкретними ознаками. Ці ознаки знаходять свій прояв у відповідних рівнях повноти відтворення змісту і форми як окремих мовних одиниць, так і тексту (дискурсного мовлення) мови-джерела мовою реципієнта, тобто, мовою перекладу. Дещо різним, зрозуміло, є і структурно-синтаксичне та стилістичне оформлення мовленнєвого матеріалу, пропонованого перекладачем і тлумачем. Це залежить як від специфіки кожного з цих типів відтворення відповідних жанрових особливостей писемного й усного (розмовного) мовлення, так і від необхідності застосування чи незастосування тих або інших технічних засобів.

Проте незалежно від писемної чи усної форми відтворення переклад може забезпечувати повну адекватність значення і форми мовних одиниць мови-джерела мовою-рецептором на рівні семантичної, а часто й структурної еквівалентності. Причому, як побачимо далі, не тільки на фонологічному чи морфологічному, але й на синтаксичному рівнях. До того ж у різних мовах. До таких мовних одиниць, окрім уже згадуваних вище еквівалентних ідіомів, належать інтернаціональні лексеми (слова та вирази типу англійських *speaker* спікер, *shilling* шилінг, чи італійських *chiao чао*, *finita la comedia* (справі/роботі кінець), французьких *c'est la vie!* таке життя! тощо).

Переклад наведених слів і виразів-інтернаціоналізмів, як і багатьох їм подібних, зводиться фактично до простого транскодування в українській мові або до транслітерації чи транскрибування (або змішаної передачі) буквено-звукової структури цих самих слів та виразів у різних європейських мовах. Такий переклад одиниць мови-джерела зберігає в основному їх фонемну й граматичну структуру при тому самому лексичному значенні у різних мовах.

Цей спосіб відтворення наведених слів та виразів, як буде показано далі, обумовлює закономірність виокремлення еквівалентного перекладу як спільного для мов різних систем способу передачі форми і значення/змісту мовних одиниць, що належать до того самого чи до різних рівнів мовної стратифікації.

2. Переклад на рівні мови та на рівні мовлення

Відтворення лексичного чи граматичного значення мовної одиниці у багатьох випадках залежить і від того, на якому рівні здійснюється переклад – на рівні мови чи на рівні писемного мовлення (дискурсу). Ізольовані слова, сполучення слів (наприклад, усталені чи ідіоматичні), навіть окремі речення перекладаються на рівні статусу мовної одиниці – незалежно від конкретного контексту, іншими словами – на рівні мови. Ті ж самі слова, словосполучення і речення в контекстуальному оточенні, в усному чи писемному мовленні/дискурсі часто реалізують непередбачені лексичні, а також граматичні, а отже й функціональні значення. Слово, потрапляючи в ширшу синтаксичну одиницю – словосполучення, речення – чи суперсинтаксичну одиницю, текст, і вступаючи в синтагматичні зв'язки з іншими словами, експлікує свої приховані імпліцитні граматичні значення, часом навіть змінює свій лексико-граматичний статус. Це “перевтілення” особливо часто спостерігається, як уже зазначалося, в англійській мові. Наприклад, слово *home* – дім, домівка, здавалося б, є іменником, але, потрапивши у словосполучення і змінивши свою синтаксичну функцію, воно також змінює свій граматичний статус. Наприклад:

- 1) *to home* (дієслово) *to home with smb.* жити з кимсь;
- 2) *the home* (іменник) *my home* мій дім, моя домівка;
- 3) *home* (прислівник) *to write home* писати додому.

Ще яскравішим прикладом реалізації свого переважно плюсклого лексичного значення на рівні мови і мовлення показує, наприклад, такий граматичний детермінант, як означений та неозначений артиклі сучасної англійської мови. Досить недосвідченому чи неуважному перекладачеві неправильно зрозуміти набуте на рівні мовлення контекстуальне значення означеного чи неозначеного артикля, як переклад відповідного словосполучення або висловлювання обов'язково зазнає відчутних втрат. Так, англійське речення *The boy is waiting for you* не означає Хлопець чекає на вас (чи на тебе), тому що означений артикль у подібних випадках набуває значення або вказівного займенника (той, той самий), або присвійного займенника (твій, її, наш, ваш). Часом означений артикль може навіть замінити ціле словосполучення у значення “відомий тобі чи нам, їм, комусь (хлопець)”, а часом і ціле підрядне речення типу *той, що вчора приходив* (хлопець); *той, що ми зустрічали* (хлопець); *той, якого чекали і не дочекалися* (хлопець). Найточніший, справді еквівалентний переклад зможе запропонувати, зрозуміло, тільки той, хто сказав це речення, або ж той, хто знає ситуацію/контекст. Аналогічні труднощі для недосвідченого перекладача може створити і неозначений артикль, що ховає в собі часто певне контекстуальне значення. Наприклад: *A boy was waiting for you there.* Тут неозначений артикль на рівні комунікативних одиниць/на рівні мовлення також може мати різні значення: один, якийсь чужий/незнайомий, якийсь не наш/невідомий хлопець тощо. Переклад цього

речення як “Хлопець чекав на вас/на тебе” буде, зрозуміло, неправильним, тому що на рівні мовлення (тут) артикль а має контекстуальне значення “якийсь, незнайомий хлопець”, зрештою, навіть якийсь не наш хлопець чекав на вас/на тебе. Тільки на рівні мовлення можна вірно/правильно перекласти й англійський займенник *you*, який, залежно від контексту, матиме відповідно значення ти чи ви (залежно від того, дитина, рідна чи знайома/незнайома особа мається на увазі).

Отже, при виконанні перекладу на рівні мови чи мовлення задіюються не тільки мовні (лінгвістичні), але й позамовні (екстралінгвістичні) фактори. Тому кожен перекладач/тлумач, перш ніж запропонувати той чи інший відповідник тієї чи іншої мовної одиниці рідною або іноземною мовою, використовує і певні фонові знання щодо тієї чи іншої мовної одиниці. Адже на рівні мовлення експлікуються (виражаються) всі чи певні сховані у мовній одиниці її імпліцитні категоріальні (граматичні) чи лексичні (або й екстралінгвістичні) значення, як це спостерігаємо при перекладі того ж англійського особового займенника *you*. Окрім того, частогусто лексична мовна одиниця може набувати у мові-реципієнті зовсім непередбачених реалізацій. Так, англійський займенник *it* має значення середнього роду воно, але як дійсний елемент цей займенник в українській мові може замінити не тільки іменники середнього роду дитя, пташеня, дерево, але й іменники чоловічого роду - звір, світ, вітер, коли *it* перекладається як він чи вона жіночого роду: земля (вона), весна (вона), партія (вона) тощо.

Досить часто займенник *it* на рівні мовлення взагалі перекладається (реалізує своє контекстуальне значення) іншою частиною мови - дієсловом чи словосполученням. Наприклад: *On Saturday she would clean it, wash it, and air it.* (Jerome K. Jerome). Тобто, у суботу вона чистила, вимивала й провітрювала кімнату/кімнати. По-іншому реалізується і значення англійського формального прислівника *there* на рівні мовлення. Наприклад: *He was there* Він був там. Але: *There is a book on the table* На столі книжка чи: На столі лежить книжка. Займенник *it*, коли виступає у функції формального підмета, також має зовсім іншу реалізацію на рівні українського мовлення. Наприклад: *It is necessary to read much.* Необхідно/треба багато читати.

Зате в інших випадках можлива заміна формального додатка англійського мовлення (і мови) на адвербіальний член речення в українському мовленні (перекладі). Наприклад: *We shall walk it very quickly.* Ми швидко прийдемо чи; Ми швидко туди дійдемо, або: Ми швидко там будемо/пройдемо пішки. Отже, властиві тільки англійській мові вживання формальних компонентів на рівні мовлення реалізуються зовсім по-іншому на тому ж рівні мовлення в українській, що є мовою- реципієнтом. А саме: за допомогою адвербіальних компонентів (членів речення - прислівників туди і там\ хоча можливі й опущення їх на тому ж рівні. Такі розходження між одиницями мови і мовлення спостерігаються і при перекладі з української мови на англійську. Так, наприклад, в українській мові наказова форма дієслова має різні форми в однині та множині, а в англійській форми множини на рівні мови не існує, отже форма однини й множини є спільною. Наприклад: *Sit down!* Сядь\ Сядьте\ *Stand up!* Устань\ Устаньте\ Тобто, в англійській мові парадигма однини й множини суміщається, хоч і не завжди. Так, для вираження спонукальності на рівні мови й мовлення вживається форма із займенником

відповідної особи. Наприклад: Хай він сяде/Хай він сідає, *Let him/her sit down*. Проте в українській мові на рівні мовлення підмет може у цьому реченні бути й опущений, якщо особа (він/вона) присутня. Тобто Хай сідає. Таким чином, знову маємо різні реалізації на рівні мови і мовлення в українській та англійській мовах. Хай сяде/ сідає і *let him sit down*. Часто по-різному здійснюється відтворення в обох порівнюваних мовах і передача спонукальності на рівні мовлення у дійсному та умовному (англ. *Subjunctive mood*) способах дієслова. Наприклад, у висловлюваннях типу Час іти *It is time to go* та Час би (вже) йти, якому відповідає в англійській мові два варіанти: 1) *It is time we/they went* і 2) *It is time we/they should go*.

Таким чином, на рівні мовлення експлікується, стає вираженою форма реалізації мовних/змістових одиниць як мови-джерела, так і мови-реципієнта. Проте ці форми реалізації значень мовних одиниць, як було проілюстровано вище, часом відповідали, а часом і зовсім не відповідали значенням оригіналу у мові-реципієнті. А в окремих випадках мовним одиницям оригіналу, зокрема для англійських *it, there* та для українського ти не було відповідників, чи, як деякі російські й зарубіжні дослідники вважають – перекладацьких еквівалентів. Але про еквіваленти й адекватні відповідники, як поняття перекладу, мова піде окремо й докладніше дещо далі, оскільки проблема адекватності й еквівалентності належить сьогодні до найбільш невизначених і суперечливих, принаймні у пострадянському перекладознавстві.

Форми презентації та способи реалізації значення мовних одиниць

Відтворення значень змістових одиниць мови оригіналу засобами мови перекладу може здійснюватися, незалежно від стратифікаційно го рівня цих одиниць, в одній із двох історично встановлених форм. Першою з цих форм є, як зазначалося вище, переважно усна презентація намірів, які доводяться до відома зацікавленою стороною – офіційним представником фірми/компанії, урядової установи чи політичної організації (партії, руху) уповноваженому представникові відповідної організації іншої держави. Ці наміри зазвичай викладаються усно (через тлумача) і приймаються чи відхиляються з тих чи інших причин іншою стороною. Внаслідок таких попередніх перемовин через тлумача (живим голосом) зрештою і здійснюється завжди і всюди кожне підписання угоди, контракту чи й домовленості про подальше співробітництво між будь-якими сторонами іншомовних представників. Так, завдяки попередньому тлумаченню підготовляється ґрунт для перекладу/писемного оформлення всіх контрактів, угод, меморандумів, декларацій, включаючи й усі відомі в історії міждержавні та міжнародні, як, наприклад, документи ОБСЄ, ООН тощо. Необхідно при цьому наголосити, що й підготовча робота тлумача та перекладача до виконання своїх завдань у кожному випадкові далеко не однакова. Це диктується, найперше, звичайно, специфікою фахової діяльності кожного з них, тим більше, що кожна форма роботи (усна чи писемна) вимагає (а часом і зовсім не вимагає, що буває тільки у тлумача) відповідного часу на підготовку до виконання конкретної роботи. Наприклад, для тлумача, тобто людини, що перекладає усно, якій належить зустрічати гостей з іншої країни в аеропорту чи на вокзалі, насправді підготовка у повному розумінні цього слова зводиться тільки до вивідання мети і фахового

зацікавлення іноземної делегації, у гостей, чи іноземного представника держави/уряду або компанії/фірми, чи відповідної політичної/економічної та іншої організації. Попередня підготовка тлумача в таких випадках зводиться практично тільки до налаштування на прогнозований фаховий словник (економічний, соціально-політичний, торговельний тощо). Якщо тлумачеві достеменно відомо, які товари цікавлять торговельну делегацію чи які політичні/профспілкові питання будуть предметом обговорення, він зможе попередньо переглянути, якщо має час, номенклатуру/назви товарів чи термінологію з планованої тематики перемовин із представниками іноземної делегації. Часом можливі й попередні зустрічі, ще до офіційних перемовин (якщо немає заперечень з боку гостей). Тоді тлумач може всебічно підготуватися до ведення перемовин, хоча такої можливості у нього найчастіше не буває. Щоправда, в окремих випадках може трапитися така щаслива і непередбачена нагода, коли тлумачеві вдається отримати тезисний виклад лекції чи доповіді/доповідей наукової конференції, що забезпечує (при наявності часу) успішну підготовку і легше освоєння тлумачем відповідних матеріалів. Якщо ж тлумач на стадії попереднього ознайомлення не має достатньо часу для підготовки, він звертається по допомогу до своїх колег-тлумачів, що разом із ним обслуговують наукову конференцію чи делегацію. тлумач нашвидкуруч переглядає матеріал і при цьому поревіряє для остаточної впевненості деякі свої знання, аби довідатися про правильний переклад окремого слова чи словосполучення/виразу. Він може запитати, наприклад, своїх колег-тлумачів: Як це називається по-англійському (чи німецькому) тверде паливо, або додана вартість, Всесвітня Організація Торгівлі тощо. Якщо ж тлумачення має бути іноземною мовою, то питання будуть зворотнього порядку: Як це буде українською мовою *solid fuel, surplus value, the WTO?* тощо. Відповіді на такі й подібні запитання чи попереднє ознайомлення з тезами доповідей або темами перемовин і становлять етап попередньої/підготовчої презентації матеріалів, що мають відтворюватися в процесі самого тлумачення. Цими, матеріалами, як уже частково зазначалося, можуть бути: перемовини державних діячів, членів різних делегацій, промови, доповіді на різних конференціях, інтерв'ю на радіо чи телебаченні, телефонні розмови, зрештою – фонозаписи доповіді, розмов тощо.

Другою формою презентації матеріалу тією чи іншою мовою є писемний переклад, підготовчий період до якого значно відрізняється від підготовчої стадії до тлумачення найперше тим, що перекладач, на відміну від тлумача, завжди має у своєму розпорядженні більше часу для підготовки і попереднього ознайомлення з матеріалом, який належить перекладати. До того ж завжди тільки перекладаються і рідко коли тлумачаться (хіба що тільки для попереднього ознайомлення) такі писемні/друковані матеріали як ділове й міжособисте листування, тексти угод, контрактів, заяв, меморандумів, юридичних документів, публіцистичних, художніх (поетичних, прозових, драматургічних) творів, зрештою текстів рекламних оголошень, радіо- і телепрограм тощо.

Такі писемні матеріали не можуть бути відтворені засобом тлумачення на високому художньому рівні зі збереженням повного змісту й стилю оригінального тексту, його художніх особливостей, оскільки тлумачення використовується для спонтанного перекладу змісту живого мовлення. Тлумач не має ні ізольованого

робочого місця, ні потрібних словників, довідників та інших допоміжних засобів, необхідних при перекладі. Він сприймає начитаний чи сказаний текст будь-якого з названих вище стилів у живому мовленні і тому спроможний тільки переказати почутий матеріал, причому лише найважливіший його зміст, без відтворення всіх стилістичних, художніх, жанрових та інших особливостей начитаного/записаного на магнітну стрічку відповідного тексту. Тим часом для належного відтворення стилю й жанру такого текстового мовлення у тлумача, на відміну від перекладача, немає стільки потрібного часу й можливостей. І взагалі тлумач не стільки перекладає, скільки переказує (як правило, стисло) почуте. В цьому і полягає, найкоротше, головна відмінність між власне перекладом і тлумаченням.

Проте незалежно від матеріалу, що відтворюється, як і незалежно від форми (усної чи писемної) відтворення, як перекладач, так і тлумач однаково суворо дотримуються обов'язкових попередніх підготовчих стадій у своїй роботі. Ці спільні для тлумача і перекладача підготовчі стадії зводяться, як уже частково зазначалося, до таких найголовніших: 1) визначення/встановлення стильових, жанрових, стилістичних, лексичних, синтаксичних, зрештою і прагматичних (для художнього тексту) та інших характерних властивостей/особливостей мовленнєвого матеріалу, який належить перекладати/тлумачити; 2) встановлення лінгвістичних особливостей мовленнєвого матеріалу, що належить перекладати/тлумачити, а саме: лексичних особливостей мовлення, наявність характерної для конкретного стилю мовлення лексики - архаїзмів, неологізмів, різновиду термінології (для науково-технічних текстів), ідіоматичних виразів чи притаманних англійським науково-технічним текстам складних асиндетичних іменникових словосполучень, аббревіатур або властивої розмовному мовленню жаргонної і просторічної лексики, зрештою - властивих тільки певному стилеві мовлення стилістичних і синтаксичних засобів тощо. Іншими словами, кожен вид перекладацької діяльності не тільки здійснюється іншим засобом (усно чи писемно), не тільки має своїм об'єктом відтворення інший тип мовлення (писемний текст чи усний дискурс), але й виконує свою відмінну суспільну функцію, своє власне суспільне призначення. Так, тлумачення, як уже зазначалося вище, що є живою мовною формою діяльності, завжди передують заключному етапові – писемній фіксації подій, фактів, висновків із задіяної акції, справи, задуму. Тому й кожна із названих форм перекладання має свій конкретний вид мовлення. Тлумачення здійснюється над усним (живим) мовленням, а переклад – над писемними формами мовлення, текстами, які стилістами виокремлені за найхарактернішими їх відмінними ознаками у такі дві широкі групи, які часом називають а) артефактні тексти (мовленнєві матеріали) і б) ментафактні тексти (мовленнєві матеріали)

До артефактних текстів (англ. artifact texts) належать різні місцеві, національні/державні й міжнародні регулюючі документи, які встановлюють, регламентують чи сприяють розвиткові або врегулюванню, організації місцевих або загальнонаціональних, державних чи міжнародних суспільних процесів. Це, зокрема, статuti (типу Статуту ООН), конституційні закони, законодавчі акти, політичні й військові угоди, наукові й технічні праці, рекламні тексти, ділове листування тощо.

До ментафактних текстів належать передусім художні твори різних жанрів, а також публіцистичні тексти, що впливають на прищеплення художніх/естетичних смаків, на формування моральних, політичних і культурних засад і принципів суспільного співжиття. Обидва види перекладних текстів у кожній мові обслуговують різні потреби розвиненого суспільства в конкретних галузях соціальної, політичної, економічної, культурно-просвітницької, науково-технічної, ділової, торговельної чи фінансової діяльності. Тому писемний переклад, на відміну від різних підтипів тлумачення, покликаний найповніше забезпечувати процеси розвитку суспільних відносин у кожній сучасній національній спільноті. Нема потреби наголошувати, що тільки достовірний, повний і точний або еквівалентний переклад (як і тлумачення) забезпечує відповідний рівень точності й повноти відтворення кожного із названих типів писемного чи усного типів мовлення.

3. Поняття адекватності та еквівалентності у перекладознавстві

У російському й українському перекладознавствах останнього сторіччя термін адекватність, безсумнівно, належить до чи не найчастіше використовуваних. Спробував уперше визначити його чи не вперше Смирнов А. А. до художнього перекладу, в якому “шляхом точних еквівалентів чи задовільних субститутів (замін) ...відтворені всі наміри автора...” Іншими словами, “адекватним перекладом” Смирнов називав тільки такий переклад художнього твору (тексту), в якому передано всі властиві оригіналові/першотворові особливості/якості змісту, художнього рівня й авторської прагматичної спрямованості/орієнтації. Тим часом у всіх провідних західних мовознавствах, як і у США, за винятком тих країн Європи, що входили до Варшавського блоку (хоча й частково), єдиним терміном для позначення досконалого і достовірного (“адекватного”) перекладу залишався і до сьогодні залишається термін еквівалентний переклад. Чи не першими вжили цей термін і похідний від нього іменник еквівалентність ще в 50-ті роки французькі лінгвісти Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне. їм належить і визначення еквівалента в перекладі, під яким вони вважали не що інше, як близький відповідник. Причому будь-якого рівня відповідник мовній одиниці оригіналу - від слова до словосполучення, речення або тексту/твору.

Приблизно в той самий час запропонували свій новий термін реалістичний переклад (замість адекватного перекладу) і російський літературознавець та перекладач Кашкін І. та грузинський перекладознавець Г. Гачечиладзе. Щоправда, цей термін стосувався тільки художнього тексту (художньої літератури).

Терміном еквівалент у значенні відповідник користувалися також Кетфорд Дж. (1965р.), який визначав матеріальні текстові еквіва лепти¹. Інші дослідники визначають формальні й динамічні еквіваленти (Найда Ю.), або мовні еквіваленти (при наявності дослівного збігу компонентів синтаксичних одиниць)³. Тільки виходячи з поняття відповідності й відповідників мовних одиниць німецький літературознавець і перекладознавець Коллер В. визначив аж одинадцять (11) типів еквівалентності. А саме:

- 1) змістова еквівалентність;
- 2) стилістична еквівалентність;

- 3) формальна еквівалентність;
- 4) функціональна еквівалентність;
- 5) текстова еквівалентність;
- 6) комунікативна еквівалентність;
- 7) конотативна еквівалентність;
- 8) денотативна еквівалентність; ?
- 9) прагматична еквівалентність;
- 10) еквівалентність ефективності;
- 11) тексто-нормативна еквівалентність.

На Заході терміном еквівалент/еквівалентність не тільки аж надто широко користуються, як зазначає відомий німецький перекладознавець Нойберт А., але й досить часто (як і термінами адекватність та адекватний переклад на теренах держав колишнього СРСР) зловживають.

У колишньому радянському мовознавстві термін еквівалентний переклад, а отже й еквівалентність, з'являється (не без прямого впливу західних перекладознавців і в знак солідарності з ними), чи не вперше у працях провідних московських теоретиків і практиків перекладу Комісарова В., а через рік і в праці Рецкера Я. Проте у визначення еквівалентів та еквівалентності обидва перекладознавці вкладали значення адекватний відповідник (Рецкер). Причому Комісаров В. прослідкував цю відповідність на одиницях різних рівнів мовної стратифікації (як і Бархударов Л. С., що спробував встановити наявність рівневої еквівалентності мовних одиниць у мові-джерелі та мові-реципієнті). При цьому Комісаров мовні одиниці трактує як перекладацькі “знаки” відповідних мовних рівнів і на рівні мовної ситуації, коли значення передаються не тільки мовними знаками (Комісаров). Так, починаючи з 70-х років минулого сторіччя, у вітчизняному перекладознавстві поряд із терміном адекватний переклад широко починає вживатися фактично в тому самому значенні повний, точний, рівноцінний переклад, але найчастіше - термін еквівалентний переклад. Однак цей термін не витіснив найпоширеніший ще від початку ХХ ст. термін адекватний переклад, що продовжував і подеколи продовжує вживатися й сьогодні. Правда, не завжди однозначно як стосовно мови, як це робить, наприклад, Бархударов Л., так і стосовно мовлення тексту. Так, зокрема, розглядає переклад різних мовних одиниць – слова, словосполучення/ фрази і висловлювання Комісаров В. У нього адекватність розуміється скорше як еквівалентність значення і функції мовної одиниці на рівні її контекстуального оточення у мові оригіналу, з одного боку, та на рівні контексту – ширшого масиву функціонування – з іншого боку. Тобто, слово, словосполучення або й речення в контексті, де воно вступає у семантичний, синтаксичний і парадигматичний обіг, може мати, крім словникового значення, і зовсім не передбачене в словнику контекстуальне значення, не властиве йому на рівні мови оригіналу. Наприклад, українське слово місяць може стати у поетичній мові місяченьком, але на рівні мови воно ніколи не стане іменником жіночого роду. Проте в поетичному перекладі Лорчиного “Циганського романсьєро” місяць (іспанське luna, що є жіночого роду) Микола Лукаш робить також “царівною-місяцівною”. І така заміна в читача не викликає жодних заперечень, оскільки йдеться про поетичний переклад і намагання перекладача бути якомога ближче до

оригіналу, який так виразно вплинув на Лукаша і на контекст українського перекладу. Інколи цей “тиск” оригіналу може ставати непереборним і тоді перекладач піддається йому повністю (якщо мова перекладу не має адекватного відповідника оригіналу). Так трапляється при перекладі як на рівні мови, так і при перекладі на рівні мовлення, тобто, на рівні тексту, коли слово чи словосполучення тісно обумовлюється контекстуальними рамками змістових відносин і стильових чи художніх особливостей оригіналу. Але про це піде мова конкретніше далі.

А зараз повернемося до термінів адекватний та еквівалентний переклад ще раз і зазначимо, що тільки терміном “адекватний переклад” користувався провідний перекладознавець Московської школи Бархударов, який ще 1969 року запропонував свій обґрунтований підхід до визначення способів перекладу мовних одиниць різних рівнів стратифікації. Цей підхід можна охарактеризувати як чисто рівневий, при якому кожна одиниця мови оригіналу перекладається мовною одиницею того самого рівня стратифікації мови перекладу. Звичайно, при цьому беруться автором підходу до уваги й винятки, коли мовна одиниця оригіналу перекладається одиницею іншого мовного рівня у мові перекладу. Тобто, вважається, що переклад мовної/змістової одиниці залежить від рівня, до якого ця мовна одиниця належить у мові-джерелі. Отож Бархударов зробив спробу виокремити такі рівні:

1) відтворення мовних одиниць на рівні фонем (Liverpool Ліверпуль, Churchill Черчилль), speaker (у парламенті) спікер; 2) відтворення мовних одиниць на рівні морфем. Наприклад: one-sidedness одно-сторонність; 3) відтворення значень мовних одиниць на рівні слів: He came home Він прийшов додому ; 4) відтворення значень мовних одиниць на рівні словосполучень: The terrestrial globe is a member of the solar system Земна куля входить до сонячної системи; 5) відтворення значень мовних одиниць на рівні речень: Every dark cloud has a silver lining нема лиха без добра/буде і на тій вулиці свято; 6) Переклад мовних одиниць на рівні тексту

Як може спершу здатися, Бархударов запропонував ніби струнку систему підходу до перекладу чітко окреслених типів мовних одиниць, хоча в цій запропонованій системі не все чітко й гладко співвідноситься. Так, якщо переклад на рівні фонем зводиться до транскрипції чи транслітерації мовних одиниць, то на морфемному рівні одні й ті самі слова у різних двох мовах далеко не завжди мають тій самий морфем ний склад. Наприклад, англійське слово participate перекладається українською мовою словосполученням брати участь, тимчасом слово indulge перекладається українською мовою не словом, а словосполученням робити собі приємність у чомусь і т. д., тобто не збігається навіть на рівні мовної стратифікації.

Незрозуміло також, чому речення He came home перекладається на рівні слів, а не на рівні речення. Невже тільки тому, що це речення піддається перекладові дослівним/послівним способом? Так само не цілком узгоджується переклад на рівні словосполучення наведеного вченим речення *The terrestrial globe is a member of the solar system*. Оскільки вся ця мовна одиниця є реченням, то цілком логічно, що й перекладатися вона має на рівні речення, хоча його складовими і є словосполучення (*terrestrial globe, is a member the solar system*). Проте, як буде показано далі, саме Бархударов зі своїм підходом до визначення способів

перекладу мовних одиниць з урахуванням їх належності до певного рівня мовної стратифікації запропонував цілком окреслену, хоча й не до кінця співвідносну мовній стратифікації систему. Разом із тим Бархударов ніколи не відкидав і терміна адекватний переклад, розуміючи під цим терміном досконалий, повний і найвищий рівень відтворення мовних одиниць усіх мовних рівнів. Тобто, він вважав “адекватним” відтворенням переклад мовних одиниць оригіналу на рівні фонем, морфем, слів і т. д.

У контексті встановлення способів перекладу мовних одиниць важливою залишається вже зачеплена вище проблема визначення поняття і терміна найдосконалішого ступеня чи рівня перекладу. Найпоширеніший термін адекватний переклад, що панував монополюю й однозначно в колишньому радянському перекладознавстві, у 70-х роках минулого сторіччя був ніби остаточно підданий сумніву, і перевагу більшістю провідних перекладознавців, серед яких був уже й Бархударов, було надано, здавалося, запропонованому Комісаровим і Рецкером термінові еквівалентний переклад. Зокрема, найвидатніший із класиків радянського перекладознавства Рецкер Я. досить точно визначив перекладацький еквівалент як “постійний рівнозначний відповідник”, що, як правило, “незалежний від контексту”. Звідси “еквіваленти мають постійні відповідники у мові перекладу”. І це справді так, бо еквівалент, або повний відповідник, як щось рівносильне, рівнозначне й відповідне чомусь, не може не мати іншого, крім постійного відповідника.

Тому відповідник власне і є еквівалентом. Проте Комісаров розуміє еквівалентність у перекладі значно ширше. У нього еквівалентність на рівні змісту знаходить такі форми прояву: 1) на рівні мовних знаків; 2) на рівні висловлювання; 3) на рівні повідомлення; 4) на рівні опису асоціації.

Нема потреби наголошувати, що під цими “еквівалентами” Комісарова ховаються власне відповідники, тому що на рівні висловлювання чи опису ситуації (як і на рівні повідомлення або мети комунікації) навряд чи завжди можливо передати еквівалентно весь спектр змістових і прагматичних аспектів оригіналу, не кажучи вже про різні мовні засоби, які в різних мовах рідко коли збігаються. Це усвідомлював і сам Комісаров, говорячи про еквівалент російської дієслівної форми (власне про відсутність повного такого еквівалента) англійській видовій формі дієслова Continuous. Неспівнадання цих та інших видових форм дієслова у мові перекладу якраз і свідчить про численні неспівпадання засобів вираження, а отже й про відсутність у багатьох випадках повних (чистих) еквівалентів у мові перекладу тим чи іншим засобом мови оригіналу. Це і було, слід гадати, однією з причин, чому у 80-х роках ХХ ст. термін еквівалентний переклад так остаточно й не витіснив (не замінив) традиційно вживаного в радянському літературознавстві визначення терміна адекватний переклад. Звідси стає також зрозумілим, чому Федоров А. (1983 р.) паралельно з поняттям повнозначний переклад вживає і традиційний термін адекватний перекладу причому обидва ці терміни і поняття визначаються як однозначні й стосуються вони виключно тексту чи його сегментів. Із аналізу названих праць випливає, що і Федоров, і Комісаров, як і Рецкер, під текстом розуміли також певний твір з усіма його складовими - загальним змістом, структурним, стилістичним і прагматичним аспектами.

Що ж стосується складових компонентів тексту, то до них існують дещо різні підходи. Рецкер, наприклад, при згадці про одиниці тексту говорить про лексичні й граматичні відповідники, а Комісаров виокремлює “мовні знаки” (слова), що ідентифікують денотат чи “відповідні категоріальні значення лексичних еквівалентів”. Іншими словами, Комісаров зовсім обходить про ці мовні одиниці, на відміну від Бархударова, який звернув увагу на всі класи мовних одиниць мовної стратифікації та їх можливий переклад співвідносно з тим рівнем, який ці мовні одиниці посідають на відповідних їм щаблях стратифікації. Вчений, правда, не розвинув свою думку і не визначив можливі рівневі відповідники (субституції) фонетичних, морфологічних та інших мовних одиниць, не заглиблюючись у можливі деталі й варіанти їх відтворення. Звідси залишається досі відкритим питання: чи можуть фонематичні, морфологічні й лексичні компоненти складніших, ніж слово, мовних одиниць бути окремими об’єктами перекладу та за яких умов чи обставин вони виступають справді конкретним об’єктом перекладу. І якщо, наприклад, морфеми, зокрема афіксальні, є одиницями перекладу, оскільки вони мають значення (а отже, є одиницями значеннєвими), то вони повинні б мати й повноцінні відповідники при перекладі слів із відповідних (принаймні більшості) європейських германських чи романських мов. Хоча, зрозуміло, не всі повнозначні слова їх мають у мові перекладу. Адже не завжди реалізуються значення деяких, здавалося б з першого погляду, навіть компонентів певних синтаксичних / комунікативних одиниць, як це маємо в англійських реченнях із “формальним” підметом, який виражений ввідними *it* і *there*. Ці підмети мають як граматичне (функціональне), так і лексичне значення. Проте жодне з цих значень не віддається в українській мові так само, як і формальний додаток, що виражається в англійській мові формальним займенником *it* (так як і підмет, виражений цим займенником). Наприклад: *We shall walk it very quickly*. Ми швидко дійдемо (туди) пішки. Або: *It is necessary to be careful*. Треба бути обережним. Аналогічні випадки на синтаксичному рівні маємо і в прикладах речень неозначено-особового типу, як: *They say* Кажуть. *You don't say so* Не може бути й ін. Переклад таких речень є еквівалентним на рівні загального значення синтаксеми. Тобто переклад є еквівалентним змістовим відповідником, чи, як вважає Швейцар А. Д., “функціональним інваріантом”, причому на семантичному й прагматичному рівнях. Тимчасом компонентний склад такого, наприклад, речення, як *You don't say so* та його семантичний і прагматичний відповідник Не може бути (Невже?), зовсім не збігається у мові-джерелі та мові перекладу. Іншими словами, цей український варіант англійського двоскладового речення є односкладовим реченням, компоненти (члени речення) якого в обох мовах не збігаються. Тобто, на синтаксичному (і компонентному) рівнях ці й подібні синтаксичні одиниці є різними, “нееквівалентними”. Проте вони є еквівалентами на семантичному і прагматичному (вираження авторської інтенції) рівнях, оскільки значення цього речення в обох мовах є рівнозначним, адекватним. Отже, ідентифікація семантичного та прагматичного значень синтаксичних/комунікативних одиниць може здійснюватися як на мовному (ізолювано від контекстового оточення), так і на мовленнєвому (контекстуальному) рівнях. Відповідно і їх структурні /

компонентні властивості також чітко й повно можуть ідентифікуватися на обох цих рівнях.

Зрозуміло, що ідентифікація адекватних/відповідних значень інших мовних одиниць кожного мовного рівня відбувається дещо по-іншому. Це визначається, зрозуміло, самою природою мовних одиниць того лексико-морфологічного й стратифікаційного класу, до якого ті чи інші конкретні одиниці належать (фонемі, морфемі, лексемі, синтаксемі). Найчіткіше вираженою семантично й структурно одиницею в усіх європейських мовах є, безперечно, така одиниця лексичного рівня, як слово, яке, крім зазначених ознак, характеризується в різних мовах завжди особливостями свого морфологічного, а найбільше – особливостями свого фонемного складу. Тому й переклад слова переважно залежить від цих чинників, на які досі не зверталось у нашому перекладознавстві належної уваги, хоча воно заслуговує, як переконаємося нижче, всебічного й детальнішого розгляду, а отже й більшої уваги, щоб перекладати, як в англomовному світі кажуть, *faithfully* тобто – адекватно/еквівалентно.

4. Слово як об'єкт перекладацького аналізу й перекладу

Переважає більшість слів усіх європейських мов чітко виражають своє конкретне чи абстрактне денотативне значення як окрема ізольована одиниця, тобто уже на рівні мови. Тобто, поза межами конкретного контекстуального оточення. Особливо це стосується повнозначних слів, що відображають своїм денотативним чи конотативним значенням об'єкти навколишнього світу (напр.: сонце, місяць, небо, зорі, хмари, гора, річка, вода, птах, тварина і т. д.) або дії звичного життєво визначеного циклу: їсти, пити, спати, кохати, працювати, співати, плакати тощо. Сказане стосується і багатьох прикметників, займенників, числівників, прислівників та функціональних частин мови, які мають переважно еквівалентні відповідники в усіх чи в абсолютній більшості мов світу. Такі слова реалізують переважно своє значення незалежно від контексту. Наведемо хоча б такі іменники, як: гора, річка, дерево, кінь, комаха тощо, або дієслова: жити, пити, любити й інші, що мають прями відповідники в усіх мовах світу, і не тільки у наведених нижче шести мовах, а саме

Українська	Англійська	Німецька	Французька	Італійська	Іспанська
гора	mountain	Berg	mont	montagna	monte
річка	river	Fluss	riviere	/iume	rio
дерево	tree	Baum	(fleuve)	albero	arbol
кінь	horse	P/erd	arbre	cavallo	caballo
комаха	insect	Insekt	cheval	insetto	insecto
жити	live	leben	Insecte	vivere	vivir
їсти	eat	essen	vivre	mangiare	corner
пити	drink	trinken	manger	bere	beber
любити	love	lieben	boire	amare	amar

Легко переконатися, що кожне з наведених вище слів має у всіх шести різних мовах адекватне (за Смирновим А.) чи еквівалентне (за Коміссаровим В.) значення, як і багато тисяч інших конкретних чи абстрактних слів-понять, семантика яких

реалізується при перекладі як на рівні мови, так і на рівні мовлення (в писемному тексті чи усному дискурсі). Однак поряд із такими адекватними чи еквівалентними прямими відповідниками у словнику кожної мови існують також слова, значення і навіть лексико-граматична природа яких визначається точно (адекватно чи еквівалентно) тільки у ширших/ієрархічно вищих мовних одиницях, якими є словосполучення або речення – тобто, на рівні синтаксичних одиниць. Ідентифікувати семантичну структуру і навіть лексико-граматичну природу/належність до конкретної частини мови такі слова просто-напросто неможливо. Чи не найбільше таких слів, унаслідок свого особливого історичного розвитку, має сучасна англійська мова. Яскравим прикладом одного з таких слів може бути, наприклад, звичайне, здавалося б із першого погляду, слово *pat*, яке має такий набір лексичних значень:

pat як іменник: 1) поплескування; 2) шматок; 3) чечітка (танець); 4) патент; 5) зразок; 6) звук кроків

pat як дієслово: 1) поплескувати; 2) пригладжувати; 3) вдаряти/шльопати когось

pat як прикметник: 1) підхожий; 2) своєчасний; 3) вдалий; 4) доречний *pat* як прислівник: 1) своєчасно; 2) доречно; 3) твердо; 4) добре тощо.

Нема потреби доводити, що всі імпліцитні (сховані) значення на-ведених та їм подібних повнозначних слів не тільки англійської, але й будь-якої іншої мови реалізуються у синтаксичному взаємопоеднанні, виражаючи свої значення через певні свої синтаксичні функції та словоформи. Саме так слова :віддають притаманне їм лексичне/змістове та граматичне/категоріальне й функціональне значення. Іншими словами, вони експлікують свою загальну лексико-граматичну природу. Так тисячі й десятки тисяч повнозначних слів перебувають на рівні мови, а потрапляючи у синтаксичні одиниці чи створюючи їх, стають слово-формами, виразниками певних “схованих” у них категоріальних значень. Отже, словоформи є як одиницями лексичного рівня, так і одиницями морфологічного рівня, тому вони здатні адекватно виражати певні категоріальні значення мови перекладу. Наприклад, українське слово каченя має експліцитну форму однини та демінутивності і роду (середній), що виражаються демінутивним суфіксом -н- та закінченням середнього роду -е. Тим часом в англійській мові ці значення передаються суфіксом *-ing* (*duckling*). У таких випадках цілком правомірно вбачати майже повну еквівалентність, яка не досягає абсолютної еквівалентності тільки через відсутність закінчення в англійському іменникові *duckling* каченяти (*-ing* суфікс) при повному збігові їх семантико-граматичного та функціонального значення в обох мовах.

Тим часом англійське дієслово *to be* з його парадигмами теперішнього і майбутнього часу *am, is, are, will/shall be, will be being* та іншими часово-видовими формами не має в українській мові аналітичних парадигм, зате зберігає еквівалентні морфологічні відповідники: є, буду, будемо, будете тощо, а тому може вважатися майже повним лексико-граматичним відповідником (за винятком форми продовженого виду Continuous) англійського дієслова *to be* (*being*).

Таким чином, традиційні перекладознавчий термін адекватність, широко вживаний у вітчизняній науковій літературі, і термін еквівалентність, який, як

слушно зауважив відомий німецький перекладознавець А. Нойберт, “став центральним у західних теоретиків перекладу і яким не тільки надто часто користуються, але й не менш часто зловживають”, бо знаходять, вочевидь, еквіваленти й еквівалентність там, де їх часто немає. Зокрема і в деяких видових формах англійського дієслова, хоча про еквівалентність чи рівнозначність принаймні окремих часово-видових форм англійського й українського дієслова навряд чи можна говорити взагалі. Правда, в радянському перекладознавстві (найперше в московській школі) під термінами “перекладацький еквівалент” розумівся “перекладацький відповідник”. Причому відповідник на всіх або тільки на якомусь одному параметрові – змістовому, структурному, функціональному, лексичному чи категоріальному (морфологічному). Тому, наприклад, В. Комісаров знаходить “еквівалентність”, щоправда, відносно, навіть між категоріальними формами англійського дієслова Continuous та Perfect і російськими дієсловами теперішнього часу відповідно недоконаного і доконаного виду. Хоча, зрозуміло, видова форма Continuous і в російській, і в українській мові відсутня, тому при відтворенні їхніх значень може йтися не про що інше, а тільки про різні мовні чи, точніше, змістові відповідники і зовсім не про еквіваленти, яких у синтетичних мовах типу російської чи української цій дієслівній формі взагалі не існує. Відсутніми в українській (чи російській та інших мовах) є також “еквіваленти”, тобто, рівнозначні чи тотожні відповідники англійським герундію та герундіальним, інфінітивним і дієприкметниковим конструкціям, що не мають відповідних віддієслівних форм у нашій мові, які можна, проте, замінити семантичними відповідниками, так само як і згадувані різні категоріальні форми типу Continuous чи Perfect. На рівні мовлення (тексту) вони стають, як вважає А. В. Виноградов, “константними відповідниками”. І це правильно – саме відповідниками. З цим не можна не погодитися, незважаючи на те, що не всі “компонентні відповідники” також не скрізь і завжди відтворюються, бо не завжди існують у мові перекладу, як це спостерігається, наприклад, при відтворенні деяких модальних значень англійського дієслова *can*, як у реченні *I can see in this picture a cat and a mouse*. Тобто, я бачу на цій картині кота/котика й мишу. Чи, наприклад у такому реченні телефонного діалогу: *Can you hear me?* Тобто: Ти мене чуєш? Тобто, *can*/можу опускається.

При еквівалентному перекладі в повному розумінні еквівалента як абсолютного (повного) відповідника, тотожного цьому компонентному/константному складові речення в англійському оригіналові, всі складові його мали б знайти своє місце в українському перекладі. Проте цього насправді немає і не може бути, оскільки в українському реченні модальність виражена чисто граматично, а в англійському – лексико-граматично (дійсний спосіб + модальне дієслово). Звідси постає проблема розрізнення термінів: еквівалентний відповідник, адекватний відповідник чи просто відповідник мовної одиниці оригіналу у мові перекладу. Таким еквівалентом чи адекватним відповідником, як було сказано вище, може бути не тільки мовна одиниця, але й граматична категорія чи інше мовне явище.. Отже, переклад може й повинен віддавати не тільки семантику, зміст, але при можливості й форму та інші притаманні мовній одиниці оригіналу властивості. Тільки тоді можна говорити про його адекватність чи

еквівалентність оригіналові. Лише при абсолютно повному відтворенні всіх особливостей мовної одиниці мови-джерела наявними засобами мови перекладу, безумовно, можна вважати переклад повним, точніш і достовірним, а отже й адекватним чи еквівалентним. Так, коли перекладається лексична одиниця – слово, то відповідно адекватним можна вважати таке відтворення, в якому сповна передано лексичну (значеннєву) структуру слова/лексеми та його експліцитне й імпліцитне (якщо це можливо й необхідно) значення. Відповідно коли перекладаються синтаксичні одиниці/єдності, то для їх “адекватного” відтворення (саме для “адекватного”) вимагалася б також повна передача всіх експліцитних та імпліцитних значень у мові перекладу. Тому повним, точним і адекватним може вважатися такий переклад, який забезпечує відтворення значень різних мовних/змістових одиниць тільки адекватними/тотожними їм відповідниками. Такими відповідниками можуть бути, зрозуміло, тільки еквівалентні за мовним статусом/рівнем одиниці – фонетичні, морфологічні чи лексичні (або синтаксичні). При цьому має враховуватися та важлива обставина, що всі мовні й змістові одиниці є насправді двоплановими: вони мають форму і конкретне значення. Тобто, кожна фонема, морфема, лексема/слово, як і будь-яка інша змістова одиниця (ідіом, применникова фраза) існує у двох параметрах/на двох рівнях вираження у плані форми (структури) та у плані змісту (лексичного, граматичного значення).

Зайвим було б застерігати, що найповніше адекватність (власне рівнозначність, тотожність згідно зі значенням у латинській мові, звідки походить це слово) та еквівалентність (тобто знову ж таки рівнозначність, відповідність) як терміни співвідносяться у повному достовірному вираженні при відтворенні тільки конкретних Чи абстрактних понять, що мають прямі відповідники у мові перекладу. Ці поняття можуть виражатися або тільки формою (наприклад, фонетичною чи граматичною), або ж як формою, так і значенням морфеми, слова, словосполучення, ідіоми або й окремого речення мови-джерела. За та-ких умов обидва терміни – “адекватність” та “еквівалентність” – будуть рівнозначними і виправданими, оскільки вони передають повне семантичне й граматичне чи функціональне значення відповідних мов-них одиниць мови-джерела. Такими повними адекватними (а отже й еквівалентними) відповідниками в англійській, німецькій чи будь-якій іншій мові можуть бути, наприклад, іменники й дієслова типу *tiger* тигр, *bird* птах, *milk* молоко, *blue* синій, *write* писати, *quickly* швидко і багато інших. Названі слова англійської мови справді не мають інших адекватних/еквівалентних, тобто рівнозначних/тотожних відповідників в інших мовах. Аналогічно і з усталеними/ідіоматичними виразами типу *between Scilla and Charybdis* між Сциллою і Харибдою, *heel of Achilles* ахитесова п'ята тощо. Доречно говорити про адекватність чи еквівалентність перекладу також речень, у яких усі їхні функціональні складові мають той самий порядок розміщення і той самий зміст, що й у мові-джерелі. Наприклад: *We love our Fatherland* Ми любимо свою Батьківщину, *We know that he works in London* Ми знаємо, що він працює в Лондоні та їм подібні. Таких прикладів можна навести безліч з різних мов оригіналу та різних мов перекладу. Причому не тільки лексем та синтаксем, але й морфем. Наприклад, англійська суфіксальна морфема *-or* у плані форми є складною, оскільки складається з двох фонем: |o:| та |r|, яка в кінці слова не вимовляється. А

означає цей суфікс, як і в українській мові, виконавця певної дії чи керівника (діяча): *actor*, *director*, *tailor*, *translator*, *tractor* тощо. Цей суфікс може також позначати “власника”, “володаря”, “господаря”, фах: *procurator* прокурор, *administrator* адміністратор, *proprietor* власник господар тощо. Проте навряд чи можна говорити про повну адекватність або повну еквівалентність на всіх згадуваних уже параметрах такої специфічно англійської конструкції, як “абсолютно номінативний дієприкметни-ковий зворот Vкомплекс українським неповним реченням, як у такому реченні: *He came running into the room, his cap in his hand, pipe in mouth* Він забігу кімнату, кашкет у руці, люлька в зубах чи: з кашкетом у руці й люлькою в зубах; або: Він забіг у кімнату, тримаючи кашкета в руці та з люлькою в зубах. Або в такому ще реченні: *The rain over, we continued our journey* Як/коли дощ перестав, ми продовжили нашу подорож. Ця конструкція імпліцитно “ховає” і ще одне (каузативне) значення: Оскільки дощ припинився, ми продовжили (нашу) подорож.

Немає потреби наголошувати, що структурного еквівалента ця специфічна англійська конструкція в українській мові ні на мовному, ні на мовленнєвому рівні зовсім не має. Проте вона має, як і будь-яка інша змістова одиниця, свій семантичний відповідник — підрядне темпоральне чи каузативне значення, яке реалізується в українському реченні на мовленнєвому рівні (в контексті).

Таким чином, ідентифікація і конкретизація значень змістових, а часто і окремих мовних одиниць найповніше реалізується тільки на мовленнєвому рівні, де ці мовні/змістові одиниці функціонують у конкретному для кожної мовної одиниці оточенні або як неповний, або ж як еквівалентний відповідник. Це особливо чітко простежується, як зазначалося, на одиницях лексичного рівня, найперше на словах, що вже на мовному рівні виражають значення, яке реалізується незалежно від контексту. Наприклад, така конкретна рослина, як henbit (п) глуха кропива, чи таке дерево, як sorb горобина реалізують своє повне значення як поза контекстом (на рівні мови), так і на рівні мовлення. Звідси, вони мають в оригіналі й перекладі те саме денотативне значення (або традиційно - “адекватне”, а за Комісаровим – “еквівалентне”). Для прикладу можна взяти й будь-яке абстрактне слово-поняття, хоча б таке, як nutritious поживний чи похідний від нього іменник nutritiousness поживність. Кожне з цих двох слів має свій повний і точний відповідник в українській мові, який можна вважати на семантичному рівні як адекватним, так і еквівалентним перекладом. Адже “адекватний” (ще раз нагадаємо) походить від латинського слова *adequatus* і відповідає українським прикметникам відповідний, рівний, тотожний, а “еквівалентний” (від лат. *aequivalens*) означає рівно-значний, рівноцінний, рівносильний. Тобто, ці значення слів є адекватними й разом із тим еквівалентними. Іншими словами, терміни “адекватний переклад” та “еквівалентний переклад” є синонімічними, близькими, хоча, як побачимо далі, й не завжди тотожними відповідниками. Принаймні це стосується форми/структури (в тому числі й фонетичної), а також національних значень ієрархічно нижчих за статусом мовних одиниць у відповідно вищих за градацією мовної стратифікації мовних одиницях перекладу. Від статусу мовних одиниць часом залежить значною мірою і їх. переклад, власне відтворення лексичного значення та структурної форми цих мовних одиниць у мові перекладу.

Але чи можна вважати, що всі без винятку мовні одиниці рівневої стратифікації перекладаються адекватно, тобто тотожними засобами, як це було з наведеними вище *tiger, blue* та іншими? Адже багато різних усталених та ідіоматичних виразів у різних мовах зовсім не зберігають властивих оригіналові компонентів та образів, а отже й властивого цим виразам переносного значення. Наприклад, *red tape* – не тільки червона тасьма чи стрічка (на фініші), але й бюрократична тяганина, бюрократизм; *Hobson's choice* – не Хобсонів вибір, а навпаки - жодного вибору; *four comers* – не тільки чотири кутки, але й роздоріжжя чи перехрестя; *like one/twelve o'clock* не “як перша/дванадцята година”, а швидко, миттю, прожогом, а *crooked stick throws a crooked shadow* не дослівно, тобто ‘крива палиця кидає криву тінь, а зовсім іншим образним виразом – який батько, такий син.

Отже, як стає зрозумілим із попереднього викладу, досі не існує чіткого і переконливого розмежування між двома ще донедавна визначальними термінами: адекватний переклад та еквівалентний переклад. Наведені вище різні трактування цих термінів у різних національних перекладознавствах, як можна пересвідчитися, ще не дають чіткої й однозначної відповіді на це кардинальне запитання сучасного перекладознавства. Спроби у 50-70 роки минулого сторіччя (Кашкін, Гачечиладзе, Коміссаров, Рецкер, Бархударов), як і на початку 80-х років того ж сторіччя (Федоров, Швейцер) та зарубіжних перекладознавців (Вінс, Дарбельне, Найда, Нойберт, Попович А. та інших) остаточно закріпити еквівалентність та еквівалентний переклад, як єдиний термін для позначення правильного, точного й досконалого (Федоров, 1983) перекладу не посприяли встановленню єдиного прийняттого терміна у загальному перекладознавстві. Так у вітчизняному перекладознавстві останніх десятиріч створилася ситуація, коли провідні перекладачі й теоретики та практики перекладу стали уникати термінів адекватний переклад чи еквівалентний переклад при оцінюванні довершених, тобто досконалих перекладів. Надто коли йдеться про художні переклади різних жанрів. Зокрема такий авторитетний дослідник у галузі перекладознавства, як Федоров пропонував відмовитися від спроб визначати якісь “абсолютні відповідності” між “рівномовними текстами”. Надто вже складним постало перед перекладознавцями визначення еталона – власне найвищого рівня відповідності тексту перекладу текстові оригіналу. Принаймні коли йдеться про художнє відтворення тексту/твору і його досконалості на всіх параметрах тексту – фонематичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному й прагматичному, змістовому, не обминаючи й естетичного. До того ж у кожному художньому тексті велику роль відіграє також еластичність/легкість читання, краса мовлення, його ритміка й евфонія навіть у переважній більшості прозових текстів/творів. Отже, кожен текст створений гармонійним поєднанням семантичних, граматичних, стилістичних і жанрових аспектів мовних одиниць (різних ієрархічно, а саме – нижчих і вищих одиниць) мовної стратифікації ниць і явищ) мав би бути й текст перекладу. Мав би, але не завжди може бути таким еквівалентом, оскільки повної відповідності усіх мовних і явищ різних мов просто не буває. Це стосується як фонематичних, так і морфологічних, лексичних і структурних особливостей відповідних мовних одиниць-складових тексту перекладу. Тим-то й існують різні за повнотою значення рівні достовірності матеріального (значеннєвого й функціонального) відтворення

названих мовних одиниць у мові перекладу. Кожен такий рівень повного, достовірного (адекватного чи еквівалентного) відтворення тексту відрізняється, отже, від відповідного цьому рівневі відтворення його ієрархічно нижчих мовних одиниць (як і різних явищ та рис). Саме від повноти відтворення їхніх значень залежить загальний рівень достовірності відтворення обох вищих (над- фразові єдності) та найвищих (тексти) одиниць шкали мовної стратифікації. Тобто, кожен текст перекладу буде довершеним (відповідатиме оригіналові), якщо довершеним (повним і точним) буде відтворення усіх одиниць ієрархічно нижчих рівнів, що є складовими значенневими компонентами тексту з його художніми та стильовими і стилістичними особливостями та прагматичною орієнтацією. Матеріальне значення кожного тексту створюється логічною і прагматичною взаємодією значень слів у змістовому/логічному поєднанні їхніх парадигматичних форм і функцій, що реалізуються в ієрархічно вищих одиницях мови – словосполученнях і реченнях. Саме тому слово, як мовна одиниця, виділяється серед інших мовних одиниць конкретністю свого лексичного значення та структурної форми.

Зайвим було б наголошувати, проте, що існують різні семантичні й структури і слова, як і словосполучення та речення, які є компонентами тексту/твору. Тому часто й пропонуються різні підходи до перекладу лексичних одиниць, зокрема усталених та ідіоматичних виразів, а отже й складових цих виразів-слів, хоча ідіоми й перекладаються не завжди на рівні слів, а найчастіше на рівні їх ширших значень у конкретному тексті, де вони використовуються. Адже “текст, – як зазначає Галлідей, – є семантичною, а не граматичною одиницею... і значення в ньому виражаються через слова”. Додамо: не стільки через виокремлені з тексту слова, скільки через поєднання їхніх значень і створення ширших змістових (синтаксичних і комунікативних) одиниць – словосполучень та речень. Наголосимо: слово є найменшою номінативною одиницею мови, що зберігає цілком конкретне лексичне таким чином, можуть бути різні форми чи способи повного і точно-го відтворення структури і значення мовних/змістових одиниць: 1) при повному або частковому збереженні їхньої звукової та морфологічної форми і 2) при повному або частковому збереженні морфологічної чи синтаксичної форми мовних одиниць оригіналу у мові перекладу.

Кожна із цих двох форм відтворення значень мовних одиниць, логічно, представляє окремий спосіб їх перекладу, детальніше виокремлення й обґрунтування яких буде проведено в наступному викладі.

5. Рівні еквівалентності й адекватності відтворення значення та форми мовних одиниць

Із проведеного на попередніх сторінках аналізу перекладу, власне відтворення значень окремих класів слів та словосполучень (усталених словосполучень – ідіомів) типу *moral* мораль, *basis* базис, *drama* драма, *Pandora's box* пандорина скриня/скриня Пандори, *Trojan horse* троянський кінь та інших напрошується незаперечний висновок, що еквівалентний переклад у всіх тих випадках насправді був тотожним, адекватним відтворенням форми і змісту мовних одиниць оригіналу. Іншими словами, це було повне відтворення структурної/фономорфологічної їх форми і значення одиницями того самого рівня стратифікації – лексичними

одинацями мови перекладу. Тобто, слово – словом, а ідіома ідіомою тієї самої семантичної та образної структури. Можна сказати, що у наведених вище і подібних до них випадках еквівалентність є тотожністю, адекватністю, адекватним перекладом, який здійснюється адекватними/тотожними засобами і забезпечує точне і повне відтворення усіх конститутивних елементів мовних одиниць мови-джерела тими самими засобами й одиницями мови-реципієнта (мови перекладу). А саме:

- 1) тотожністю зовнішньої форми/власне структури і природи мовних одиниць: морфем, слів, ідіомів, словосполучень, речень;
- 2) тотожністю чи майже повним збігом (великою близькістю звукової/фонемної структури) мовних одиниць;
- 3) тотожності значення складових компонентів тих самих мовних одиниць;
- 4) тотожністю лексико-граматичної природи (частини мови), що є компонентами мовних одиниць оригіналу й мови перекладу.

Іншими словами, адекватний переклад завжди є одночасно й еквівалентним перекладом на рівні змісту і форми мовних одиниць від-повідного рівня мовної стратифікації. Адекватний/еквівалентний переклад завжди (а не тільки на рійні слова) з усією повнотою реалізовує всі зазначені вище чотири параметри значень і форму/структуру наведених і ненаведених мовних одиниць мови-джерела тими самими засобами мови-рецептора/мови перекладу.

Еквівалентами перекладу можуть бути, звичайно, не тільки мовні одиниці, що зберігають фонеморфологічну структуру мовних одиниць оригіналу у мові перекладу. Так само адекватними перекладацькими еквівалентами можуть бути й змістові одиниці мови перекладу, які не зберігають фонеморфологічної форми, але є семантичними й функціональними відповідниками одиниць тієї самої граматичної/морфологічної чи синтаксичної природи, зокрема афіксальні морфеми, як, наприклад, суфікси й префікси англійської та української мов: *under-* під, *over-* пере, *-hood* -ство -цтво, *-ність* -ість тощо відповідно в дієсловах та іменниках типу *underwrite* підписати, *overrun* перебігші переїхати, *motherhood* материнство, *manhood* мужність, хоробрість тощо. Еквівалентами при перекладі є також велика кількість кореневих слів у різних мовах, як, наприклад, в англійській та українській: *bull* бик, *day* день, *night* ніч, *here* тут, *there* там, *he* він, *who* хто, *three* три й інші. Зрештою, перекладацькими еквівалентами на лексичному рівні є також складні слова, складовими компонентами яких є фонеморфологічні адекватні відповідники типу *winter session* зимова сесія, *electronic equipment* електронне устаткування, *industrial development* індустріальніш/промисловий розвиток, *fish torpedo* риба-торпеда, *cane sugar* тростинний цукор. Поряд із словами, до еквівалентів на фразеологічному рівні належать і такі ідіоми, як *Pandora's box* пандорина скриня, *Gordian knot* гордіїв вузол, *the labour of Sisyphus* сізіфова праця, *the almighty dollar* всемогутній долар та багато інших. У таких випадках маємо також адекватне компонентне відтворення еквівалентних одиниць на рівні форми та значення. Тобто, фонеморфологічне відтворення окремих компонентів і їх значень — денотатів денотатами (*almighty* всемогутній, *box* скринька/скриня, *labour* праця, *knot* вузол тощо). На чисто фонеморфологічному рівні відтворюються численні реалії суспільно-політичного життя типу *round* фунт, *shilling* шилінг,

hryvnia гривня, Kozak/Cossack козак, speaker спікер (у парламенті). Транскодуються також, власне перекладаються на фонеморфологічному рівні, тобто транслітеруються чи транскрибуються в усіх мовах світу також міжнародні назви мір, ваги, розміру, довжини тощо. Наприклад: kilogramme кілограм, kilometre кілометр, litre літр, ton тонна, bushel бушель, mile миля, foot фут, yard ярд тощо. Завдяки пе-рекодуванню фонеморфологічної форми мовних одиниць і повного відтворення їх денотативного значення без втрати специфіки їх фонеморфологічної структури і в цих випадках забезпечується еквівалентний переклад. Причому, зберігається повна адекватність засобів відтворення мовних/лексичних одиниць оригіналу. Тому такий переклад забезпечує адекватність передачі форми і значення мовних одиниць, а отже, є еквівалентним відповідником на номінативному (збереження лексико-граматичної структури) та денотативному рівнях. Переклад передає адекватно на рівні повної еквівалентності форму, значення і фонеморфологічну структуру цих і подібних їм лексем, що позначають різні типи інтернаціоналізмів - термінологіки, реалій суспільно-політичного життя тощо.

Саме завдяки адекватній еквівалентності відтворення у властивій мові перекладу фонеморфологічній формі/звуковій системі українці засвоїли й усвідомили велич діянь таких славетних людей, як Дідро, Делаамбер, Руссо та всесвітньо відомих філософів і вчених, як Арістотель, Геродот, Гесіод, Сократ, Платон, Цицерон, Архімед, письменників і поетів, як Анакреонт, Сапфо, Данте, Петрарка, Боккаччо, Рабле, Сервантес, Шекспір чи східних учених і філософів: Конфуцій, Ібн Сіна (Авіценна) й багатьох інших.

Поряд із власними назвами людей перекодуванням зовнішньої структури/форми мовних одиниць фонеморфологічного, морфологічного та лексичного рівнів мовної стратифікації здійснюється адекватне (а отже й еквівалентне) відтворення українською мовою таких назв усім відомих компаній і фірм, як “Фольксваген”, “Мерседес”, “Рено”, “Філіпс”, “Вольво”, “Шкода”, “Самсунг”, “Деву”, “Татунг”, чи “Санг-кванг” тощо.

Як легко помітити, фонематична спільність при всій її своєрідності та відмінності в кожній національній мові все ж найповніше забезпечує близьке чи й точне відтворення різних одиниць мови оригіналу-онімів, термінологіки (зодіак, перпендикуляр, радіус, теорема, метафора, анафора, епіфора, реконструкція тощо), реалій суспільно- політичного життя (долар, євро, гривня, джинси тощо).

Поряд із справжніми інтернаціоналізмами, які в кількох різних мовах зберігають не тільки одне й те саме значення, але й тотожну чи близьку фонеморфологічну (звукову й морфологічну) форму, в усіх мовах існують на різних рівнях запозичені термінологічні поняття, які завжди, хоч і не в усіх мовах, перекладаються, а тому є лексичними еквівалентами. До них належать такі всім відомі лінгвістичні терміни і поняття як:

- 1) підрядність, англ. subordination, нім. Unterordnung, італ. subordinazione
- 2) речення, англ. sentence, нім. Satz, італ. proposizione
- 3) узгодження, англ. agreement, нім. Ubereinstimmung, італ. accordo та багато інших.

Абсолютна лексична (змістова) тотожність спостерігається і в деяких інших граматичних термінах багатьох мов світу. Зокрема в європейських мовах такими

термінами є, наприклад, поняття і терміни, як: слово, словосполучення, член речення, просте/складне речення, частина мови, дієслово, займенник, іменник, прикметник, числівник, сполучник, вигук, модальні слова та вирази тощо.

Таким чином, переклад мовних одиниць може бути в одному випадку еквівалентним на рівні значення і форми мовної одиниці оригіналу й перекладу, і тоді він є власне перекодованим еквівалентом оригіналу. З другого боку, переклад може бути адекватним і тотожним не тільки на рівні лексичного значення слова, але й на рівні значення словосполучення та речення. Більше того, як побачимо далі, адекватною чи тотожною може бути й структурна форма та морфологічна природа мовних/змістових одиниць мови оригіналу та мови перекладу. Враховуючи сказане, є потреба ще раз, дещо ширше, зупинитися на понятті адекватність, аби ще чіткіше визначити спільність між термінами адекватність у перекладознавстві, а звідси й точніше обумовити використання термінів адекватний переклад – еквівалентний переклад, але вже з іншого погляду, а саме – з погляду аспектної/граматичної природи й семантики мовних одиниць. Такий підхід може обґрунтувати потребу використання саме цих термінів для позначення рівнів повного відтворення ономазіології (структури, форми) та семасіології (значення) мовних одиниць перекладу.

6. Адекватність семантична й адекватність граматична в перекладі

Немає жодної потреби доводити, що суцільна більшість мовних одиниць, зокрема лексичних, мови-джерела не зберігає своєї орфографічної та звукової структури у мові-рецепторі. Тобто, слова мови-джерела не перекодовуються, хоча їхнє лексичне/змістове значення та структура найчастіше передаються повністю. Але такі мовні одиниці мови-джерела, не зберігаючи звукової (а часто і морфологічної) структури відповідника у мові перекладу, дуже точно і повно відтворюють разом з тим їхній зміст (денотативне чи референтне значення). До групи таких мовних одиниць належить найперше уся так звана нейтральна лексика, яка охоплює перш за все вузькі лексико-граматичні класи слів типу займенників, числівників, прийменників, які в усіх мовах не мають конотативного (переносного) значення і мають як на рівні мови, так на рівні мовлення тотожні лексичні відповідники. Зрозуміло, що їхня ономастика, тобто структурна/морфологічна форма може в окремих мовах дещо або й значно відрізнятись, як це спостерігається в окремих випадках, наприклад, в українській, російській чи англійській мовах, де складні числівники створюються за формулою: одиниця + десятки. Наприклад: один + надцять, два + надцять (вісім + надцять) тощо. Тимчасом в інших мовах, зокрема в італійській мові існує два способи творення цих числівників: 1) як в українській: *undici* (11), *tredici* (13), власне один і десять, три і десять і навпаки: *diciotto* (18), *dicianove* (19). Тобто: десять і вісім та десять і дев'ять. Або ще: в українській, англійській, італійській та деяких інших мовах складені числівники типу двадцять один, сорок три тощо мають структуру: десятки + одиниці (*twenty-one*, *forty-three*, італ. *venti uno* (21), *quaranta tre* (43) тощо), тоді як у німецькій мові маємо навпаки - перш одиниці, а потім десятки: *einundzwanzig*, *dreiundvierzig* - тобто один і двадцять, три і сорок тощо. Причому, така структурна форма складених числівників (*one and twenty*) вживається із стилістичною метою і в

сучасній англійській мові (в поезії та прозі). Аналогічна еквівалентність властива також і всім дробовим числівникам і вже згадуваним вище займенникам (пор. я *I*, ти/ви *you*, хто, що *who, what*; ніхто *nobody*, всі *all* тощо), а також прислівникам (пор. повільно *slowly*, швидко *quickly*, далеко *far*, близько *near*, добре *well* тощо).

Іншими словами, ці слова мають адекватні, а отже й еквівалентне відтворення на рівні лексичного значення (семасіології) і майже скрізь – на рівні форми/структури (ономатології). Зрозуміло, не завжди тотожно. Так, наприклад, окремі прислівники в англійській мові не мають афіксальних морфем (*near* близько, *far* далеко), але такі прислівники є і в українській мові (пор. тут *here*, там *there*, десь *somewhere* тощо). Тому в таких випадках існує тільки лексична/змістова еквівалентність, а отже й адекватність/тотожність (на рівні лексем).

Фактично еквівалентним і адекватним є також переклад на лексичному рівні і переважної більшості функціональних частин мови (прийменників, сполучників, часток, модальних слів та виразів) української, англійської, німецької, французької, італійської та інших мов.

Лексична однозначність наведених прикладів трьох функціональних частин мови у п'яти мовах ще раз засвідчує про наявність лексичної еквівалентності й адекватності на рівні лексичних одиниць різних лексико-граматичних класів слів. Сказане стосується і багатьох повно-значних слів – іменників, прикметників, дієслів тощо, на що вже почасти зверталася увага вище при розгляді референтних еквівалентів.

Мають такі адекватні відповідники навіть цілі семіотичні класи різних слів/частин і серед іменників на позначення назв дерев, рослин, ягід, фруктів тощо. Причому не тільки в Європейських мовах, де референтами-відповідниками й абсолютними еквівалентами (наведемо тільки деякі з них за відсутності потреби у явній доказовості цього) існують такі, наприклад, в англійській та українській мовах: дуб oak (oak-tree), берест elm, верба willow (-tree), береза birch, клен maple, вишня cherry-tree, тополя poplar, сокір silver poplar, груша pear-tree, слива plum-tree, агрус gooseberry, малина raspberry, тощо. Спільність денотативного значення наведених вище і не наведених тут класів різних частин мови забезпечує їм еквівалентний переклад, як і переклад багатьох інших лексичних одиниць, які належать до інших семіотичних класів. Вони охоплюють, згідно з класифікацією Ю. Найди, найрізноманітніші референтні класи повнозначних частин мови на позначення живих істот і назв предметів, дій, абстрактних понять тощо. Наведемо бодай кілька прикладів зчислюваних іменників - неживих предметів та живих істот із різних семіотичних класів слів, які є спільними для всіх мов. Зокрема й для англійської та української мов. Наприклад, із семіотичного класу іменників на позначення житло dwelling: дім house, хата cottage, клуня barn, халупа shanty, замок castle, квартира flat тощо.

Еквівалентно відтворюються всіма мовами також назви птахів, що мають відповідники-референти в однині й множині для всіх і кожного окремого виду зокрема. Наприклад, голуби pigeons, ворони crows, качки ducks, гуси geese, орли eagles, журавлі cranes, чи курка hen, індик turkey, горобець sparrow, синиця tomtit, ластівка swallow, ворона crow і т. д.

Само собою зрозуміло, що ці референтні слова-назви є також в усіх мовах еквівалентними (й адекватними) відповідниками на рівні лексичної денотативності.

Окрему велику групу складають також абстрактні іменники найрізноманітніших лексичних значень, які мають прями еквівалентні відповідники в усіх чи майже в усіх мовах. Для ілюстрації вистачить бодай кілька таких іменників-еквівалентів у генеалогічно споріднених і неспоріднених мовах. Наприклад, в українській, англійській, французькій та італійській мовах:

1. Думка: англ. thought, нім. Gedanke, фрц. pensee, італ. pensiere
2. Вічність: англ. eternity, нім. Ewigkeit, фрц. eternite, італ. etemita
3. Справа, діло: англ. business, нім. Geschäft, фрц. besogne, італ. affare, mestiere.

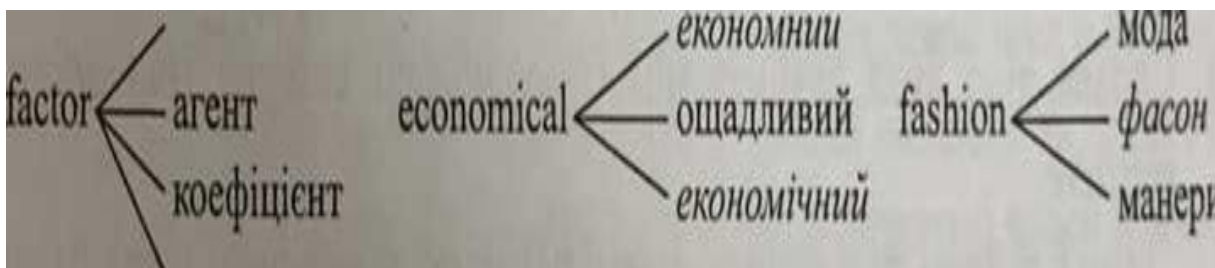
Було б зайвим далі продовжувати цей список, оскільки таких іменників-еквівалентів у цьому семіотичному класі слів - абстрактних понять в усіх мовах світу велика кількість, причому багато з них мають ще й синонімічні відповідники, як це спостерігаємо в італійській мові (affare, mestiere).

Різномовна еквівалентність/адекватність багатозначних слів

Як можна було переконатися з багатьох наведених вище прикладів, кожна повнозначна частина мови, що має денотат, відтворюється у мові перекладу відповідним денотатом того самого мовного рівня. Причому і в генеалогічно різних мовах. Еквівалентні відповідники у мові перекладу часто мають навіть спільні складові морфеми, найперше інтернаціональні афікси, які створюють лексичну спільність і зберігають однозначність у різних мовах, що запозичили ті чи інші афікси.

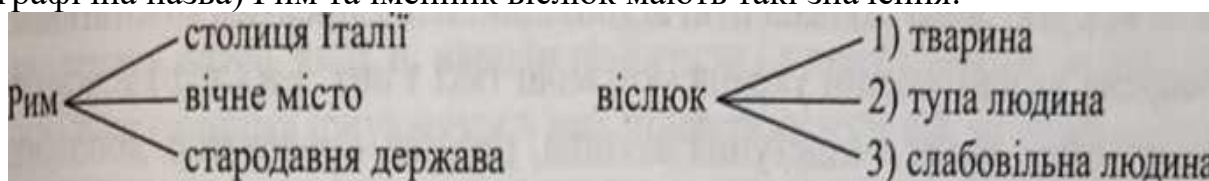
Окрім інтернаціональних лексичних одиниць та афіксальних морфем, у кожній мові, як відомо, існують слова та словосполучення, що можуть позначати за різних контекстуальних обставин як ті самі спільні, так і відмінні в різних мовах значення. Це зокрема:

I. Полісемантичні слова та словосполучення, яких особливо багато у сучасній англійській мові, що сталося завдяки складному її розвитку (змішуванню з іншими мовами). Зупинимося бодай на кількох із них. Так, наприклад, добре відоме всім слово (іменник) box може означати: 1) бокс (спорт); 2) втулка, муфта (техн.); 3) скриня; 4) коробка; 5) ложа (театр); 6) купе тощо. Або навіть, здавалося б, однозначне слово ethics має в англійській мові двоє значень: 1) етика і 2) мораль, а слово (іменник) examiner має такі значення: 1) екзаменатор; 2) ревізор; 3) дослідник; 4) експерт; 5) бракувальник та ін. Серед багатозначних (полісемантичних) слів є чимало так званих “невірних друзів перекладача”, що мають також по кілька значень у мові оригіналу, зокрема в англійській. Наведемо бодай кілька з них:

Реалізація кожного окремого значення полісемантичного слова здійснюється, звичайно, в конкретному контексті. Тому адекватність відтворення полісемантичного слова в кожному окремому випадкові досягається так само, як і при перекладі моносемантичних слів. Будь-яка підміна значень полісемантичних слів типу наведених вище, наприклад, фактор-агентом чи коефіцієнтом у перекладеному тексті порушить змістову адекватність перекладу. Такі випадки зазвичай трапляються у недосвідчених перекладачів, які недостатньо обізнані зі специфікою лексики в окремих текстових підстилях знову ж таки найперше англійської мови.

II. Денотативні й конотативні значення слів мають також свою специфіку реалізації в тексті. Часом, наприклад, адекватне/еквівалент-не відтворення семантичного значення слова чи вільного словосполучення може залежати від чіткого розрізнення їх денотативного чи конотативного значення. Наприклад, онім (географічна назва) Рим та іменник віслук мають такі значення:

Тобто, онім Рим може замінитися конотативом “вічне місто” (без паралельного називання самого міста), чи позначати назву стародавньої держави, а назва тварини осел чи віслук позначає відповідну тварину, а в конотативному (переносному) значенні осел - тупа та слабовільна людина.

Конотативне значення в різних мовах Європи надається почасти тим самим, а почасти різними тваринами, птахами, деревами. Наприклад, в українській мові: дуб: 1) дерево; 2) тупа (обмежена) й непоступлива людина; теля: 1) тварина і 2) недосвідчена довірлива людина; лис/лисиця: 1) дика тварина; 2) хитра людина; свиня: 1) тварина і 2) непорядна людина; папуга: 1) птах і 2) людина, яка механічно/бездумно повторює щось за іншими (в італійській мові – людина, яка бездумно/механічно зазубрює щось).

Отже, якщо переважна більшість денотативних понять мають у мові перекладу лексичні еквіваленти, то конотативні значення в різних мовах не завжди збігаються. Так, наприклад, український іменник ступа може означати: 1) пристрій для товчення ячменю, пшениці (на кутю) чи проса на пшоно, а 2) конотативне значення ступи – тупа, не мисляча людина. Аналогічно і зі значенням такої череп'яної посудини, як макітра: 1) череп'яна посудина з широкими вінцями (для вареників, пампушок чи куті) і 2) голова (порожня), довбня (в грубо просторічному мовленні) голова людини; жлукто: 1) видовбана з товстої (переважно дубової) колоди діжка з суцільним дном (для зоління сирового полотна) і 2) великий живіт (презирливо) людини чи й сама товста (як правило, чоловік) людина; тхір: 1) тварина з гарним хутром, яка при небезпеці виділяє із підхвостової залози смердючу субстанцію та 2) людина (зневажливо), бридка людина (амер. skunk); гава: 1) чорна ворона і 2) неуважна простакувата людина (роззява); голубка: 1) птах жіночого роду і 2) люба, мила, варта співчуття людина (пор. звертання; мила моя моя голубко); рибка: 1) невеличка гарна рибина і 2) кохана дівчина (чи дружина), люба донечка тощо. Як уже зазначалося, конотативні значення в різних мовах не

завжди збігаються. По-перше, в українській мові відсутні деякі еквівалентні відповідники англійським конотативам. Зокрема не притаманні українській мові такі з них: rat (щур) у значенні зрадлива, підла й підступна людина, ренегат, провокатор, донощик; goose (гуска) вживається на позначення простака; skunk скунс - неприємна, бридка людина; pigeon простак, надто довірлива людина тощо. Еквівалентними, проте, є такі негативи, як: snake гадюка (підступна, підла, зрадлива людина); hound собака (зла, підла, люта людина).

Широко відомі освіченим верствам населення в багатьох країнах почасти згадувані вже відомі імена людей, географічні назви, пам'ятники історії як, наприклад, англійське Bard чи the Bard of Avon (Шекспір), або Albion (Англія), Caledonia (Шотландія). Окрему групу складають словосполучення типу Вічна книга чи Книга всіх книг (Біблія), Вавилонська вежа, батько історії (Геродот), як і згадуване вічне місто (Рим), країна сонця, що сходить (Японія), країна пірамід (Єгипет). До цієї групи належать і наші безеквівалентні в європейських мовах конотативи Кобзар (Тарас Шевченко), Дочка Прометея (Леся Українка), Каменяр (Іван Франко), будителі (Духнович, Шашкевич, Вагилевич та ін.).

Таким чином, серед лексем широкого значення далеко не всі національні конотативи мають еквівалентні відповідники в інших мовах, хоча лексичними еквівалентами все ж є окремі з них (пор. snake гадюка, fox лис - хитра людина, hound собака тощо).

III. Адекватні й еквівалентні відповідники існують в окремих лексико-семантичних групах слів. Як зазначалося при розгляді засобів перекладу слів різних лексико-граматичних класів і їх семіотичних класів, у переважній більшості цих груп існують прямі еквіваленти в усіх мовах. Винятки становлять тільки малорозвинені мови центральноафриканських і їм подібних племен, у мовах яких, зрозуміло, наповнення багатьох семіотичних класів слів є далеко не повним порівняно з сучасними розвиненими мовами. Аналогічні обставини спостерігаються і в ЛСГ різних за багатством свого лексичного складу національних мов з одного боку та племінних мов з другого боку. Так, наприклад, у ЛСГ іменників на позначення житла (печера, землянка, курінь, вігвам, хата, котедж, бунгало, квартира, дім, палац тощо) не в усіх народів (для прикладу, в іннуїтів (ескімосів) знайдуться відповідники таким поняттям як хата, бунгало, квартира, палац, яких ці народи не бачили і в яких ніколи не мешкали, оскільки єдиними існуючими в них поняттями є курінь чи щось на зразок куреня (влітку) та іглу (будиночок із снігу) взимку. У таких випадках назви відсутніх відповідників така мова запозичує неіснуюче в ній поняття разом із назвою, як це маємо в українській мові з такими поняттями, як іглу чи бунгало. Так народжуються фonomорфологічні еквіваленти/інтернаціоналізми. Аналогічно і з будь-якими іншими ЛСГ, наприклад, із групою іменників на позначення дерев, кількість видів яких обчислюється сотнями. Тому, наприклад, якщо в усіх мовах, крім однієї з індіанських, не було такого дерева, як sequoia (англ. redwood), то його назву запозичують і вона стає в цих мовах фonomорфологічним еквівалентом. Тим часом назви інших багатьох дерев Європи чи Азії або й Америки, як, наприклад, усім відоме в більшості європейських країн і в словниках національних мов слово сокір/осокір, яке не стало інтернаціоналізмом, перекладається описово. По-

англійському: black poplar, по-німецькому аналогічно Schwarzpappel, по-італійському ріорро пего і т. д. В інших мовах, зокрема у народів із країн жаркого клімату, де це дерево не росте, тобто відсутній його конкретний референт, адекватність може бути досягнена тільки описовим перекладом або заміною його латинською назвою (відповідно до міжнародного ботанічного каталогу).

Подібна адекватність чи еквівалентність досягається і при перекладі лексичних одиниць інших лексико-граматичних груп, зокрема прикметників, дієслів, прислівників тощо. Якщо, наприклад, в англійській мові немає поняття і назви для українського прикметника кольору блакитний, вони використовують напівописовий адекватний відповідник sky-blue, тобто небесно-синій, синій як небо.

Дещо по-іншому визначаються адекватні й еквівалентні відповідники в лексико-семантичних групах тих прикметників, які мають переважно спільні відповідники в усіх чи в абсолютній більшості мов. Повна адекватність/лексична еквівалентність, як уже частково зазначалося на попередніх сторінках, зберігається, наприклад, у ЛСГ прикметників на позначення таких якостей/рис людей і тварин:

а) ЛСГ на позначення віку: старий, молодий, підлітковий, середній, старшого/похилого віку тощо.

б) ЛСГ на позначення зросту: великий, високий, довготелесий, середній, низький, приземистий, карликовий тощо.

в) ЛСГ на позначення розмірів: завеликий, заширокий, довгуватий, просторий, об'ємний тощо.

В усіх мовах існують також широкі ЛСГ адекватних за лексичним значенням дієслів, наприклад:

а) дієслова руху (іти, їхати, бігти, летіти, гнатися, доганяти тощо);

б) дієслова говоріння/dicendi (розмовляти, запитувати, відповідати, казати тощо);

в) дієслова фізичних відчуттів (бачити, чути, відчувати тощо);

г) дієслова розумових здатностей (знати, хотіти, розуміти, сприймати і т. д).

Адекватні лексико-граматичні групи складають також прислівники (наприклад: прислівники місця, напрямку, часу, способу дії тощо).

І все ж, як уже зазначалося, найширшу адекватну репрезентацію мають іменникові лексеми, що називають різні предмети і явища навколишнього світу, абстрактні, конкретні й міфічні поняття. Серед останніх виділяється ЛСГ безреферентних іменників міфологічного походження. Ці іменники позначають неіснуючі в кожному національному чи й міжнаціональному (слов'янському, германському, романському) світі міфічні істоти, переклад яких далеко не завжди є адекватним, за винятком тих понять, що стали інтернаціоналізмами (наприклад, гном, німфа, дракон, фея), які транскодуються і передають адекватно чи еквівалентно свою структурну форму та значення. Сюди належать також поширені міфологічні поняття типу чортідько, злий дух, домовик, яким є адекватні відповідники в усіх європейських мовах. Порівняймо їхні, наприклад, англійські лексичні еквіваленти: devil (deuce, Old Nick), Satan, evil spirit, hobgoblin, brownie, bogu. Виняток становлять у цій ЛСГ національні міфемі типу українських потерчат, перелесника', того, що греблі рве, тощо. Вони є суто національними

поняттями в українській мові, а тому відтворюються за допомогою аналогів, якщо такі наявні у мові перекладу (пор. русалка – англ. water nymph, mermaid, pixie, sea maid), а коли у мові перекладу немає аналогів, вони перекладаються описово. Тобто, значення міфем опису ється/пояснюється без відтворення їх звукової чи структурної форми.

Наведені ЛСГ іменників та інших частин мови далеко не охоплюють, звичайно, усе коло широких і вузьких лексичних значень, закріплених за конкретними тваринами чи рослинами, назвами риб, комах, мінералів, які не мають, як правило, синонімів. Проте, якщо ці численні кількісно назви живих істот, різних предметів, наукових понять, винаходів і речей мають конкретні референти, вони завжди забезпечують їх повну еквівалентність та адекватність відтворення й іншими мовами. Причому незалежно від того, чи ці тварини/рослини й комахи або мінерали існують десь на теренах екзотичних країн, а чи в лабораторіях учених. Тобто, будь-яке нове поняття (значення слова), що запозичується, знаходить своє відтворення адекватними (тотожними) способами як змістовий еквівалент (відповідник) іншими мовами перекладу. Коротше кажучи, повна еквівалентність значень усіх компонентів у таких ЛСГ досягається (як і у випадках із термінологічними лексемами) тільки завдяки наявності еквівалентних відповідників цим лексичним одиницям у мові перекладу.

7. Перекладність і неперекладність мовних одиниць/ Translatability and untranslatability of language units

З усього сказаного може скластися думка, що практично всі мовні одиниці є перекладними, тобто, що всім змістовим одиницям мови оригіналу є еквівалентні відповідники того самого значення у кожній мові перекладу. Проте це насправді не так. Багато мовних одиниць та мовних явищ і форм слів, словосполучень та речень не мають окремих змістових, а найчастіше звукових/фонемних, морфологічних, лексичних і структурних еквівалентів у мові перекладу. Тобто, цим мовним одиницям чи явищам у мові перекладу не існує рівноцінних відповідників на тому ж рівні стратифікації мовних одиниць. Вони є неперекладними в прямому розумінні цього слова. Отже, поряд із перекладністю існує також таке явище, як неперекладність.

Які ж мовні одиниці, наприклад, англійської та української мов належать до неперекладних у кожній із них? Тобто, яким мовним/змістовим одиницям немає прямих, точних і повних/рівнозначних еквівалентів у мові-джерелі та мові-приймачі/мові перекладу на відповідному рівні мовної стратифікації?

Це може здатися на перший погляд - але тільки на перший погляд –дивним. Але одним із найбільших таких класів складають різні національні оніми (наймення). Наприклад, англійські та українські жіночі й чоловічі імена, які тільки транскодуються (транскрибуються чи транслітеруються), власне передаються українськими звуками й літерами типу Abby/Abigail Еббі/Ебігеіл, Eggy Eri, Arleen/Arline Арлін, Bell Белл, Beulah Б'юла, Cora Кора, Dorcas Доркас, Doreen Дорін, Floy Флой, Nome Ноні, Pearl Перл та інші, значення яких ми не розуміємо.

Чимало українських жіночих та чоловічих імен слов'янського кореня є також неперекладними. Наприклад: Віра Vira, Богдана Bohdana, Зоряна Zoryana,

Лепестина *Lepestyna*, Люба *Lyuba*, Мила *Myla*, Надія *Nadia* тощо та пестливі форми цих чи інших імен типу Богданка *Bohdanka*, Вірочка/Віруня *Virochka/Virunia*, Зорянка/Зоряночка *Zoiyanka/Zoryanochka*, Даринка/Дариночка *Darynka/Darynochka* та інші, лексичне значення яких іноземці не розуміють, як не розуміють українці й пестливих та здрібнілих англійських значень *Bab* (від *Barbara*), *Dick* (від *Richard*), *Nick* (від *Nicholas*), *Mike*, *Micky* (від *Michael*) тощо.

І незважаючи на те, що деяким із цих імен є прямі лексичні відповідники в англійській та інших мовах (пор. українські Люба, Віра, На-дія/Надя та їхні англійські відповідники *Love*, *Faith*, *Hope*), ці та інші національні ймення не перекладаються, тому що Люба, Віра, Надія тощо - українські власні назви, а *Love*, *Faith* та *Hope* завжди залишаться англійськими. Вони ніколи не можуть стати ні на правовому, ні на побутовому рівні Вірою, Любою чи Надією, як і Надія, Віра й Любов ніколи не стануть Гоуп, Фейс чи Лав.

1. Неперекладними, оскільки вони не мають однозначних відповідників в інших мовах перекладу (в українській та, наприклад, романських мовах), є і будуть також англійські чоловічі імена типу *Abner* Ебнер, *Algie* Елджі, *Angus* Енгус, *Anse* Енс, *Ostin* Остін, *Sy* Сай, *Cedric* Седрик, *Dexter* Декстер, *Doug* Дат, *Eli* Ілай, *Gery* Гері, *Gwen* Гвен, *Jurvis* Джарвіс та багато інших. Усі суто національного походження жіночі й чоловічі імена та їхні пестливі й здрібнілі форми тільки транскодуються. Наприклад: *Annie* Енні, *Bobby* Боббі, *Harry* Геррі, *Johnny* Джонні, *Eddy* Едді тощо.

2. Неперекладними, як і власні імена, є також національні прізвища, які часом зберігають прозоре значення кореневого компонента чи кількох його складових компонентів. Саме такі, наприклад, англійські прізвища як *Taylor* чи *Brown* не перекладаються як Кравець або Рудий, атранскодуються (передаються у фонемній структурі оригіналу як Тейлор, Браун). Якби ці власні імена в перекладі були передані відповідно як Кравець чи Рудий, читач міг би сприйняти переклад за український оригінал, а не за переклад. А якби це було у фільмі, то глядач міг би подумати, що йдеться про якогось кравця (!?) або когось рудого, а зовсім не про прізвища.

Тому не перекладаються і прізвища типу *Johnson*, *Erikson*, *Jackson* і ще більш прозоре лексично за складом компонентів *Peterson*, складові компоненти яких підказують, що йдеться відповідно про «Джонового сина» (*Johnson*), «Джекового сина» (*Jackson*) чи «Пітерового сина» (*Peterson*) і т. д.

І все ж не всі прізвища людей, як уже вказувалося, є неперекладними. Завжди (чи переважно) перекладаються прізвища американських індіанців, а не тільки племінних вождів типу *Arrowhead* (Гостряк Стріли), *John Big Dog* (Джон Великий Собака) та інші з романів Дж. Ф. Купера. Перекладаються англійською мовою також прізвища простих американських індіанців типу *Mary Running Deer* Мері Тікаючий Олень, *Peter Sitting Bull* Пітер Сидячий Бик/Віл тощо.

Перекладаються також імена й прізвища більшості королів, принців, царів. Наприклад: *King Edward the Confessor* король Едуард Сповідник, *King Charles the Great* король Карл Великий, князь Ярослав Мудрий, *Prince Yaroslav the Wise*, князь Мстислав Хоробрий *Prince Mstyslav the Brave* тощо.

3. Неперекладними є також абсолютна більшість географічних назв, які транскодуються іншими мовами. Наприклад: Boston Бостон, Chicago Чикаго, Detroit Детройт, Salt Lake City місто Солт-Лейк-Сіті (а не місто солоного озера), Oxford місто Оксфорд (а не місто Бичачий брід), Portsmouth місто Портсмут (а не «місто в гирлі річки»), New Castle місто Нью-Касл, а не місто «Новий Замок» (згідно зі значенням англійського прикметника *new* та латинського й англійського значення *castle-castra*).

Відповідно неперекладними є також наші географічні назви типу Біла Церква, Богуслав, Виноград, Звенигородка, Кам'яний Брід чи Погиблях (село в Лисянському районі Черкаської області), оскільки вони нічого конкретного не означають для іноземця, який, не знаючи української мови, ніколи не здогадається, що Біла означає *White*, а Церква - *Church*, або що таке *Kamiany i Brid*, хоча не всі назви міст чи територій, як уже зазначалося, не є неперекладними. Наприклад: *Ivory Coast* перекладається як Берег Слонової Кості, а *Xmas Island* - острів Різдва, *St/Helen Island* - це острів Святої Єлени/Олени, а *Cape of Good Hope* – мис Доброї Надії. Отже, неперекладність має також винятки. І пов'язується вона головне з невідтворенням лексичного (денотативного) значення відповідної мовної/змістової одиниці мови-джерела засобами мови перекладу. Адже відтворення звукової чи графічної форми мовної або змістової одиниці мови оригіналу мовними засобами мови перекладу (декодування) не завжди забезпечує передачу її матеріального/денотативного значення. Це особливо чітко постає (і є свідченням повної неперекладності) при відтворенні значення й деяких інших класів змістових (і мовних) одиниць, властивих виключно мові оригіналу і відсутніх у мові перекладу. До таких мовних одиниць кожної мови належать:

4. Реалії суспільно-політичного життя кожного народу, які створюють корпус неперекладних понять, хоча й особливого типу. Ці поняття – переважно назви національних грошових одиниць типу англійських *round фунт, shilling шилінг, farthing фартинг, sixpence сікспенс* і т.д., які не мають відповідників у мові перекладу, а тому є неперекладними. Значення їх має бути донесене до читача/слухача іншими методами. Наприклад, значення *farthing фартинг* можна передати тільки описово: англійська монета найменшої номінації (типу копійки).

Аналогічно відтворюються значення й українських та інших національних неперекладних реалій, що відображають певні специфічні набуток того чи іншого народу. Якщо та чи інша реалія не вийшла за національні рамки, тобто не стала інтернаціоналізмом, як, наприклад, англійські *лорд, леді, містер, сер* чи *джентльмен*, або українська *гривня, козак, степ* чи *борщ*, то значення таких реалій має пояснюватися/перекладатися описово. Наприклад, англійська страва *porridge* найперше транскодується, а потім розтлумачується. Тобто, *поридж* вівсяна каша. Або: *haggis* (шотл.) *гегіс* – зварений в овечому жирі овечий або телячий кендюх, начинений посіченими тельбухами впереміш із спеціями та вівсяними крупами чи вівсяним борошном. Подається гарячим.

Українські реалії типу *затірка* (страва), *кептар* (одіж), *кутя, свита, кожух* тощо передаються аналогічно (описово). Так, страва *затірка* транскодується і також описується: *затірка zatirka - small dough bits boiled in salt water or milk*; *кептар keptar - sleeveless sheepskin or woolen jacket usually embroidered*; *кутя kutya - boiled peeled*

wheat or barley mixed with ground poppy seeds and honey, bits of nuts and raisins. Served on Christmas Eve or on the Epiphany Eve/Day тощо.

Звичайно, описовий спосіб завжди забезпечує найповніше відтворення значення реалій. Проте це не єдиний спосіб подолання неперекладності цих специфічних одиниць кожної мови. Зокрема перекладачі пропонують ще й інші методи їх перекладності.

5. До неперекладних мовних одиниць належать також національні ідіоми, прислів'я, приказки, зрештою, неологізми та архаїзми національних мов, значення яких не відтворюється на тому самому стратифікаційному рівні й тими самими засобами образності мови, що й оригінал. Як правило, такі ідіоматичні вирази передаються описово. Наприклад, англійські *to dine with Duke Humphry* залишитись голодним, *to accept the Chiltern Hundreds* скласти з себе обов'язки члена парламенту, *to sham Abraham* прикидатися хворим та деякі інші не мають відповідників-ідіом в українській мові, тому вони, як і реалії суспільного життя нації, є неперекладними на рівні фразеологічних одиниць, які відсутні у мові перекладу. Значення таких і подібних ідіоматичних виразів у мові перекладу відтворюються не ідіомами, а вільними словосполученнями, реченнями або й окремими словами, що передають зміст/значення неперекладної у своїй образній чи компонентній структурі ідіоми. Неперекладним національним ідіомам у мові перекладу немає прямих відповідників, тому їхні значення передаються в переважних випадках описово. Наприклад: *Tommy Atkins* англійський солдат, *Jack Ketch* кат, *to carry coals to Newcastle* возити/носити воду в річку/море, носити/возити щось туди, де його й так багато. Аналогічно перекладаються й образні українські національні ідіоми. Наприклад: пекти раки *feel ashamed of smth.*, впасти в око *to see/observe, notice smth.*, пальці знати *to be evident*, набрати води в рот *to be silent/not to speak*, не до солі (*not to take notice, not to pay attention*) та чимало інших. До неперекладних на рівні тих самих усталених виразів належать також національні прислів'я, приказки ідіоматичної природи типу товчеться, як Марко в пеклі (*smb. is restless*), загнати туди, де Макар телят не пас (*to send to the word's end*), (комусь) не довго рясат топтати/тонко пряде (*smb. will soon die/will join the majority*) і т.д.

6. Окремий клас неперекладної лексики навіть у межах окремої мови складають архаїзми та неологізми. До архаїзмів належать слова та вирази, що позначають найрізноманітніші речі, посади, чини, обряди, свята і т.д., які входили до основного складу мови в минулі періоди історії нації, але з часом вийшли із ужитку. Часом це можуть бути і реалії суспільно-політичного життя нації, як, наприклад, призабуті сьогодні українські назви одяжі кунтуш (верхня чоловіча й жіноча одяга) англ. *garment of Ukrainian men and women of previous times*; жупан *Kozaks elaborate jacket*; жорна *hand-operated mill*; гаківниця *a long fortress gun/rifle*, хорунжий *comet in the Kozak cavalry*; Івана Купала *youth feast of midsummer*.

Неперекладними є також неологізми, особливо запозичені типу *off-shore* офшорний (вивезений чи який перебуває за кордоном), *show шоу* (показовий, виставлений напоказ) тощо. З-поміж них багато вже засвоєних без перекладу за останні десять-п'ятнадцять років неологізмів типу *фітнес*, *кікбоксинг*, *провайдер*, *саунд-трек*, *дискета* і т.д. Такі неологізми вже пройшли попередню стадію

засвоєння і не вимагають перекладу, оскільки почасті перейшли в розряд інтернаціоналізмів.

7. Такими, що є неперекладними (зовсім не відтворюються в своїй структурній формі та значенні мовою перекладу), зокрема українською мовою, є деякі англійські віддієслівні форми. Наприклад, інфінітив форми Continuous, Perfect Continuous (типу *to be doing/being done, to have been doing*) чи пасивних і перфектних форм герундія (пор. *his being asked, his having been asked*). Так само не відтворюються і деякі аналітичні часово-видові й часово-станові форми англійського дієслова. Наприклад: *We are having a lecture now* у нас зараз лекція, а не ми є маючими лекцію зараз; чи *He is being asked now* Його зараз/у даний момент запитують, а не Він є опитуваним зараз.

Аналогічно не відтворюються в українському перекладі, тобто є неперекладними і форми Future Continuous як у реченні *The bridge will still be being built next year* Місток ще будуватиметься наступного року.

8. До неперекладних, тобто таких, що не відтворюються, відносяться і деякі фонетичні/фонологічні явища, зокрема окремі англійські та українські голосні й приголосні звуки/фонемі, які замінюються близькими/наближеними чи й зовсім артикуляційно далекими від них звуками. Наприклад, англійська мова не має звуків /x/ і /ц/ц, які замінюються відповідно буквосполученнями /kh/ та /ts/. В англійській мові немає також палаталізованих пом'якшених приголосних звуків та нашого дзвінкого вібранта /р/, які замінюються непалаталізованими відповідниками, наприклад: Довгань *Dovhan*, Кравець *Kravets*, Хмельницький *Khmelnyskyi*. Тимчасом в українській мові немає міжзубних, які замінюються нашими /т, с/ та /з/: *Thoreau* Торо, *News of the world* (журнал) «Ньюз оф зе вирлд», а замість фрикативного /v/ завжди вживається губно-губний /в/: *Victor* Віктор, замість велярного /ŋ/ вжи-вається буквосполучення -ng, -нг: *Browning* Браунінг тощо.

Українська мова не має центральних голосних, зокрема /o:/ *Byrd* Берд/Бирд, замість яких вживаються передні /е, и/; немає в українській мові довгих і коротких голосних звуків та дифтонгів (пор. *Leeds* Лідс, *Moore* Мор (Томас Мор) чи *Mur* Георг (ірл. письменник), *Glasgow/gla: sgou/Г* лазго тощо).

Таким чином, перекладність, як і неперекладність, є об'єктивно існуючими явищами, з якими доводиться стикатися кожному перекладачеві з будь-якої мови. Причому не тільки при відтворенні лексичних та морфологічних одиниць (лексем, морфем), або морфологічних явищ (часово-видових і станових форм дієслова), але й фонетичних/фонологічних явищ (звуків/фонем) та деяких структурних синтаксичних явищ, характерних для національної мови оригіналу чи мови перекладу.

Питання для самоконтролю:

1. Розкажіть про взаємозв'язок між проблемами, що знаходяться в центрі уваги перекладознавства, та проблемою одиниці перекладу.

2. Дайте визначення термінам «еквівалентність» і «адекватність», розкажіть про їх походження. Як Ви розмежуєте ці поняття?

3. Які погляди учених на розмежування понять еквівалентності й адекватності Вам відомі?

4. Назвіть синонімічні терміни до термінів «еквівалентність» і «адекватність»?
5. Розкажіть про три підходи В. Комісарова до еквівалентності.
6. Охарактеризуйте зв'язок еквівалентності, адекватності з оцінкою перекладу.
7. Що ми називаємо суб'єктивним, а що об'єктивним у перекладознавстві?
8. Розкажіть про три аспекти суб'єктивних факторів під час перекладу.
9. Розкрийте суть проблеми перекладності/неперекладності/всеперекладності.
10. Які теорії щодо проблеми перекладності / неперекладності / всеперекладності Вам відомі?

Лекція 3. Види перекладу й тлумачення

План

1. Види перекладу й тлумачення.
2. Усний послідовний переклад.
3. Синхронний переклад.
4. Переклад з аркуша
5. Комунальний переклад
6. Писемний переклад
7. Машинний переклад
8. Типи перекладу і типи тлумачення
 - 8.1. Повний переклад
 - 8.2. Скорочений переклад
 - 8.3. Адаптований переклад
 - 8.4. Реферативний переклад.
 - 8.5. Анотаційний переклад.
 - 8.6. анотація-рецензія
 - 8.7. Скорочений вибіркового переклад.
9. Особливі види обробки тексту в процесі перекладу

Література: 1, 4, 7, 8, 12

Поняття і терміни: *усний послідовний переклад, синхронний переклад, переклад з аркуша, комунальний переклад, комунальний переклад, типи перекладу і типи тлумачення, повний переклад, адекватність повний переклад, скорочений переклад, адаптований переклад, реферативний переклад, анотаційний переклад, анотація-рецензія, скорочений вибіркового переклад*

1. Види перекладу й тлумачення

У сучасному західному й вітчизняному перекладознавстві досі не встановлено чіткого розмежування між термінами і поняттями **вид і тип** перекладу. Тому й сьогодні під видом і типом перекладу **часом** розуміють як процес виконання (писемно чи усно), так і форму виконання – **усний переклад з усного, писемний із усного** чи усний із писемного. Крім того, деякі перекладачі й перекладознавці визначають видову ознаку за жанровими характеристиками матеріалів, що перекладаються. Звідси й **поетичний вид** перекладу прозовий/драматургічний, газетний і т. д. **вид перекладу**. Разом з тим загально визнаними повсюди були, є і залишаються незмінно два **відомі** види перекладацької діяльності, які сповна забезпечують відтворення значення різних типів мовних одиниць від слова, словосполучення і речення до найширшого – тексту/дискурсу. Тому до найбільш поширених та історично/традиційно вже визнаних (відповідно до способів виконання/здійснення перекладацької діяльності) видів перекладу належать фактично такі два: усний та писемний, а також машинний.

2. Усний послідовний переклад

Усний послідовний переклад – це такий вид перекладу, якого людство потребує більше всього. Перекладач перекладає на слух 1 – 2 фрази або невеликий фрагмент усного тексту, який проголошує оратор, причому відразу ж, як тільки декілька фраз висловлені. Такий вид перекладу часто називають абзацно-фразовим перекладом. Частіше всього перекладач знаходиться поряд з промовцем та може бачити його міміку і жестикуляцію, що допомагає правильно зрозуміти зміст висловлювання.

Завдання усного перекладача, який перекладає послідовно, полягає в тому, щоб запам'ятати зміст значного фрагменту тексту, а потім відтворити його іншою мовою, зберігаючи не тільки пізнавальну інформацію, а по можливості й стиль та емоції, які оратор вкладає в своє мовлення. Відповідно, такому перекладачеві необхідно мати розвинену пам'ять, уміння на ходу орієнтуватися в стилі. Володіти деякими акторськими даними.

До обов'язкових вимог в усному перекладі належить його висока швидкість.

Усний послідовний переклад може бути одностороннім та двостороннім. Односторонній передбачає, що даний перекладач перекладає з іноземної мови на рідну, а з рідної мови на іноземну перекладає інший. Двосторонній переклад означає ситуацію, коли один перекладач перекладає в обох напрямках.

Текст усного послідовного перекладу, як правило, ніде не фіксується, оскільки він є необхідним тільки в момент усного контакту.

3. Синхронний переклад

При синхронному перекладі текст перекладається майже одночасно з його вимовою (з невеличким відставанням). Оскільки він потребує від перекладача навичок одночасно слухати, розуміти, перекладати і говорити, цей вид перекладу вважається найскладнішим. При такому перекладі перекладач знаходиться в ізолюваній кабіні і оратора бачить лише здалеку через спеціальний отвір, або на екрані монітора та чує його мову через навушники.

Існують два різновиди синхронного перекладу: 1) шепітний синхрон. Перекладач знаходиться поряд з людиною або групою людей, для яких перекладає, і тихо, щоб не заважати іншим, перекладає їм зміст мови оратора або учасника дискусії. Як правило, від такого перекладача очікують скороченої передачі загального змісту іноземного мовлення. 2) контрольний синхрон, який став часто вживатись підчас проведення крупних конференцій. Перекладач знаходиться в окремій кабіні, мова оратора поступає до нього через навушники. Він не бачить оратора. Його завдання: перекладаючи подумки почутий текст, тут же набирати його на комп'ютері. Звичайно, текст виявляється неповним, тому після закінчення роботи перекладачеві доводиться довгий час доробляти свій текст, який є основою для майбутніх публікацій.

4. Переклад з аркуша

Переклад з аркуша здається багатьом одним з найлегших видів перекладу. Але це лише зовнішнє враження. В чому ж полягає його складність? Перекладачеві необхідно без підготовки перекласти писемний текст вголос, начеб то він «зчитує»

його з аркуша. Здається все дуже просто. Не треба обтяжувати пам'ять, писемна опора завжди перед очима. Однак, на відміну від писемного перекладача, перекладач з аркуша не може повноцінно спиратися на весь текст. Він повинен володіти вмінням швидко лише по деяким симптомам визначити тип тексту, тематику та галузь знань. Навіть в самому легкому випадку, якщо потрібно перекласти діловий лист, текст може бути ускладнений термінологією, специфічними зворотами мови. В більш складних випадках з аркуша доводиться перекладати резолюції, декларації, маніфести – документи. Що мають правовий статус і потребують особливої точності при перекладі.

5. Комунальний переклад

Під цією назвою приховується один із самих сучасних напрямів в розвитку діяльності усного перекладача: переклад в медичних та адміністративних установах. І особливість його полягає не в специфіці самого перекладу, а в специфіці позиції перекладача. Звичайно, усні перекладачі і раніше працювали в судах, в лікарнях, у в'язницях. Їх завдання полягало в тому, щоб забезпечити міжмовний контакт. Однак, останнім часом стало очевидним, що подолання міжмовного бар'єру недостатньо. Необхідно і подолання міжкультурного бар'єру. Місія комунального перекладача полягає в тому, щоб полегшити іноземному громадянину контакт з представниками влади. Для цього необхідні глибокі знання культури та соціальної специфіки народів і країн, які представляють обидві мови, а також соціальної та особистісної психології. На відміну від більшості усних перекладачів, комунальному перекладачеві доводиться мати справу з діалектами. Одночасно він повинен володіти мовою суду, медицини, мовою офіційних закладів.

6. Писемний переклад

Писемний переклад тексту, створеного на одній мові, в писемний текст на іншій мові, при широкому розномаїтті писемних текстів, завжди має одну схему передбачає наступну послідовність дій: 1) знайомство з тестом оригіналу, 2) попередньо зробивши перекладацький аналіз (з'ясувавши тип тексту, жанрові і стилістичні ознаки, тему та галузь знань, з якими пов'язаний текст), створення тексту перекладу. Закінчив переклад, перекладач робить звірку, правку та редагування власного тексту.

Від усного перекладу письмовий відрізняється відсутністю дефіциту часу (хоча це відносно)

7. Машинний переклад

Машинний, а точніше комп'ютерний переклад – це також писемний переклад, оскільки в результаті ми отримуємо письмовий текст. Однак, його створює не перекладач, а особлива програма. Сучасні програми перекладу достатньо досконалі, але се ж таки вони не можуть вирішити саме складне завдання процесу перекладу: вибір контекстуально необхідного варіанту, який в кожному тексті обумовлений багатьма чинниками. Сьогодні результат цього виду перекладу може використовуватись як чорновий варіант майбутнього тексту, який буде

редагуватися перекладачем, а також як засіб отримання загальної уяви про тему та зміст тесту в ситуації відсутності перекладача.

Більш складним завданням є переклад усного тексту за допомогою комп'ютерних програм, оскільки проблема розпізнання усного мовлення знаходиться лише на початковій стадії свого розвитку. Основною перешкодою є індивідуальне забарвлення звучання сегмента мовлення – будь-якою мовою таке мовлення погано форматується.

8. Типи перекладу і типи тлумачення

Типи перекладу визначаються у межах кожного з названих вище трьох головних видів перекладу. Найперше, і зокрема в межах писемного виду перекладу, розрізняються кілька найголовніших типів перекладу, які визначаються за формою виконання і повнотою/рівнем відтворення змісту й структурних особливостей стилю тексту/дискурсу, що перекладається.

Так, писемним переклад поділяється на такі реально і конкретно існуючі типи, кожен із яких використовується з відповідною метою:

8.1. Повний переклад. Як підказує сама назва, повний переклад зберігає весь текстовий матеріал і структуру цього тексту чи твору мови оригіналу. У повному перекладі відтворюється розділ за розділом, параграф за параграфом і абзац за абзацом весь авторський оригінал. Повний переклад не допускає навіть невимушених спрощень великих речень чи їх переказу.

Повний переклад включає здійснення нескороченого художнього чи наукового або публіцистичного твору, окремої наукової чи газетної/ журнальної статті, будь-якого дискурсу, інтерв'ю чи рекламного повідомлення. Повний переклад не допускає опущення заголовків чи підзаголовків і найменших думок, висловлених у текстах оригіналів. Повний переклад, повторимо, дає цілком увесь текст зі збереженням у ньому кожного абзаца і кожного окремого речення, яке може бути, однак, трансформованим, якщо цього вимагає мова перекладу. Повний переклад завжди зберігає стиль викладу й передачу художніх засобів та сюжетних колізій, параграфів оригіналу, прагматичний підтекст, легкість висловлювання, прозорість чи завуальованість авторської ідеї твору.

8.2 Другим підтипом перекладу є скорочений переклад, у якому не відтворюються сповна всі складові частини/структура повного оригінального тексту/твору. Неповний або скорочений переклад з різних причин - методичних, політичних, релігійних (інша віра), етичних або вікових, коли твір, орієнтований автором, наприклад, на дорослого читача, переорієнтовується у перекладі для читачів молодшого віку. Як приклад можна навести повість Д. Свіфта "Мандри Гуллівера", що видається для дітей молодшого шкільного віку і подається часто в перекладі тільки у першій частині ("Гуллівер у Ліліпутії"). чи у двох частинах - "Гуллівер у Ліліпутії" та "Гуллівер у країні велетнів". При цьому твори для дітей ще й адаптується, синтаксично полегшуються.

8.3 Адаптований переклад є до певної міри комбінованим перекладом, оскільки він, залежно від віку читачів, на яких орієнтуються, є не тільки скороченим структурно, але й спрощеним змістовно порівняно з варіантом першотвору. Іншомовний оригінал у процесі перекладу спрощується з метою

донести його цікавий сюжет і корисні з пізнавального, морального, етичного чи естетичного погляду ідеї та досягти тієї самої, що й в оригіналі, корисної для читачів мови перекладу мети.

Адаптований, тобто полегшений для сприймання учнів чи студентів молодших курсів оригінал (із серії книжечок Базу Keaslipf), є полегшеним перекладом художнього твору переважно світової літератури. Адаптований переклад покликаний передати найголовніше – зміст і почасти найхарактерніші художні риси оригіналу. Для досягнення цієї мети перекладач виконує такі операції над текстом оригіналу: перечитує його уважно від початку до кінця і визначає головну сюжетну колізію, яку вирішує залишити у перекладі. Якщо твір розрахований на читачів молодшого шкільного віку, перекладач залишає якусь одну, найцікавіше описану автором колізію. Якщо ж твір перекладається з розрахунку на читача середнього чи старшого шкільного віку або студентів молодших курсів інститутів або університетів, перекладач залишає кілька розділів і кілька колізій сюжету в адаптованому перекладі. Читаючи оригінал речення за реченням, перекладач простіші з них залишає незмінними, деякі спрощує чи переказує, а деякі взагалі опускає, дещо змінюючи при цьому стиль авторського викладу. Перекладач перефразовує своїми словами складні й ускладнені речення збережених (чи поєднаних) абзаців, спрощує складну структуру речень. При цьому він опускає складні для розуміння читачів (з погляду перекладача) ідіоматичні вирази, прислів'я та приказки, іншомовні слова, метафори, метонімії та інші стилістичні й синтаксичні засоби, які роблять текст важчим для сприймання. Іншими словами, перекладач виконує найрізноманітніші *трансформації*, аби спростити і полегшити сприйняття тексту (власне твору) читачами відповідної категорії/віку. Проте необхідно зауважити, що не всі тексти можна вільно адаптувати. Наприклад, поетичний твір чи пісню практично не можна бодай частково адаптувати й трансформувати так, щоб вона, втративши рядки, зберегла свою мелодію і зміст, риму й ритм, як в оригіналі. Адаптуються переважно великі прозові тексти, власне цілі твори, від казки до найбільшого роману, навіть окремі наукові праці, які за допомогою спрощень та лексичних і граматичних трансформацій почасти змінюють своє лексико-семантичне наповнення й структурно-стилістичну природу настільки, що перестають бути схожими на оригінал, з якого вони заадаптовані перекладачем.

8.4. Реферативний переклад Сама назва і термін *реферативний переклад* походить від іменника *реферат* (чи від дієслова *реферувати*), що означає скорочувати, але не спрощувати, а сповна передавати основні положення (висновки, твердження), найголовніший зміст окремої праці чи тексту. Отже, реферативний переклад, який є власне підвидом скороченого перекладу, разом з тим не є спрощеним переказом оригінального тексту/твору.

Його призначення - передавати мовою перекладу головні наукові, соціально-політичні, економічні, правові, медичні висновки та пропозиції при збереженні цілісності речень та абзаців, їх змісту й структурно-стилістичних особливостей оригіналу у мові перекладу. У зв'язку з цим процедура підготовки перекладачем тексту для реферативного перекладу значно відрізняється від підготовки попередніх типів скороченого перекладу. Так, на *першому/початковому етапі*

перекладач найуважніше перечитує речення за реченням запропонований для перекладу текст і визначає ті речення та абзаци, які передають основний зміст праці/тексту, що реферується. *Другим етапом* стає виокремлення зовнішніми засобами – обведення олівцем, фломастером чи обклеювання кольоровим папером або будь-яке інше позначення тих фрагментів тексту, які відібрано для перекладу. *Третім етапом* виконання реферативного перекладу стає власне сам процес відтворення змісту й структурно-стилістичних та лексичних (насамперед термінологічних) особливостей виокремлених речень та абзців. Нарешті, *четвертим, завершальним етапом* стає зведення виокремлених фрагментів тексту/праці в логічно узгоджений текст. Досягається такий рівень перекладу за рахунок "логічних місточків", які роблять переклад змістово й структурно єдиним/цілісним текстом. Цими "логічними місточками" найчастіше виступають такі єднальні слова та вирази/речення: *отже, таким чином, звідси випливає, як було сказано вище, враховуючи вищезазначене, підсумовуючи сказане* тощо.

Нарешті, ще однією особливістю реферативного перекладу будь-якої меншої чи більшої праці є можливість обмеження його тільки *перекладом одних висновків*, що зазвичай додаються на завершення наукової праці. Внаслідок такої процедури скорочень розміри тексту реферативного перекладу можуть бути досить зміненими порівняно з розміром оригіналу, що найперше залежить від того, наскільки великим був розмір оригіналу твору/тексту, який вибрано для реферування. Залежно від обсягу оригіналу/праці та залежно від новизни й складності проблеми, що ставиться чи висвітлюється в праці, як і залежно від уміння перекладача сконцентрувати виклад найголовнішої думки/змісту, що висвітлюється в оригіналі, найкоротший текст реферативного перекладу може становити від *однієї п'ятої* до *однієї третьої*, а то й *половини* невеликої науково-технічної статті. Якщо ж ідеться тільки про реферативний переклад висновків, то його текст може не перевищувати й половини звичайного аркуша. Зрозуміло, що чим більший текст оригіналу і чим важливішими є висновки/пропозиції в ньому для замовника, тим ширшим, більшим за обсягом може бути реферативний переклад.

8.5. Анотаційний переклад, або як ще його часто називають, *переклад-анотація* є насправді не стільки перекладом, скільки анотацією на переклад художнього твору чи відповідно наукової праці – статті або підручника. В анотаційному перекладі перекладається хіба що назва праці, та й то далеко не завжди. Метою анотаційного перекладу завжди переважно була і є одна: *проанонсувати* чи *прорекламувати* художній твір, наукову працю чи підручник для певної категорії читачів і заохотити їх до придбання чи прочитання та ознайомлення з рекламованою книгою. Тому в анотаційному перекладі не переказується і не аналізується зміст художнього твору чи наукової праці, не висловлюється будь-яка критика недоліків, не висловлюються побажання щодо можливого поліпшення автором його книжки/праці. Анотаційний переклад завжди короткий. Він складається із чотирьох-п'яти речень, а в ширших анотаційних перекладах – до семи-десяти коротких речень. За обсягом такий найбільший анотаційний переклад - третя частина друкованої сторінки.

8.6. Анотаційним перекладом буває також *анотація-рецензія*, що широко практикується найперше видавництвами перекладної літератури, кінопрокатом тощо з метою виявлення серед потоку нових надходжень художні твори, фільми та науково-технічні праці, варті ознайомлення з ними національних читачів, глядачів і науково-технічних працівників окремих галузей народного господарства. Для цього нові фільми та різні нові художні твори, наукові праці роздаються відповідальним фахівцям, які уважно переглядають, прочитують та реально оцінюють запропоновані їм твори/наукові праці з точки зору їх художнього чи відповідно наукового рівня та їх потреби й цінності для тієї чи іншої держави/нації. Якщо художній твір чи наукова праця, фільм або винахід перекладач-анотатор знаходить корисним і потрібним, він обґрунтовує докладно свої висновки і пропонує твір/наукову працю, фільм для перекладу. Якщо ж фаховий рецензент-перекладач вважає твір/наукову працю такою, що не вносить нічого нового в ту чи іншу галузь знань, він не пропонує цей твір/наукову працю для перекладу й опублікування. Коли ж рецензент-перекладач вважає твір/наукову працю чи фільм таким, що може одним сподобатись, а іншим не сподобатись, або що від перекладу й опублікування твору великої шкоди не буде, він також робить відповідний висновок у своїй рецензії.

Таким чином, анований переклад-рецензія може бути трьох типів: 1) *схвальна/позитивна*; 2) *несхвальна/негативна*; 3) *нейтральна* (ні позитивна, ні негативна).

8.7. Скорочений вибірковий переклад. Цей переклад, як свідчить сама його назва, робиться як у мирний, так і в воєнний час із творів чи текстів, що належать особам або установам (військовим частинам) з метою познайомити зацікавлені особи вибірково з фрагментами змісту відповідних документів/матеріалів. Це можуть бути матеріали як мирного, так і воєнного часу. Наприклад:

1. Найважливіші пункти досягнутої торгової угоди чи контракту.
2. Переклад пропонуваніх пропозицій редакційної колегії наукової конференції/симпозіуму.
3. Тексти захоплених чи добутих розвідкою документів ворога.
4. Редагування змісту листівок для ворожого тилу.
5. Розшифрування донесень військового, соціального чи економічного змісту.
6. Писемні донесення ворожих парламентарів.
7. Писемне повідомлення ворога про розстріл удвічі більшої кількості його військовополонених у відплату за здійснений ворогом розстріл поранених вояків попереджуючої сторони.
8. Тексти зведених та узагальнених листів (захоплених на пошті) від військовослужбовців у тил та від цивільного населення воюючої сторони з метою вивчення морального стану цивільного населення та вояків ворожої країни.
9. Узагальнені зведення воєнних дій та коментарів до цих дій різних незалежних військових кореспондентів світових інформаційних агентств.
10. Огляди світової преси, заяви і пропозиції ворожої сторони чи впливових державних діячів нейтральних та інших країн щодо врегулювання конфлікту.

11. Тексти пропонувані окремими співчуваючими державами пропозицій з метою доставки військового спорядження, гуманітарної допомоги продовольчими товарами тощо.

12. Тексти пропозицій воюючої сторони щодо збереження неоціненних пам'яток світового значення в зоні бойових дій.

13. Документи для підписання капітулюючою стороною на умовах, запропонувані переможною стороною, тощо.

9. Особливі види обробки тексту в процесі перекладу

В деяких випадках перед перекладачем ставиться завдання не тільки перекласти, але й обробити текст.

Обробка тексту може стосуватися інформації, складності її передачі, стилю тексту. В залежності від цих завдань розрізняють різні види обробки тексту при перекладі.

1. Адаптація. Вона представляє собою пристосування тексту до рівня компетентності реципієнта, тобто створення такого тексту, який читач зможе сприйняти без сторонньої допомоги. Адаптація переш за все полягає в спрощенні тексту, як формальному так і змістовому. В особливості, спеціальна лексика (терміни, складна тематична лексика) замінюється при перекладі на загальноповсякденну, нормативну, чи пояснюється перекладачем в самому тексті чи в примітках. Спрощуються складні синтаксичні структури, зменшується об'єм речень. Дещо інший характер має адаптація тексту для носіїв іншої культури, або лінгвоетнічна адаптація. Вона полягає не в спрощенні граматичного та лексичного складу тексту, а в засобах, спрямованих на полегшення сприйняття чужих культурних реалій та мовних явищ. Чисельні реалії чужої культури, які в публіцистичному та художньому тексті іноземною мовою можуть зустрітися без пояснень, при перекладі забезпечуються коментарем. Текст при цьому розширюється, це може знизити його емоційний вплив, але він стане доступним читачеві.

2. Стилїстична обробка. Оригінальний текст не завжди є ідеальним. У всякому разі, його якість не завжди задовольняє замовника перекладу. Сам в повній мірі він не може оцінити цю якість, але може довіритись чужій експертній оцінці. В цьому разі перекладача просять не лише перекласти текст, але й «поліпшити» його, наприклад зробити його менш громіздким, прибрати нелогічності, ширше ніж в оригіналі користуватися розмовними зворотами, або навпаки, прибрати вільні слівці, якщо мова йде про офіційний документ. Традиційно такий вид встановлює єдність стилю і вирівнює логіку змісту, оскільки це не в повній мірі вдалося автору оригіналу.

3. Авторизований переклад і соавторство. Цей вид обробки зустрічається лише при перекладі художніх та публіцистичних текстів, де за перекладачем визнається авторство на перекладений ним текст. Авторизація відрізняється від адаптації і стилїстичної обробки тим, що перекладач робить власні зміни в художню систему оригіналу, змінює сюжет, склад героїв, застосовує власні художні засоби.

Соавторство зустрічається значно рідше. Це той випадок, коли автор оригіналу знаходиться в постійному контакті з перекладачем під час його роботи і повністю погоджується з усіма змінами, які перекладач робить в його тексті, і вважає, що перекладач зробив власний внесок в його творчий задум.

4. Вибірковий переклад. Інколи замовника не цікавить весь текст, йому необхідно дістати з нього інформацію з якоїсь певної теми. Наприклад, із наукового огляду літератури про віруси необхідно вибрати інформацію про ті віруси, які сприяють появі атеросклерозу. Тоді перекладачеві доводиться виконувати вибірковий переклад. Попередньо, йому необхідно ознайомитись з текстом в повному об'ємі. Потім, після того, як необхідні фрагменти тексту знайдено і позначено, робиться чорновий сплюсний переклад цього фрагменту. Цей чорновий варіант перекладач редагує, переформулюючи окремі вирази для того, щоб встановити логічні зв'язки в тексті.

5. Резюмуючий переклад. Це самий складний вид обробки тексту при перекладі. Завданням перекладача є складання резюме, короткого повідомлення про зміст тексту. Перш за все необхідно ознайомитись із текстом в повному об'ємі, а він може бути достатньо великим: багатосторінкова монографія, роман або навіть багатотомна праця. Після цього перекладач будує власну схему короткого викладення змісту, орієнтуючись на поставлені перед ним завдання: оскільки розмір резюме ніяк не корелюється з розміром твору. Тут недостатньо переформулювати окремі вислови, багато фраз доводиться писати самостійно на основі змісту оригіналу. Резюмуючий переклад вимагає від перекладача аналітичного підходу до змісту тексту та вміння робити власні висновки із сприйнятої інформації.

Питання для самоконтролю:

1. Укажіть на відмінності між усним і письмовим перекладом.
2. Розкрийте специфіку письмового перекладу. Вкажіть етапи роботи письмового перекладача.
3. Які види компресії тексту Ви знаєте? Яке місце відводиться реферуванню у професійній діяльності перекладача?
4. Що таке реферативний переклад? Укажіть його особливості. Опишіть етапи роботи перекладача, який здійснює реферативний переклад.
5. Що таке "анотація", "анотаційний переклад"? Чим він відрізняється від перекладу реферативного?
6. Дайте характеристику усного перекладу та його різновидів. Які підходи до класифікації видів усного перекладу існують у перекладознавчій літературі? Схарактеризуйте ці підходи. Яка класифікація видів усного перекладу, на Вашу думку, найбільш вдала? Чому?
7. Опишіть роботу перекладача усного послідовного перекладу.
8. У чому специфіка "перекладу з листка (аркуша)"?
9. Чому синхронний переклад вважається найскладнішим з усіх видів усного перекладу? Доведіть це.
10. Опишіть роботу перекладача-синхроніста.

Лекція 4. Способи, типи і види відтворення значень мовних одиниць

План

1. Способи, типи і види відтворення значень мовних одиниць.
2. Переклад на фонематичному рівні лексичних одиниць
3. Адаптоване транскодування (перекладацька транскрипція)
4. Переклад на рівні слова/лексеми (Verbal Translation)
5. Послівний переклад (WORD-FOR-WORD TRANSLATION)
6. Достовірний/Faithful послівний переклад мовних одиниць
7. Вільний описовий переклад / тлумачення (Free Translation / Interpretation)
8. Переклад як вид мовленнєвої діяльності. Мовні одиниці. Перекладацькі одиниці/відповідники. Типи тексту
9. Мовні одиниці й одиниці перекладу
10. Переклад на рівні речення і тексту/дискурсу

Література: 1, 2, 4, 7, 8, 11, 12, 17

Поняття і терміни: *мовні одиниці, транскодування, послівний переклад, достовірний послівний переклад, вільний описовий переклад, відповідники*

1. Способи, типи і види відтворення значень мовних одиниць

У сучасному перекладознавстві можна натрапити на різні принципи в підходах до визначення понять типу, виду і способу перекладу. У кожному випадку конкретне визначення типу і виду перекладу найперше залежить від статусу мовних одиниць, що перекладаються. Якщо йдеться про такі окремо взяті мовні одиниці, як слова чи усталені словосполучення або речення-ідіоми, то спосіб їх перекладу і тип перекладу буде зовсім інший, ніж при перекладі суцільного дискурсу/тексту. Тобто, визначення самих термінів типу/виду перекладу залежить від природи мовної одиниці, що перекладається, а також від її лексичного значення, структури тощо. Адже окремі слова чи ідіоми не можуть перекладатися тим самим способом, що й текст. Від природи та значення мовної одиниці залежить, отже, і спосіб перекладу. Головними ознаками/критеріями, на основі яких визначаються типи, види та способи перекладу різних мовних одиниць, виступають такі:

1. Форма передачі (або збереження) зовнішньої структури мовних/ змістових одиниць оригіналу в перекладі.
2. Рівень повноти відтворення значення/змісту мовних одиниць оригіналу в перекладі.
3. Спосіб відтворення форми/структури і значення мовних одиниць оригіналу засобами мови перекладу.
4. Повнота відтворення певного значення (наприклад, лексичного чи функціонального) мовних одиниць мови джерела мовою перекладу.
5. Спосіб/форма презентації мовлення (тексту/дискурсу) та його змісту й структурно-стилістичних особливостей у мові перекладу.

На основі зазначених критеріїв давно вже виокремилися в перекладознавстві такі прості й складні типи перекладу:

1. Перекодування, що належить до найпростішого і разом із тим досить часто використовуваного на всіх рівнях перекладацької діяльності типу перекладу і способу відтворення форми та значення специфічних мовних одиниць мови-джерела засобами мови перекладу. Як спосіб перекладу, транскодування переважно застосовується при відтворенні мовних одиниць на рівні слова і рідше – ширших мовних одиниць. Зводиться він до відтворення графічними/буквеними знаками транслітерації чіл транскрипції (або й комбінованого – почасти транскрипції і почасти транслітерації) структури мовних одиниць мови-джерела мовними знаками/кодами мови перекладу. При цьому повна передача фонемного складу мовних одиниць оригіналу не завжди можлива, оскільки не всі фонемні мови-джерела мають відповідники у системі фонем мови-рецептора. Наприклад, англійські фонемні /θ/, /б/, /i}/, /ε:/ та інші не мають жодних відповідників у звуковій системі української мови. Тому такі мовні одиниці як морфемні/слова *Smith*, *Murdock* чи *Thorold* не можуть транскодуватися сповна, буква до букви, як це спостерігаємо у словах *atom* атом, *parallelogram* паралелограм, *rector* ректор, *student* студент та ін. Проте такі тотожні буквені й звукові перекодування спостерігаються далеко не в усіх словах. Напр.: *Firth of Forth* Ферт ов Форт чи Фирс оф Форс *News of the World* (журнал) “Нюз ов зе вирлд” тощо виділені літери й звуки не є еквівалентами англійських звуків /θ, б/.

Ще в інших англійських (чи французьких) словах графічні різновиди можуть виявлятися і в різних складних частинах таких слів. Тому їх відтворення у мові перекладу також здійснюється за різними принципами. Наприклад, географічна назва *Leconfield* у першій половині транслітерується, а в другій – транскодується (Леконфілд). Тимчасом у такому слові (також географічна назва) як *Lauriston* перша половина транскрибується, а друга – транслітерується (Лорістон). Тобто, транскодування має різні варіації.

Можливі й інші способи відтворення таких і подібних мовних одиниць оригіналу, але це вимагає детальнішого їх розгляду залежно від рівня їх мовної стратифікації

2. Переклад на фонематичному рівні лексичних одиниць

1. Як уже зазначалося, **транскодування** не є однорідною формою презентації орфографічної та звукової структури певних класів мовних одиниць мови-джерела мовою перекладу. Значна кількість мовних одиниць, як побачимо далі, передається поєднанням транскрипції і транслітерації. Тобто, вони частково транскрибуються в одній і тій самій мовній одиниці (як наведені вище слова *Leconfield* Леконфілд, *Lauriston* Лорістон), і частково транслітеруються чи навпаки. Звідси випливає, що непоодинокі мовні одиниці перекладаються на *фонематичному* рівні – на рівні їх фонемної структури/будови, яка передає не тільки звукове оформлення мовної одиниці мови-джерела, але почасти й буквену її структуру і відповідно зміст.

Разом із тим *транскодування* забезпечує достовірний переклад на *фонематичному* рівні далеко не всіх, а тільки деяких специфічних класів мовних одиниць в усіх мовах. Зокрема: 1) власних назв; 2) прізвищ; 3) інтернаціональних слів та виразів і 4) назв реалій суспільно-політичного життя націй. Причому, деякі

з цих класів транскодуються тільки одним якимсь способом. Тому кожен із цих способів є потреба розглядати окремо.

А. *Переклад засобом чистої транслітерації* тобто зі збереженням буквенної (а разом із тим і звукової) структури мовної одиниці мови-джерела у мові перекладу. Найперше тільки транслітеруються а) багато *власних імен* з різних мов: *Adam* Адам, *Alfred* Альфред, *Adolph* Адольф, *Amanda* Аманда, *Barbara* Барбара, *Debora* Дебора, *Chris* Кріс, *Chrispin* Кріспін, *Emily* Емілі, *Perry* Перрі; Андрій *Andriy*, Микола *Mykola*, Модест *Modest*, Ніна *Nina*, Павло *Pavlo*, Роман *Roman*, Святослав *Sviatoslav*, Трохим *Trokhym* тощо.

Б. *Прізвища людей*: *Adams* Адамс, *Barker* Баркер, *Emerson* Емерсон, *Faradey* Фарадей, *Kipling* Кіплінг, *Lincoln* Лінкольн, *Milton* Мільтон, *Richardson* Річардсон. Українські: Адаменко *Adamenko*, Бевзенко *Bevzenko*, Гніденко *Hnidenko*, Демчук *Demchuk*, Полив'яний *Polyviänyi*, Ревенко *Revenko*, Овчар *Ovchar*. Німецькі: *Schmidt* Шмідт, *Grusche* Груше, *Rilke* Рільке тощо.

В. *Географічні назви*: *Atlanta* Атланта, *Australia* Австралія, *Boston* Бостон, *London* Лондон, *Canada* Канада, *Karachi* Карачі, *Potomac* (річка) Потомак, *Colorado* Колорадо, *Poltava* Полтава, *Lviv* Львів, *Rivne* Рівне, *Kruty* Крути.

Г. *Інтернаціоналізми*: *atom* атом, *proton* протон, *algebra* алгебра, *computer* комп'ютер, *electron* електрон, *bank* банк, *document* документ, *kilometer* кілометр, *revolver* револьвер тощо.

Д. *Реалії суспільно-політичного життя націй*: *cent* цент, *bucks* бакси (сі.), *dollar* долар, *lord* лорд, *mister* містер, *miss* міс, *musicle* мюзикл, *shilling* шилінг, *tomahawk* томагавк, *corn-flakes* корнфлекс, *cheeseburger* чізбургер, *beafstake* біфштекс, *esquire* есквайр, *farthing* фартинг, *football* футбол, *gentlemen* джентльмен, *jam* джем, *lady* леді, *mackintosh* макінтош, *sweater* светр, *tweed* твід, *squash* сквош (гра), *squatter* скватер (поселенець), *squaw* скво (індіанська жінка); *horak* гопак, *Kozak/ Cossack* козак, *hryvnia* гривня, *saló* сало тощо.

2. Переклад засобом **транскрибування** (передача вимови, яка не збігається з написанням):

а) Зокрема англійські: власні назви й прізвища (оніми) типу: *Ann* Енн, *Asa* Ейса, *Augustin* Огастін, *Aurora* Оропа, *Beatrice* Бітріс, *Claudius* Клодьєс, *Sy* Сай, *Diana* Дайєна, *Eli* Ілай, *Eugene* Юджін, *Eta* Іта, *Oedipus* Едіп, *Oeneus* Еней, *Louie* Луї, *Xipa* Зіна; *Blair* Блер, *Galsworthy* Голсуорсі, *Maugham* Мом/Моем, *Lamb* Лем, *Lewis* Люїс, *Thackeray* Текерей, *Thoreau* Торо, *Salisbury*. Солсбері тощо. Французькі оніми: *Auguste* Огюст, *Geoffroy* Жоффруа, *Georges* Жорж, *Vidault* Бідо, *Baudelaire* Бодлер, *Maupassant* Мопассан, *Jacques* Жак, *Jeanne* Жанна, *Maurice* Моріс, *Pierre* П'єр, *Fauré* Фор, *Paul* Поль тощо.

б) *Географічні назви*: *Armathwaite* Армасвейт, *Athlumney* Асламні, *Ballynagall* Балінагол, *Blyborough* Бліборо, *Bramham* Бремем, *Butley* Батлі, *Priory* Прайорі, *Durisdere* Дюрідер, *Ewerby* Ювербі, *Highdown Hill* Гайдаун Гілл, *Leicester* Лестер, *Maryland* Меріленд, *Monkwearmouth* Манквірмаус, *Moorland* Мурленд, *Rooms* Румз, *Rotherfield* Розерфілд, *Southdown* Саусдаун, *Gynemouth* Гайнмаус, *Worchester* Вустер, *Youlgreave* Юлгрів тощо.

3. Адаптоване транскодування (перекладацька транскрипція)

Окремим підвидом освоєння лексики засобом транскодування є так звана адаптована транслітерація, чи перекладацька транскрипція онімів та інтернаціональної лексики. Такі інтернаціональні лексеми дещо змінюють у мові перекладу свою структуру/морфологічну форму, зберігаючи ідентичне значення оригіналові. Адаптовані засобом Перекладацької транскрипції лексичні одиниці/слова вводяться у мову перекладу згідно з виробленою (і засвоєною) даною мовою адаптаційної транскрипції з відповідними скороченнями чи “доточуваннями” за допомогою афіксальних морфем, як, наприклад: apparatus апарат, tuberculosis туберкульоз, biologist біолог, cardiologist кардіолог, sociologist соціолог тощо. Поряд зі скороченими лексемами адаптоване транскодування; забезпечує в окремих випадках і “доточування” іншомовних лексем у мові перекладу. Так, наприклад, англійський іменник, як beefstake перекладається українською мовою біфштекс, pint пінта, farm ферма, apathy апатія, party партія, exploit експлуатували, guarantee гарантувати, dietic дієтичний, organize організувати, therapeutic терапевтичний тощо. І

Ще інші лексеми при транскодуванні адаптують тільки суфікс, перетворюючи його у суфікс + закінчення, як у словах з інтернаціональними латинськими суфіксами -cia, -tion. Вони збереглися почасти і в багатьох англійських іменниках типу ammunition, arbitration, revolution та багатьох інших. Ці суфікси адаптуються в українській мові ж суфікс із закінченням (ція): intonation інтонація, coronation коронація, expropriation експропріація, reparation репарація, organization організація тощо.

Здавалося б, добре знайоме слово accurate зовсім не є лексичним відповідником нашого запозичення акуратний, тому що відповідає в англійській мові нашому прикметникові точний. Аналогічно англійське слово (іменник у множині) data-зовсім не означає те саме, що й відоме всім українське (також іншомовного походження) дата, оскільки data (множина від datum) насправді означає дані. Звідси й англійське словосполучення accurate data означає точні дані, а не акуратна дата. Так само й англійський іменник complexion аж ніяк не означає комплекція, бо його справжнє значення колір обличчя або вид, аспект чи темперамент (застаріле). Таким же оманливим виявляється і на перший погляд ніби знає слово magazine, точне і справжнє значення якого зовсім не магазин, тому що справжніми відповідниками в англійській мові є іменники 1) журнал, 2) періодичне видання, 3) склад боєприпасів, 4) кіно: бобіна, 5) артилерійський постріл та ін.

Окрім наведених випадків, англійська мова, як, мабуть, жодна інша європейська мова, має ще багато таких омонімічних українським, а насправді не інтернаціональних лексем, що здатні збити з пантелику початкуючого перекладача. Наприклад, дієслово bombard зовсім не означає бомбардувати/бомбити (руйнувати чи знищувати шляхом скидання бомб із літаків), а обстрілювати з гармат. Так само за звуковою та орфографічною структурою ніби знайомим з першого погляду є й англійське слово replica, ідентичне за звуковою і морфологічною формою французькому за походженням і значенням слову репліка. Проте значення цього слова зовсім не відповідає нашому (насправді французькому) слову репліка,

оскільки значення його в англійській мові інше — точна копія чогось. Наприклад: *There hang a Picasso's replica on the wall.* На стіні висіла копія картини Пікассо.

Цілком аналогічним цьому є, наприклад, і слово *brazil* /braezil/, яке зовсім не є прикметником, а тому і не означає бразильський (бо було б написано в англійській мові з великої букви), а є іменником, який означає пірит (мінерал), сірчаний колчедан. Так само й англійське/американське слово *crony* зовсім не означає крони (грошові одиниці Чехії та Словаччини), бо справжнє значення цього слова в англійській мові є вірний друг, товариш.

Поряд із такими випадковими за збігом звукової та орфографічної структури словами, що схожі на деякі інтернаціональні слова у мові перекладу, існує велика кількість слів ідентичної звукової та орфографічної структури, які в одних контекстуальних оточеннях є справжніми інтернаціоналізмами, а в інших контекстуальних оточеннях – псевдоінтернаціоналізмами. Тобто є обманливими інтернаціоналізмами, неінтернаціоналізмами. Наприклад: а) слово *argument* може означати:

1) доказ; 2) довід; 3) дискусія; 4) спірка; 5) аргумент.

Ужиті в першому значенні і без врахування саме того значення, яке такі слова мають в конкретному тексті оригіналу, вони роблять переклад недостовірним, фальшивим. Саме тому всі слова, що мають у мові оригіналу та мові перекладу однакову звукову й орфографічну форму, але зовсім неоднакове лексичне значення, називаються перекладознавцями зрадливими чи обманними “друзями перекладача”. Кількість таких омонімічних багатозначних слів, тільки окремі значення яких мають статус інтернаціональних, досить значна в сучасній англійській мові.

Наведемо ще декілька таких слів зі шпальт англійської газети *Kyiv Post*, виділивши курсивом одне значення, що є справжнім інтернаціоналізмом, з-поміж інших; значень, які є псевдоінтернаціональними, тобто – недостовірними / фальшивими друзями для недосвідченого чи неуважного перекладача/глувача:

artist: 1) митець; 2) художник; 3) майстер своєї справи; 4) *артист, актор*;
conductor: 1) провідник (елект); 2) громовідвід; 3) диригент; 4) керівник; 5) *кондуктор*

engineer: 1) машиніст; 2) машинобудівник; 3.) сапер; 4) конструктор; 5) *інженер*; :

moral: 1) *мораль*; 2) навчання; 3) етичний; 4) чемний; 5) моральний;

total: 1) загальний; 2) сумарний; 3) весь; 4) сукупний; 5) *тотальний*;

idea: 1) думка; 2) намір; 3) план; 4) поняття; 5) *ідея* тощо.

Необхідно мати на увазі, що інтернаціональне значення таких полісемантичних слів є далеко не завжди найпоширенішим. Цьому свідченням є і місце у словниковому рядку слова – зрадливого друга перекладача: воно за частотністю вживання рідко коли буває першим. Найчастіше воно стоїть, як можна переконатися з наведених прикладів, передостаннім чи останнім у ряду всіх його значень. Саме тому кожен початкуючий перекладач має бути надзвичайно уважним до тексту і контекстуального значення таких псевдоінтернаціональних значень.

4. Переклад на рівні слова/лексеми (Verbal Translation)

Слово як лексична одиниця мови виконує роль позначувача предметів/понять, явищ, дій, живих і неживих істот, абстрактних понять. Воно має не тільки свою фонетичну, але й морфологічну структуру, яка виражає його категоріальні (морфологічні) значення. Залежно від частини мови, до якої це слово/словоформа належить, воно може мати рід, число, відмінок (іменні частини мови) чи особу, число, час, вид і т. д., якщо це дієслово. Всі ці категоріальні морфологічні форми слова належить обов'язково і відповідно відтворювати (залежно від можливостей мови) при перекладі. Тому треба розрізняти слово як одиницю мови, тобто власне словникове/номінальне значення слова та контекстуальне його значення (у різних морфологічних формах) у текстовому оточенні.

На рівні мовної стратифікації слово береться поза контекстом, у його лексичних значеннях. Слово ж у своєму синтаксичному/функціональному значенні виступає тільки в конкретному контекстуальному оточенні. Саме з таким значенням слова найчастіше стикається кожен, хто вивчає іноземну мову чи сприймає її на Слух у середній школі, у вищому навчальному закладі чи в процесі фахового перекладу/тлумачення. Щоправда, переклад слова для учня зводиться, як правило, до встановлення його прямого лексичного значення. Студента можуть цікавити не тільки прямі, але й переносні значення слів, синоніми чи антоніми того чи іншого слова, його значення в ідіоматичному виразі тощо. Тим часом фахового перекладача/тлумача слово може цікавити у зв'язку з його етимологією, сферою стилістичного вживання, образністю, наявністю синонімів чи антонімів тощо. Внаслідок цього і встановлення лексичного, стилістичного чи етимологічного значення слова може щоразу формулюватися дещо по-іншому. Наприклад, учня відповідного класу середньої школи цікавить, як правило, конкретне лексичне значення взятого із тексту слова. Звідси його запитання до вчителя чи товариша може бути поставлене так: *What is the English word for our Ukrainian noun пташечка (чи вівця, гудзик, пастися!) і т. д.* Для студента лінгвістичного чи будь-якого іншого вищого навчального закладу зацікавлення у значенні окремого слова буде вже дещо іншим (значно глибшим). Звідси й запитання буде іншим. Наприклад: *Which are the synonyms/antonyms of the English adjective credulous? І відповідь: The Synonyms of this adjective are: believing, gullible, naive, unsuspecting. The antonym of the adjective is suspicious.*

Тим часом кожного фахового перекладача цікавитиме на лексемному рівні найперше контекстуальне значення того чи іншого слова/лексеми та можливі способи реалізації цих значень слова за допомогою його найточніших відповідників у мові перекладу. Саме тоді він відшукає значення псевдоінтернаціональних чи полісемантичних слів, чого навряд чи знайде учень, не обізнаний із полісемантичними словами.

До мовних одиниць лексичного рівня належать також численні усталені й ідіоматичні/фразеологічні вирази різної структури та різного значення. Зокрема;: іменникової природи типу *Hobsons choice* жодного вибору, *like father, like son* який батько, такий син, *wise Solomon* мудрий Соломон; дієслівні: *to throw light* проливати світло. Крім того, усталені/ідіоматичні вирази можуть мати структуру не тільки словосполучень типу наведених вище, але й структуру речення: *Look before you*

leap не спитавши броду не лізь у воду *What can Mrs Grundy say?* що скажуть люди/суспільство.

Ідіоматичну природу мають також деякі власні назви, значення яких закріплене/усталене. Наприклад, англійські *Tommy Atkins* (рядовий солдат), *Jack Cetch* кат, *Yankee* янки/американець, українські *Макар Касян* (чоловік, що багато їсть) або навіть складні слова, як німецькі *Krokodilstränen* крокодилячі сльози, *Ariadnefaden* нитка Аріадни тощо.

5. Послівний переклад (WORD-FOR-WORD TRANSLATION)

Як засвідчує вже сам термін послівний (чи дослівний), у самому прямому понятті назви цього типу перекладу ховається його справжня суті.. А саме: переклад цей здійснюється над мовними одиницями, що є більшими/ширшими за окреме слово. Це підказують чітко й усі три англійські терміни, що існують для позначення поняття “дослівний/ послівний переклад” з різними з’єднувальними прийменниками, хоча перший сьогодні є найпоширенішим, а саме: 1) WORD-FOR-WORD TRANSLATION; 2) WORD-BY-WORD TRANSLATION (історично старіший) та паралельний йому 3) WORD-TO-WORD TRANSLATION. Кожен із цих трьох термінів, проте, все ще використовується паралельно в тому самому значенні, хоча найчастіше вживається все ж WORD-FOR-WORD TRANSLATION. Проте згідно кожного з них переклад здійснюється від “слова до слова” чи “слово за словом”, WORD-BY-WORD TRANSLATION. Отже, мовні одиниці, що гак перекладаються WORD-BY-WORD TRANSLATION, є завжди ширші структурно, ніж ізольовано взяті слова. Іншими словами, це синтаксичні словосполучення та речення (ідіоми). При перекладі “слово за словом” чи “слово в слово передбачається, що кожне слово у мовній одиниці перекладу має зберігати те саме місце, що й в оригіналі, оскільки “слово перекладається за словом”. Внаслідок такого перекладу часом може постати мова одиниця – слово або речення, в якому порядок слів не відповідає звичному порядку слів, що властивий мові перекладу. У таких випадках виникає переклад, який називають *буквалістичним* перекладом. Наприклад:

The student answering at the teacher's table is my friend.

Студент, відповідаючий біля вчителевого столу, є мій друг.

У перекладі повністю збережено порядок слів англійського речення, внаслідок чого воно сприймається як штучне, незвичне за будовою. А все тому, що порядок слів у ньому суперечить стилістичній нормі українського літературного мовлення. Такі переклади роблять переважно люди, котрі тільки починають вивчати англійську (чи будь-яку іншу) іноземну мову і бояться відірватися від оригіналу. Вони гадають, що *is my friend* є мій друг сповна передає зміст. І це справді так. Але дослівний буквалізм є мій друг у перекладі цього члена речення правильніше передати без зайвого дієслова є. Замість цього єднального дієслова зазвичай на письмі ставиться тире. Тому єдино достовірним у літературному перекладі наведеного речення буде вжити замість буквалістичного і незвичного для української мови студент, відповідаючий біля столу, літературний варіант якого - підрядне речення що/ який відповідає біля столу вчителя. Звідси і єдино правильним/достовірним перекладом наведеного вище англійського речення буде таким: Студент, що відповідає вчителю коло столу, – мій друг.

Можна навести ще кілька із багатьох можливих випадків перекладу мовних одиниць, коли початкуючий студент або учень дуже часто піддається впливові мови оригіналу, а тому й не позбавляється його цілком у перекладі. Найчастіше це спостерігається з англійськими обставинами часу, які не переносяться на останнє місце в реченні українського перекладу, як, наприклад, у таких і подібних типах простих речень:

Учора президент України повернувся із Франції до Києва. (З газет)
Yesterday President of Ukraine returned from France to Kyiv.

Порядок розміщення членів речення у мові-джерелі (українській) не збігається з англійським порядком слів у неемфатичних реченнях такого типу. Тому в літературному варіанті перекладу цього речення вимагається змінити місце обставини часу, а саме: *President of Ukraine returned from France to Kyiv yesterday.*

Не менш часто буквалістичний переклад створюється внаслідок дослівного перекладу лексем, про що вже згадувалося вище. Здійснюються такі переклади недосвідченими виконавцями через незнання тих чи інших значень полісемантичних слів або під впливом “зрадливих друзів” перекладача, як ось у такому реченні:

The newly elected Mayor sent special instructions to all Kyiv's utility services in connection with the emergency conditions in downtown. (K. Post)

Новообраний мер розіслав спеціальні інструкції всім комунальним службам у зв'язку з надзвичайним станом у нижньому місті.

Як легко переконатися, недосвідчений перекладач під впливом знайомих йому слів *spécial* спеціальний, *instructions* інструкції, *utility* громадські потреби, *services* сервіси та *downtown* (*down* униз, *town* місто) зробив зовсім неправильний переклад. Адже у цьому реченні іменник *instructions* означає не інструкції (“зрадливий друг перекладача”), а розпорядження, *downtown* зовсім не *нижнє місто*, яким, як відомо, історично завжди називався у Києві Поділ, а *центр міста*. Отже, буквальне відтворення значення кожного з виділених курсивом слів далеке від точного і повного, а тому не передає змісту англійського речення, що має бути перекладене так: Новообраний мер Києва видав комунальним службам спеціальне розпорядження про дотримання санітарного стану в центрі міста.

Використання послівного перекладу часто зумовлюється обмеженим володінням недосвідченим перекладачем мовою перекладу, найчастіше його лексикою та засобами вираження. Це можна помітити зокрема в художньому тексті, як, наприклад, у такому реченні: *So Jackson left. He walked.* (Faulkner). Ці речення можуть мати поза контекстом принаймні два варіанти точного і достовірного перекладу. Наведемо їх:

1. Отож Джексон покинув їх. Він пішов. Або 2. Отож Джексон пішов. Пішки.

Тим часом послівний переклад здійснюється, як легко переконатися, без жодних трансформацій. Як правило, він може бути тільки таким: «Так Джексон залишив. Він пішов».

Значна кількість англійських загальних, почасти спеціальних та диз'юнктивних запитань взагалі не піддаються послівному перекладові, оскільки допоміжні дієслова в них *do/does, did/didn't/isn't/* тощо не мають в українській мові відповідників. Наприклад: *Do you understand me?* Ти мене розумієш?/Розумієш ти

мене? *Isn't he here?* Хіба/Невже він не тут? *Doesn't he know it?* Він не знає цього? *She speaks English, doesn't she?* Вона розмовляє по-англійському, такі/чи не так?/Правда?/Правда ж? тощо.

Не відтворюються покомпонентно; зрозуміла річ, також складові елементи аналітичних віддієслівних форм — виразників категоріальних значень часу, виду і способу, як, наприклад: *is/was being done/would have been done, will be being asked, having been read* тощо.

6. Достовірний/Faithful послівний переклад мовних одиниць

Могло скластися враження, що послівний переклад ніби завжди спотворює структуру і зміст мовних одиниць синтаксичного рівня. Насправді ж це не завжди відповідає дійсності. Справа в тому, що досить значна кількість синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень і речень; перекладаються слово в слово, просто трансплантуються (переносяться у своїй структурній цілісності з англійської мови в українську як, власне, і з української). До таких синтаксичних одиниць обох названих мов, зокрема, належать: 1) усі сурядні словосполучення та багато складносурядних речень; 2) різні прості й складні парадигматичні класи підрядних словосполучень та складнопідрядних речень, окремі усталені словосполучення та речення – ідіоми.

Компоненти всіх сурядних словосполучень поєднуються синдетично (за допомогою сполучників) чи асиндетично (без допомоги сполучників). Причому, це можуть бути як вільні, так і усталені/ідіоматичні словосполучення. Наприклад, такі вільні словосполучення різних значень та різної природи складових компонентів: *boys and girls* хлопці й дівчата; *to read and translate* читати й перекладати; *neither books nor newspapers nor magazines* ні книжок, ні газет ні журналів; *to dance or to sing* танцювати чи співати; *young but clever* молодий, але розумний; *ten or twenty* десять чи двадцять; *slow but sure* повільно, зате впевнено; *so and so* так і сяк/так, *neither that nor this* ні те ні се.

Складносурядні речення, як і деякі суряднопідрядні та підрядносурядні речення, також трансплантуються з мови на мову. Наприклад: *He studies in Kyiv and his brother studies in Kharkiv* Він навчається в Києві, а його брат навчається у Харкові. *We waited for him then but he arrived much later* Ми очікували його тоді, але він прибув багато пізніше. *We promised to visit her when she studied in Lviv and she still remembers it* Ми обіцяли відвідати її, коли вона навчалася у Львові, і вона все ще пам'ятає це/тощо.

Не менш поширені й усталені/ідіоматичні словосполучення, що перекладаються послівно і мають зовсім однакове значення у мові перекладу. Наприклад: *here and there* тут і там, *here and there, and every-where* скрізь і всюди/і по всіх усядах; *here, there, all-where* отут, там, скрізь і всюди; *business first, pleasure afterwards* спочатку справи, потім розваги; *neither fish nor flesh* ні се ні те; ні риба ні м'ясо; *neither fish, nor flesh, nor good red herring* ні богу свічка ні чорту шпичка (кочерга); *to be or not to be* бути чи не бути й багато інших.

Підрядні словосполучення різних парадигматичних/морфологічних класів, що визначаються за підпорядковуючим словом/частиною мови, також часто перекладаються послівно. Вони поділяються на такі класи:

а) іменникові (підпорядковуючий компонент — іменник). Наприклад: *Peter's sister* Петрова сестра; *Kyiv parks* київські парки; *Orange revolution* помаранчева революція; *the holocaust of 1932/1933 in Ukraine* голодомор 1932/1933 року в Україні; *victims of communist repressions* жертви комуністичних репресій;

б) прикметникові: *eager to hear* радий чути, *worth knowing* варто знати, *red from anger* червоний від злості, *simply smaller/taller* просто менший/вищий, *good for all* добрий для всіх, *cleverer than she* розумніший, ніж вона, *glad to hear* радий чути;

в) числівникові: *two of them* два, з них, *the first to answer* перший відповідати, *ten for the rest* десять для решти, *one from the group* один із групи та ін;

г) займенникові: *they all* вони всі, *something new* щось нове, *many of them* багато з них, *nothing interesting to say* нічого цікавого сказати/ казати;

д) дієслівні (в яких дієслово є підпорядковуючим компонентом): *to like reading* любити читання/читати, *to like everything new* любити все нове/новим, *to know somebody/the boy* знати когось/хлопця, *to go home* іти додому, *to come from Odesa* приїхати з Одеси, *to want to sing* хотіти співати й інші;

е) прислівникові: *very well* дуже добре, *hours later* години/годинами пізніше, *later that evening* пізніше того вечора *Just not so* якраз не так, *not quite so* не зовсім так, *so and so* так і так, *high in the air* високо в небі;

є) слова категорії стану: *afraid to answer* страшно (комусь) відповідати, *ashamed to ask* (йому) соромно запитувати, *(always) ashamed for that deed* (завжди комусь) соромно за той вчинок.

Як можна переконатися, найбільш представлений з-поміж парадигматичних класів підрядних речень останній, оскільки слова категорії стану англійської та української мов практично не корелюються/не співпадають морфологічно та лексично.

7. Вільний описовий переклад / тлумачення (Free Translation / Interpretation)

Сама вже назва “вільний переклад/тлумачення” почасти вказує на те, що йдеться про спосіб відтворення мовних одиниць, при якому котрийсь із складових компонентів цих мовних одиниць, а саме: структура, зміст, функціональне значення тощо передається вільно. Іншими словами, не абсолютно так, як в оригіналі, а довільно, з більшою чи меншою, порівняно з оригіналом, відповідністю. Тобто, не зовсім так, чи не настільки повно, як в оригіналі, а вільніше, без певних навіть специфічних/характерних деталей. Такий підхід і такий переклад за-стосовується найчастіше в таких випадках:

1. При відтворенні значень слів, що є національними реаліями, які не стали інтернаціоналізмами, як це маємо з англійським лорд, леді, шилінг тощо. При вільному перекладі перекладач вільно чи довільно (часто навіть тільки наближено) переказує значення національної реалії, ідіоми. Так, наприклад, при перекладі значення нашої лексеми *борщ* в англійських словниках подаються *borsch* чи *borscht* і пояснюється наша реалія так: *Russian beet soup served usually with sour cream* (Вебстер). Тобто: російський буряковий суп із сметаною.

В інших словниках значення цієї нашої реалії дещо деталізується чи уточнюється, але не настільки, щоб можна було зрозуміти будь-якому іноземцеві,

що все ж таки означає це “борщ”: *beet soup served cold or hot* (The American School Dictionary) Тобто: буряковий суп, який подають холодним або гарячим.

Вільно передаються часто і значення деяких інших наших реалій суспільно-політичного життя. Наприклад, вареники та галушки, які, як відомо, мало схожі між собою, але перекладаються в більшості наших та іноземних словників одним і тим самим англійським словом *dumpling*. Зокрема, галушки перекладаються як *small dough dumpling*, а вареники як *meat, fruit or curd dumplings* (Українсько-англійський словник, який уклав М. Л. Подвезько).

Вільний описовий переклад застосовують і тоді, коли постає потреба передати значення певної мовної одиниці дохідливіше, зрозуміліше або повніше. Наприклад, англійська ідіома *to carry coals to New Castle* (носити/возити вуглини до Ньюкасла, де в Англії добувають вугілля), тобто - виконувати якусь непотрібну, марну роботу. Звідси переклад цієї англійської ідіоми, якій немає ідіоматичного аналога в українській мові, може бути здійснений тільки за допомогою вільного перекладу типу носити дрова до лісу, носити воду в море/в криницю, тобто туди, де цього й так багато, чи де/звідки дрова/воду беруть.

2. **Вільний переклад** часто застосовується при відтворенні значення національних англійських (і не тільки англійських) ідіоматичних виразів. Наприклад, *Hobson's choice* зовсім не означає Гобсонів вибір, відсутність жодного вибору. Або: *catch a crab* (дуже глибоко занурити весло під час змагань на човнах і тим самим загальмувати, сповільнити рух човна) тощо. Аналогічно перекладаються і відповідні українські ідіоматичні вирази, які не мають прямих відповідників в інших мовах. Наприклад: рубати з плеча *to act (speak) rashly*, товчеться, як Марко в пеклі (*someone*) *is restless (to be restless)*.

3. **Вільним перекладом** на рівні тексту завжди користуються для передачі загального (в більшості випадків скороченого) змісту оповіді, події чи навіть будь-якого законодавчого акту, постанови тощо. Такий вільний переклад, як і усний його переказ, зазвичай коротший (хоча може бути і довшим) за оригінал. У вільному перекладі, зрозуміло, змінюється стиль викладу, оскільки текст оригіналу переказується без дотримання багатьох його синтаксичних і стилістичних особливостей, зокрема й індивідуального авторського стилю, модальності. Вільний переклад англійського тексту іноді зводиться до процесу опущення такого формального елемента, як модальне дієслово *shall*, що вказує на закінченість, юридичну обов'язковість певного твердження, хоча змістове значення цього твердження і при його опущенні залишається незмінним. Це легко помітити при аналізі таких речень із тексту/статті конституції та її українського перекладу, в якому документоване і не- документоване мовлення є тим самим за формою вираження і змістом

Кожен громадянин України має право обирати й бути обраним. (Стаття Конституції України).

Every citizen of Ukraine shall have the right to elect and to be elected.

Це ж саме речення, але переказане друзям по листуванню, матиме вже дещо інше наповнення: *Every citizen of Ukraine has the right to elect and to be elected* (без дієслова *shall*).

Аналогічно виражається/передається модальність і в текстах англійських контрактів.

4. **Вільного перекладу** завжди зазнають тексти/твори, які готуються до екранізації (романи, повісті чи й оповідання), з яких створюються лібрето опер, оперет чи сценарії фільмів або й п'єси. Зокрема так (у вільному перекладі) робилися сценарії іноземних фільмів з “Тіні забутих предків” (за однойменною повістю М. Коцюбинського) та “Захар Беркут” І. Франка, як і з роману Маргарет Мітчел “Розвіяні вітром” та інших. Із них потім у свою чергу (де достовірно, а де й вільно) перекладалися іншими іноземними мовами їхні дублікати.

5. **Вільний переклад** на Заході використовується при перекладі українських (і не тільки українських) римованих творів. У наш час вільний переклад, який називають *верлібр* (від фр. *verse libre*), застосовується при перекладі не тільки окремих творів, але й повних видань поетичної спадщини.

6. **Переспів**, як один із підтипів вільного перекладу, посідає особливе і специфічне місце. І головне тому, що переспів най-перше і найчастіше робився і робиться справжнім римованим варіантом оригіналу, в якому переважно передається найбільш загально його сюжет або ж виділяється якась одна його колізія/напрямок, співзвучний перекладачеві. Саме на цій колізії чи загальній рисі оригіналу перекладач і будує свій переспів, який становить вільний перефразований переказ певної частини змісту оригіналу. Яскравим прикладом такого переспіву може бути твір Лесі Українки “Тей, шотландці”, зроблений на основі твору шотландця Роберта Бернса, в якому національний ге-рой Шотландії Роберт Брюс, що згодом таки став королем Шотландії (XIVст.), звертається перед вирішальним боєм до свого вірного війська.

7. **Переклад-переказ** є ще однією формою презентації чужомовного твору, яка віддавна практикується в європейських національних літературах при відтворенні оригіналів різних жанрів. Особливо широко використовувався вільний переклад-переказ у минулі століття, коли взагалі досить вільно трактувалися всі світські твори незалежно від їх авторства.

Поява вільних переказів-перекладів викликала різні фактори, проте найголовнішим завжди був один — познайомити свого національного читача із цікавим твором/сюжетом, життєвими перипетіями героїв, прилучити читачів до культурних чи політичних (соціальних) надбань інших народів. Зрештою, метою могло бути і виховання свого національного читача, підготовка його на вільних переказах-перекладах до читання і сприйняття серйозної художньої та наукової літератури. Зокрема, таку мету ставила перед собою своїми перекладами родина Грінченків — Борис, Марія, та їхня донька Настя, що робили скорочені й дещо спрощені (полегшені сюжетно) переклади найвідоміших творів світової літератури. Так були перекладені повісті італійського письменника Де Амічіса (“Серце”, “Від Апеннін до Анд”), Д. Дефо (“Робінзон Крузо”), Ч. Діккенса (“Олівер Твіст”), Марка Твена (“Том Соєр”, “Гаккелбері Фін”), та ще інших відомих письменників. Грінченки своїми перекладами створили цілу бібліотеку для українського юнацького читача перших десятиріч ХХ ст.

Скорочені переклади-перекази широко практикувалися у 20-30 рр. і державними видавництвами України. Зокрема у скороченому і дещо полегшеному

(злегка адаптованому) вигляді в той час були перекладені й видані найвідоміші твори Дж. Ф. Купера, Дж. Лондона, Е. Золя, Гі де Мопассана й інших відомих письменників Західної Європи та Америки. Окремої і детальнішої уваги вимагає до себе переклад-переказ і з погляду повноти донесення до національних читачів творів такого літературного жанру, як казка. При цьому мається на увазі саме народна казка, а не авторська, як, наприклад, казки Е. Т. А. Гофмана.

8. Переклад як вид мовленнєвої діяльності. Мовні одиниці. Перекладацькі одиниці/відповідники. Типи тексту

Як уже зазначалося, під терміном і поняттям переклад розуміються часом не тільки відтворення значення змістових мовних одиниць оригіналу їхніми відповідниками у мові перекладу, але й відтворення тільки форми/структури певної мовної одиниці без передачі справжнього її лексичного/змістового значення. Ідеться про численні мовні одиниці – оніми, що історично закріпилися за географічними та іншими ми власними назвами, реаліями суспільно-політичного життя й окремими термінами, які мають експліцитне, а часто й імпліцитне/сховане значення. Як уже згадувалося, географічна назва Manhattan (острів, на якому розташувалася значна частина американського міста Нью-Йорк) транскодується (почасти транскрибується і почасти транслітерується) і не перекладається у прямому своєму значенні, що відповідає в перекладі “вони нас обдурили”. Справа в тому, що хитрий голландський купець виміняв у довірливого вождя одного з індіанських племен увесь великий острів за одну пляшку рому та ще жменю різних блискіток - прикрас на загальну суму, що складала 25 тодішніх (XVII ст.) доларів. Так само “перекладається”, тобто не відтворюється лексичне значення, а тільки зовнішня звукова (та структурна) форма і слова Niagara (“велика вода”). Цей онім тільки транскодується/транслітерується на всі мови як Ніагара, або перекладається описово (Ніагарський водоспад).

Фактично так само на рівні тільки зовнішньої форми (звукової структури слова) сприймаються та передаються й іменники кенгуру (від маорійського з Австралії “я вас не розумію”) чи й зрештою англійські Johnson або Peterson (“син Джона, син Петрів”), як і наші Іваненко, Петренко, Коваленко тощо. Вони й для багатьох українців уже існують тільки як прізвища і не сприймаються як “Іванів, Петрів чи ковалів син”. Тим більше вони так не сприймаються іноземцями, для яких Ivanenko, Petrenko чи Kovalenko взагалі, крім оніма, власної чужої назви, ніякого іншого значення не мають, як не мають для громадян інших націй і прізвища Тетчер/Thatcher ушивальник/ покрівельник соломою, очеретом даху будівель чи Буш/Bush кущ. Тобто, перекладом, окрім власне відтворення значення змістової одиниці мови-джерела мовою перекладу, називається часом і зовсім не відтворення такого лексичного/змістового значення, а тільки відтворення форми/зовнішньої структури виокремленої чи конституальної мовної одиниці з одним якимсь її значенням. У мові чужій (мові перекладу), таким чином, часто зовсім утрачається імпліцитне, приховане якесь значення. Наприклад, англійське прізвище Tailor окрім власне прізвища “приховує” в собі імпліцитне конкретне значення кравець. Так само й прізвище Cooper, наприклад, в англійській мові означає не менш поширене у нас слово “бондар”, що також широко

використовується як прізвище (пор. пісню про бондарівну). Тому й *Tailor* перекладається не як ,а як Тейлор, а його імпліцитне справжнє значення кравець залишається глибинним, невідтвореним. Натомість знайшло своє відтворення тільки звукове, вторинне значення, що перетворилося на власну назву/прізвище. Зрозуміло, що такий “переклад” нема підстав називати власне перекладом у прямому/ традиційному розумінні цього терміна. Звідси напрошуються висновок, що повнота відтворення значення мовної одиниці залежить ще й від її природи (статусу) та значень, які вона вміщує в собі.

Ще одним, не менш важливим фактором, що впливає на повноту і точність відтворення значення мовної одиниці в перекладі, є контекст, а точніше – вербальне оточення, в якому функціонує конкретна мовна одиниця, що перекладається. Наприклад, слово *conduct* залежно від контекстуального оточення може реалізовувати різні значення. А саме:

He conducts the meeting well. He conducts well.

Copper conducts electricity better than iron.

Re conducts the orchestra well.

Він гарно веде/проводить збори.

Він гарно веде себе (поводиться).

Мідь - кращий провідник електрики, ніж залізо.

Він гарно диригує оркестром.

Таким чином, слово *conduct* є багатозначним, різновалентним. Причому, таких слів у сучасній англійській мові багато. Наприклад, знайоме всім слово *constitution* означає не тільки 1) конституція, але й 2) будова тіла; 3) статут; 4) склад (води, повітря) тощо. У конкретному контексті, зрозуміло, це слово матиме тільки одне із наведених значень. Тим часом такі слова, як *tailor/Tailor*, *algebra*, *botany* чи *five/ten* і їм подібні є завжди однозначними у будь-якому контексті, їхнє лексичне значення на рівні мови (словника) і в будь-якому контексті залишається незмінним. Тобто, скрізь *algebra* є алгебра, *botany* ботаніка а *ten* десять як у виокремленому, так і в контекстуальному оточенні.

Зовсім іншим буде підхід до перекладу такої мовної одиниці, як тексту (скажімо, такий конкретний текст, як прозовий абзац чи вірш або віршова строфа, в якій реалізується певний зміст і дотримано певну кількість складів у рядку та властиве тільки конкретному віршові римування (послідовне, перехресне), з чоловічою або жіночою вокалічною чи консонантною римою; а отже і певне звучання (евфонія) вірша тощо.

Таким чином, можна говорити про існування різних за структурною формою і змістовим значенням одиниць перекладу. Найперше це – слова, але перекладатися можуть при збереженні свого повного значення в контекстуальному оточенні та поза конкретним контекстом також окремі словосполучення (вільні чи усталені), ідіоматичні вирази, зокрема й ідіоматичні речення, ба навіть конкретного значення морфеми. Наприклад, префіксальні морфеми *anti-* анти-, *counter-* контр-, *hyper-* гіпер-, *super-* супер-, *trans-* транс-, *ex-* екс- тощо. Навіть суфіксальні морфеми типу *-or*, *-ier*, *-ent*, *-um*, як у словах *actor*, *dictator*, *cashier* чи *student*, *agent*, *memoranda*, *for um* тощо зберігають певне конкретне іменникове значення діяча (*-or*, *-ier*, *-ent*) чи вказівку на здатність створювати іменники абстрактного значення (*-um* *forum*,

memorandum). Тобто, афіксальні морфеми є також більш чи менш конкретними одиницями мови, а тому вони є й одиницями перекладу.

Тим більше конкретними одиницями перекладу є ширші за значенням і структурою одиниці лексичного й синтаксичного рівня – вільні й усталені словосполучення та речення, зокрема й речення-ідіоми. Щоправда, значення окремих із них можуть чітко визначатися вже поза контекстом.

Щоправда, не всі слова, як і словосполучення та речення, що мають на перший погляд ніби цілком прозоре і конкретне значення, можуть бути правильно перекладені поза контекстом, ізольовано від нього. Наприклад, слово *conductor*, яке має кілька значень, серед яких не тільки кондуктор, але й громовідвід, провідник, керівник, може бути правильно перекладене, як і слова *mobile* (рухливий), *engineer* (машиніст локомотива) чи слова *replica* (копія чогось чи когось) тільки в певному контексті. Причому такими одиницями, переклад яких залежить від контекстуального оточення, можуть бути й окремі речення. Наприклад, речення *Tables are/were turned after the latest speech of the Prime Minister in the House of Commons*, де словосполучення первинної предикації перекладається не як Столи перекинуті чи Столи перекинули в Палаті Громад, а Ситуація кардинально змінилася в палаті громад Великої Британії після промови прем'єр-міністра.

9. Мовні одиниці й одиниці перекладу

Як уже зазначалося, мовні одиниці, що належать до певного рівня мовної стратифікації, в одних випадках можуть мати, а в інших можуть і не мати у тій чи іншій мові перекладу свої прямі відповідники. Тобто, вони можуть перекладатися іншими мовами, а можуть і не перекладатися в прямому розумінні цього слова. Адже переклад як дія та як факт відтворення значення зводиться фактично до відшукування повнозначного відповідника мовній одиниці мови-джерела у мові перекладу. Як уже зазначалося, не всім мовним одиницям оригіналу є змістові чи функціональні відповідники у мові перекладу. Отож чимало мовних одиниць мови-джерела не мають абсолютно адекватних синтаксичних, структурних чи функціональних відповідників у мові перекладу. Тобто, не кожна мовна одиниця — навіть змістова мовна одиниця мови-джерела має прямий еквівалент у мові перекладу. Найперше серед таких мовних одиниць слід назвати такі поняття, що виражають реалії суспільно-політичного життя певної нації (борщ, вареники, плахта й інші), які взагалі не можуть мати відповідників у будь-якій іншій національній мові. Досить багато таких невідповідників і серед мовних одиниць фонетичного/фонологічного рівня, наприклад, англійської мови, які не завжди передаються сповна українською мовою, оскільки їм відсутні прямі відповідники-еквіваленти в українській чи будь-якій іншій мові. До таких належать, наприклад, такі англійські фонемні як [0], [ö], [g] та чимало коротких і довгих голосних, дифтонгів, яким немає еквівалентних відповідників в українській мові. Як уже вказувалося, відсутні відповідники на фонологічному рівні в англійській мові нашим ц, ц', г, ж та палаталізованим приголосним. Тобто, не всі мовні одиниці фонетичного/фонологічного рівня є одиницями саме перекладу, оскільки вони не є змістовими одиницями у мові-джерелі. Конкретною мовною одиницею, що несе певне лексичне значення, є передусім морфема. Причому не тільки кореневі, але

часто навіть афіксальні морфеми, за якими закріплене конкретне чи абстрактне значення. До них належать найперше деякі згадувані вже інтернаціональні афікси прозорого лексичного значення, що мають прямі відповідники у мові перекладу. Більше того, вони зберігають у мові перекладу лексичне та функціональне значення, закріплене за ними і в мові-джерелі. Ідентичними в різних мовах одиницями перекладу є згадувані вже англійські й українські префікси: anti- анти-, counter- контр-, trans- транс-, hyper- гіпер-, super- супер- та суфікси, що позначають доктрини -ism (Darvinism), партійну чи ділову належність – ist (specialist, Socialist), абстрактне поняття -um (memorandum, forum), діяча -or, -ent, -ier (proctor, actor, student, cashier) тощо.

2 Чітко окресленими одиницями з конкретним чи абстрактним лексичним значенням є слова чи кореневі морфеми, що підлягають чи не підлягають словозміні, а також усталені ідіоматичні сполучення слів. Такі слова й усталені сполучення слів зберігають постійне значення на рівні мови чи мають кілька значень, кожне з яких реалізується в конкретному контексті (наприклад, багатозначні слова). Перекладач завжди пильнує, щоб передати значення слова/словосполучення сповна як на рівні мови, виокремлено з конкретного контексту, так і на рівні мовлення (в контекстуальному оточенні). Таким чином, залежно від діапазону своїх значень і структурної форми, мовна одиниця – слово чи його еквівалент/відповідник, завжди є одиницею перекладу, яка може відтворюватися на різних рівнях: найперше на 1) лексичному пізнавальному рівні, коли пізнаються і засвоюють конкретні й абстрактні значення різних типів простих чи складних слів, усталених словосполучень, ідіомів. Тобто, коли слово чи лексема, як і усталене словосполучення чи ціле речення-ідіома, є одночасно і мовною одиницею і одиницею перекладу (оскільки вона передає певний зміст), тобто має відповідник чи змістові відповідники в інших мовах. Слова, отже, є мовними одиницями, що мають конкретне чи абстрактне значення, а тому вони є одиницями перекладу. Звідси випливає, що одиницею перекладу є кожна мовна одиниця, яка має матеріальне значення на рівні мови (виокремлено з контексту), чи на рівні мовлення (в контекстному оточенні).¹ Наприклад, англійські чи німецькі артиклі поза контекстом є просто детермінантами, головна функція яких – визначати іменник з-поміж інших частин мови. Проте у реченні артикль може набувати лексичного значення і ставати лексичною одиницею. Наприклад: *A man wants to see you there*. Там якийсь чоловік хоче вас/тебе бачити. А в реченні *The man was already here when you were absent yesterday*, тобто означений артикль *the* також перекладається, але вже вказівним займенником: Цей/той чоловік приходив і вчора, коли вас/тебе не було (означений артикль також став одиницею перекладу). Тим більше одиницями перекладу є різні конкретні й абстрактні поняття, найчастіше на позначення різних об'єктів і явищ довкілля типу: сонце sun, місяць moon, зорі stars, грім thunder, гора mountain, річка river. Відповідно одиницями перекладу є слова на позначення багатьох дій типу їсти eat, пити drink, працювати work, думати think, грати play, знати know, хотіти want, вирішувати decide. Завжди одиницями перекладу, як зазначалося, є різні усталені словосполучення і речення/ідіоми. Наприклад* брати участь take part; одне слово in a word; так би мовити so to say, бути чи не бути to be or not to be; відбуватися/мати місце to take place.

Отже, відтворення на фонологічному рівні забезпечує передачу тільки власне зовнішньої, тобто звукової форми мовних одиниць, що є одиницями перекладу. При цьому орфографічні засоби мови перекладу забезпечують повне або часткове (але оптимальне) відтворення звукової структури мовних одиниць мови-джерела. Такий переклад із відтворенням звукової структури мовних одиниць мови-джерела, як зазначалося, є транскодуванням, за допомогою якого також передаються певні значення найперше різних онімів, причому різними способами.

Необхідно ще раз наголосити, що практично всі українські, біло-руські та російські оніми транскодуються шляхом транслітерування. Наприклад: Іван Ivan, Петро Petro, Симоненко Symonenko, Євтушенко Yevtushenko, Бажан Bazhan, Харків Kharkiv, Колас Kolas, Янка Купала Yanka Kupala, Іванов Ivanov, Петров Petrov, Полтава Poltava тощо.

Проте переклад на рівні окремо взятих лексичних одиниць – слів та словосполучень, усталених сполучень слів, забезпечує тільки загальні лексикографічні або індивідуальні навчальні потреби людей, зацікавлених у вивченні лексики певної іноземної мови. Такий переклад на навчальному рівні переслідує мету засвоєння лексичних одиниць з метою розуміння їх значення поза конкретним контекстом та задля усвідомлення їх взаємодії з іншими мовними одиницями цього самого мовного рівня у різних словосполученнях і реченнях. Такий суто пізнавальний рівень перекладу найперше слів і зрідка усталених словосполучень/ідіомів у рамках ширших і структурно складних мовних одиницях – простих, простих поширених і складних реченнях належать, проте, до навчального перекладу і не переслідує інших, окрім чисто навчальних, цілей. Звідси переклад онімів та інших мовних одиниць, як, наприклад, і згадуваних інтернаціональних афіксів у словах, що починаються з префіксальних морфем анти-, hyper- гіпер-, super- супер-, чи суфіксальних морфем -ism, -ist, -um (forum, memorandum), як і переклад окремих слів чи усталених сполучень слів поза межами речення (та й у межах речення) забезпечує всього-на-всього відтворення різних значень мовних одиниць фонологічного, морфологічного та лексичного рівнів мовної стратифікації у рамках вищих суміжних рівнів, якими, відповідно, є одиниці лексичного і синтаксичного рівнів. Таким чином, одиниці меншого семантичного навантаження при поєднанні створюють одиниці ширшого змістового навантаження/поєднання ширшого змісту. Цими одиницями переважно закінченого змісту є вищі синтаксичні одиниці – речення. Як одиниця переважно складна, речення при поєднанні з іншими одиницями цього ж рівня акумулює інформацію і передає її суть, тобто виконує вже вищу – комунікативну роль. Тому одиниці всіх інших рівнів мовної стратифікації, як одиниці ієрархічно нижчі, є також нижчими стосовно кількісного обсягу змісту, що ними передається. Всі ці одиниці служать “будівельним” матеріалом для створення вищих синтаксичних комунікативних одиниць – речень.

10. Переклад на рівні речення і тексту/дискурсу

Переклад одиниць мовлення N писемного тексту чи усного дискурсу – кардинально відрізняється від перекладу одиниць розглянутих вище мовних рівнів. Найперша різниця полягає, звичайно, в тому, що речення[^] це одиниці вищого

синтаксичного рівня, одиниці комунікації/спілкування. Друга ж причина криється в тому, що рідко коли окреме речення, якщо воно не є ідіоматичним, вживаються ізольовано від текстового масиву – широких мовних і мовленнєвих текстів, що також створюються і використовуються з різною метою: зрідка для задоволення особистісних потреб, а найчастіше – для суспільних потреб чи інтересів. Задоволення таких потреб забезпечується використанням різних жанрових (соціально-політичний, технічний, діловий, художній і т. д.) типів тексту. Кожен із жанрових типів тексту складається з різних типів речень – повних, неповних, простих, складних, розповідних, заперечних і т. д., які існують у тісному логічному поєднанні з попередніми і наступними реченнями тексту. Тож речення є ще й текстотвірними, текстоформуєчими мовними й змістотвірними одиницями синтаксичного рівня, що служать одиницями перекладу. Тому й переклад будь-якого найкоротшого структурно/синтаксично тексту починається завжди з першого речення і завершується останнім його реченням.

Разом із тим кожен текст, як виокремлена мовна/змістова одиниця, має свої зовнішні та внутрішні характерні/визначальні риси/прикмети. Зовнішньою формою прозовий текст будь-якого стилю/підмови відрізняється від першого-ліпшого навіть найменшого/найкоротшого поетичного/віршового твору, що найперше завжди складається із певної кількості рядків, нерозривно пов'язаних між собою у певній кількості строф. Тимчасом прозовий текст, незалежно від стилю/підмови, ніколи не буває “у стовпчик”, хоч може бути часом і ритмічно побудованим, як, наприклад, проза М. Коцюбинського, Дж. Лондона й інших відомих прозаїків. Окрім того, віршові/поетичні твори можуть часом не мати заголовка/назви. Тоді перший рядок першої строфи служить їх заголовком. Тим часом прозові твори практично завжди мають заголовок і чітку структуру абзаців. Зате поетичні твори мають надзвичайно насичений змістом, музикальністю й образністю текст і тому завжди викликають емоційну реакцію на закладене в них прагматичне авторське спрямування. На відміну від поетичного тексту, прозовий текст художнього, соціально-політичного, ділового чи будь-якого іншого підстилю/підмови характеризується наявністю зав'язки, кульмінації та розв'язки дії. Він включає завжди також вступ і логічний виклад чи опис теми або проблеми з відповідною термінологією, формулами тощо; Переклад прозового тексту різних стилів, як і кожного поетичного тексту вірша, завжди починається із заголовка, який відповідно налаштовує читача прямо чи опосередковано на розгляд конкретної теми чи проблеми, що розглядатиметься; Заголовок може бути виражений од-ним словом, словосполученням чи реченням. Наприклад: Salts “Соли”, Minerals “Мінерали” Electric Welding “Електрозварювання”, Cooling System “Система охолодження”, The Nature of Electricity “Природа електрики”. Як уже згадувалося, речення також використовується як заголовок в усіх жанрах мовлення, зокрема у науково-технічній літературі. Наприклад: Live with Lightning “Живи з електророзрядами”; “This is the house that Jack Built: Non-integrated Health Politics in a/an Integrated World” (ж. Globalization, № 1, 2004). Переклад власне текстового масиву твору чи його уривка завжди вимагає попереднього ознайомлення зі змістом кожного окремого його речення, а через них і зі змістом усього тексту/твору. Оскільки речення/ висловлювання в кожній підмові є носіями не

тільки змісту, але й одиницями творення структурних та стилістичних особливостей оригіналу, його форми викладу, художніх засобів та впливу на читача або слухача, то вони підлягають переважно відтворенню як цілісні одиниці і в перекладі. Адже саме речення/висловлювання зводять у тексті воєдино всі значення слів та усталених сполучень слів, ідіомів, які в контекстуально-му оточенні з іншими граматично і стилістично поєднаними з ними словами в різних їх формозмінах створюють багато ширші за поєднані одиниці – суперсинтаксичні одиниці/єдності й абзаци. Ці суперсинтаксичні одиниці, поєднуючи свої значення, створюють найбільшу і найширшу мовну одиницю - дискурс, текст зі змістом складного, але разом із тим якогось конкретного прагматичного спрямування. Переклад/тлумачення будь-якого типу тексту зводиться, отже, в основному до повного і точного відтворення всіх його мовних одиниць, що є одиницями перекладу, з їх змістовим, структурно-стилістичним та прагматичним навантаженням. Ці властивості мовних одиниць нижчого рівня — входять складовими компонентами до ширших мовних одиниць — завжди знаходять своє семантичне/когнітивне, інформативне чи будь-яке інше відображення вже почасти і в окремих, особливо насичених змістом реченнях.

У свою чергу всі тексти, наголосимо ще раз на цьому, характеризуються також певними зовнішніми/структурними та внутрішніми особливостями. Так, тексти можуть бути змістово/сюжетно докінченими або повними чи неповними/фрагментарними (частинами повних текстів). Наприклад, статті, оповідання, повісті, з одного боку, та розділи або абзаци/надфразові єдності з повних текстів – з другого боку. Ще більшими є внутрішні відмінності текстів, які вимагають детальнішого і глибшого розгляду.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть перекладацькі трансформації на фонографічному рівні.
2. Охарактеризуйте транскрипцію.
3. У чому сутність транслітерації?
4. Розкажіть про переклад за традицією.
5. Для передачі яких одиниць застосовуються трансформації на фонографічному рівні?
6. Наведіть приклади фонографічної заміни за традицією.
7. Якому фонографічному прийому віддається перевага у сучасній перекладацькій практиці при перекладі власних назв?

Лекція 5. Перекладацькі трансформації

План

1. Визначення та класифікація перекладацьких трансформацій.
2. Огляд класифікацій перекладацьких трансформацій.
3. Перекладацькі трансформації
4. Лексико-семантичні перекладацькі трансформації
5. Граматичні перекладацькі трансформації
6. Лексико-граматичні трансформації

Література: 1, 4, 6, 7, 11, 12, 17

Поняття і терміни: *перекладацькі трансформації, лексико-семантичні перекладацькі трансформації, граматичні перекладацькі трансформації, лексико-граматичні трансформації*

1. Визначення та класифікація перекладацьких трансформацій

Головна мета перекладу – досягнення адекватності. Основне завдання перекладача при досягненні адекватності – вміло призвести різні перекладацькі трансформації для того, щоб текст перекладу як можна більш точно передавав всю інформацію, укладену в тексті оригіналу.

Перетворення за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, називаються перекладацькими трансформаціями. Однак термін «перетворення» не можна розуміти буквально: сам початковий текст «не перетвориться» в тому сенсі, що він не змінюється сам по собі. Цей текст, звичайно, сам залишається незмінним, але на ряду з ним і на основі його створюється інший текст на іншій мові.

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу. Полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі.

Наразі існує безліч класифікацій перекладацьких трансформацій (далі ПТ) запропонованих різними авторами. Розглянемо деякі з них.

Л. Латишев [30, с. 78] дає класифікацію ПТ за характером відхилення від міжмовних відповідностей, в якій всі ПТ підрозділяються на:

- 1) морфологічні – заміна однієї категоріальної форми іншими або декількома;
- 2) синтаксичні – зміна синтаксичної функції слів і словосполучень;
- 3) стилістичні – зміна стилістичного забарвлення відрізка тексту;
- 4) семантичні – зміна не тільки форми вираження змісту, але і самого змісту, а саме, тих ознак, за допомогою яких описана ситуація;
- 5) змішані – лексико-семантичні та синтаксично-морфологічні.

У класифікації Л. Бархударова ПТ розрізняються за формальними ознаками: перестановки, додавання, заміни, опущення [4, с. 112]. При цьому Л. Бархударов підкреслює, що подібний поділ є значною мірою приблизним і умовним. Перестановками називаються зміни розташування (порядку проходження) мовних елементів у тексті перекладу в порівнянні з текстом оригіналу. Під замінами

маються на увазі як зміни при перекладі слів, частин мови, членів речення, типів синтаксичного зв'язку, так і лексичні заміни (конкретизація, генералізація, антонімічний переклад, компенсація). Додавання передбачають використання в перекладі додаткових слів, що не мають відповідників в оригіналі. Під опущенням мається на увазі опущення тих або інших слів при перекладі.

Трансформації можуть сполучатися одна з одною, приймаючи вигляд складних комплексних трансформацій. Між різними типами трансформацій немає глухої стіни, одні й ті ж трансформації можуть іноді являти собою спірний випадок, їх можна віднести до різних типів.

Незважаючи на відносно молодий вік теорії перекладу або перекладознавства як науки, в даний час існує безліч робіт, присвячених перекладацьким трансформаціям. І це не дивно, оскільки даний аспект є одним з центральних, і знання його теоретичних основ надзвичайно важливо в роботі будь-якого перекладача.

Однак слід зазначити, що фахівці в області теорії перекладу так до цих пір і не прийшли до спільної думки щодо самої суті поняття трансформації. Цим і пояснюється велика кількість класифікацій, запропонованих вченими, що відрізняються один від одного. Хотілося б представити огляд класифікацій від різних авторів, і розглянути більш детально деякі окремі прийоми перекладацьких трансформацій.

Переклад будь-яких матеріалів на практиці, як правило, виявляє ряд проблем, при вирішенні яких перекладачеві нерідко доводиться застосовувати різні прийоми і засоби, пов'язані з пошуком адекватних відповідників за межами словникових статей та закономірних граматичних співвідносностей. Попереднє прочитання тексту при письмовому перекладі допомагає визначити жанр, характер змісту та стилістичні особливості оригіналу, але у ході практичного перекладу перекладач має вдатися до вибору конкретних перекладацьких моделей, причому цей вибір не завжди можна назвати довільним. Безумовно, у своїх діях перекладач не обмежується пропозиціями двомовних словників, оскільки жодний словник не в стані забезпечити нескінченне розмаїття словосполучень та контекстуальних значень, що реалізуються у мовленнєвому процесі.

Головна мета перекладу – досягнення адекватності. Основне завдання перекладача досягнувши адекватності – уміло провести різні перекладацькі трансформації для того, щоб текст перекладу якомога точніше передавав всю інформацію, увязнену в тексті оригіналу при дотриманні відповідних норм переводячої мови.

Перетворення за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, називаються перекладацькими трансформаціями. Проте термін «перетворення» не можна розуміти буквально: сам початковий текст «не перетвориться» в тому сенсі, що він не змінюється сам по собі. Цей текст, звичайно, сам залишається незмінним, але на ряду з ним і на основі його створюється інший текст на іншій мові.

У першу чергу важливо уточнити зміст, вкладений в поняття "перекладацька трансформація". Існують визначення, запропоновані Л. Бархударовим, Р. Міньяр-Белоручевим, Я. Рецкером, А. Швейцером, В. Щетінкіним, Л. Латишевим,

В. Комісаровим, В. Гаком та іншими. Однак основним прийнято вважати визначення Л. Бархударова, оскільки він найточніше відображає суть питання.

У цілому, виходячи з визначень, робимо висновок, що перекладацькі трансформації – це міжмовні перетворення, перебудова елементів вихідного тексту, операції перевираження сенсу або перефразування з метою досягнення перекладацького еквівалента.

Що стосується розподілу трансформацій на види, існує безліч різних точок зору, проте більшість лінгвістів поділяють думку, що всі перекладацькі трансформації діляться на лексичні, граматичні та змішані (або комплексні).

2. Огляд класифікацій перекладацьких трансформацій

Необхідно перейти до аналізу класифікацій перекладацьких трансформацій пропонованих різними вченими.

А. Фитерман та Т. Левицька виділяють три типи перекладацьких трансформацій [49, с. 56]:

1. Граматичні трансформації. Сюди відносяться такі прийоми: перестановки, опущення і додавання, перебудови та заміни пропозицій.

2. Стилiстичні трансформації. До даної категорії можна віднести такі прийоми, як синонімічні заміни та описовий переклад, компенсація та інші види заміни.

3. Лексичні трансформації. Тут треба говорити про заміну і додавання, конкретизації і генералізації пропозицій, а також про опущенні.

Наступний вчений, А. Швейцер, пропонує класифікувати трансформації на чотири групи [50, с. 113]:

Трансформації на компонентному рівні семантичної валентності увазі застосування різного роду заміни. Наприклад, заміна морфологічних засобів лексичними, іншими морфологічними, синтаксичними або фразеологічними та інші.

Трансформації, що здійснюються на референціальній рівні – це:

- конкретизація (або гіпоніміческая трансформація);
- генералізація (гіпероніміческая трансформація);
- заміна реалій (інтергіпоніміческая трансформація);
- переклад з допомогою реметафорізації (сінектохіческая трансформація);
- метонімічно трансформації;
- реметафорізації (заміни однієї метафори інший);
- деметафорізації (заміни метафори її антиподом – неметафорою).

Сюди ж належить та чи інша комбінація названих трансформацій і трансформації комплексні.

Трансформації на рівні стилістичному – компресія і розширення. Під компресією мається на увазі еліпсис, семантичне стягнення, опущення надлишкових елементів і лексичне згортання.

Я. Рецкер, навпаки, називає лише два типи трансформацій [42, с. 54]. Цей лінгвіст говорить про такі прийоми їх втілення, як:

1. Граматичні трансформації у вигляді заміни частин мови або членів речення.

2. Лексичні трансформації полягають у конкретизації, генералізації, диференціації значень, антонімічний переклад, компенсації втрат, що виникають в процесі перекладу, а також у смисловому розвитку і цілісному перетворенні.

Аналіз названих лінгвістичних поглядів дозволяє зробити такий висновок: кожен із названих вчених (як практиків, так і теоретиків) має свою точку зору з питання трансформацій. Наприклад, три види вбачають Фітерман і Левицька – стилістичні, граматичні, лексичні трансформації. Лінгвіст Швейцер веде розмову не про види, але про рівні, дозволяють скористатися прийомами трансформації. При цьому він вважає, що на стилістичному рівні можуть мати місце як граматичні, так і лексичні трансформації. Тобто на одному рівні можуть мати місце різні види трансформацій.

Однак всі дослідники демонструють однаковий набір прийомів реалізації трансформацій перекладацького плану. Так, різноманітні заміни - граматичні, реалій та ін, генералізація та компенсація зустрічаються у всіх роботах. Якщо простежити за цим по конкретних прикладів, то стає очевидно, що Я. Рецкер, А. Фітерман, Т. Левицька відносять прийоми конкретизації і генералізації до лексичної різновиди трансформацій. А. Швейцер дає поняттям інші назви – гіпонімічна і гіперонімічна трансформації – і означає, що їх рівнем є референціальний. Ми ж вважаємо, що це явища лексичної трансформації. А. Фітерман та Т. Левицька відносять прийом компенсації до стилістичної різновиди. Я. Рецкер - до лексичної, а А. Швейцер – до прагматичного рівня.

Прийом граматичної заміни - це граматична різновид трансформацій (за Я. Рецкер, Т. Левицької, Т. Фітерман). Однак А. Швейцер називає в даному випадку компонентний рівень [51, с. 73].

Названі розбіжності сусідять з явними подібностями всіх перерахованих концепцій. Так, всі лінгвісти заявляють про те, що розподіл трансформацій на типи і види – це умовність. Пов'язано це з тим, що деякі трансформації практично не зустрічаються поза поєднання з іншими трансформаціями, тобто не в чистому вигляді. Саме цей момент ріднить дані класифікації.

Але існують й інші точки зору. Наприклад, Р. Міньяр-Белоручев [33, с. 96] називав три види трансформацій – лексичні, граматичні, семантичні.

- до першого виду відносив прийоми генералізації і конкретизації;
- до другого – пасивізації, заміну частин мови і членів речення, об'єднання пропозицій або їх членування;
- до третього – метафоричні, синонімічні, метафоричні заміни, логічний розвиток понять, антонімічний переклад і прийом компенсації.

Л. Бархударов, відомий лінгвіст, називав чотири типи перетворень (трансформацій), що мають місце в ході роботи над перекладом. Це перестановки, заміни, опущення і додавання [4, с. 121].

Ми переконалися, що Р. Міньяр-Белоручев ділить перекладацькі трансформації на три типи – семантичні, граматичні та лексичні – залежно від того, який план вихідного тексту слід перевести: формальний (зовнішній) або семантичний (смісловий). Характер елементів вихідної мови, на думку В. Комісарова, дозволяє розділити трансформації також на три види: граматичні, лексичні та лексико-граматичні (комплексні). Л. Бархударов вважає, що можна

виділити чотири види перекладацьких метаморфоз, що відбуваються при перекладі тексту.

Автори спільної праці, А. Шевнін і Н. Серов, у своїй класифікації виділяють два основних типи перекладацьких перетворень

Лексичні трансформації, до яких вони відносять такі способи як, компенсація, антонімічний переклад, конкретизація, заміна причини слідством і генералізація.

Граматичні трансформації, до яких вони відносять опущення, перестановки, додавання та транспозиції.

На відміну від них, Л. Латишев виділяє шість типів перекладацьких перетворень [31, с. 46]:

1. Лексичні перетворення. До даного типу вчений відносить заміни лексем синонімами, залежними від контексту.

2. Стилiстичні перетворення. У даному випадку відбувається трансформація стилістичного забарвлення слова, що піддається перекладу.

3. Морфологічні перетворення. Сюди відноситься перетворення однієї частини мови в іншу або заміна її декількома частинами мови.

4. Синтаксичні перетворення. До них дослідник відносить трансформацію синтаксичних конструкцій (слів, словосполучень і речень), зміна типу підрядних речень, зміна типу синтаксичного зв'язку, трансформацію пропозицій в словосполучення і перестановку додаткових частин у складнопідрядних і складносурядних реченнях.

5. Семантичні трансформації. У підручниках та монографіях з теорії перекладу це явище також іменується як «смісловий розвиток». У цю графу Л. Латишев вписує заміни деталей-ознак.

6. Трансформації змішаного виду – це конверсійна трансформація і антонімічний переклад, за Л. Латишева.

Наступний вчений, В. Щетінкін, називає такі різновиди перекладацьких трансформацій :

Лексичні. Сюди включені конкретизація, антонімічний переклад, ампліфікація, генералізація, смісловий узгодження, адаптація, компенсація, експлікація.

Стилiстичні. Дослідник переконаний, що даний вид перекладацької трансформації в своєму розпорядженні одним загальним прийомом, який називається модуляція.

Граматичні. В. Щетінкін поділяє всі трансформації даного типу на чотири підтипи. Серед них – перестановки, опущення, заміни, додавання.

Серед французьких фахівців у галузі лінгвістики слід відзначити Жана Дарбельне і Жана-Поля Вінї. Вони не говорять про різновиди перекладацьких трансформацій. Ці вчені пропонують деякі прийоми, які варто використовувати в ході перекладацької роботи. Так, в процесі непрямого перекладу зміст тексту може спотворюватися або зовсім зникати, може спостерігатися зміна норм мови в бік погіршення. Пов'язано це з тим, що здійснити прямий переклад в даній ситуації неможливо.

Виходячи з цього, Дарбельне і Винї висувають ідею про дві групи технічних прийомів, використовуваних при перекладі:

- А) прийоми прямого переказу;
- Б) прийоми непрямого перекладу.

До першої групи відносять:

- дослівний переклад;
- калькування;
- запозичення.

До другої:

- еквіваленцію (передача змісту попереджувальних написів, прислів'їв, афоризмів іншими словами);
- транспозицію (заміна однієї частини мови на іншу);
- адаптацію (заміна деталей собою історії іншими);
- модуляцію (зміна присутньої точки зору).

Після розгляду точок зору різних дослідників – вітчизняних та іноземних – можна зробити наступний висновок: автори мають єдиний погляд на виділення деяких типів перекладацьких трансформацій. Увага лексичним трансформаціям найбільше приділяють В. Щетінкін, Л. Латишев, А. Шевнін, Н. Серов. Граматичні трансформації мають місце в роботах і дослідженнях Н. Серова, В. Щетінкіна і А. Шевніна. Таким чином, Л. Латишев не підтримує в певних моментах цю точку зору. Всі граматичні трансформації він поділяє морфологічну та синтаксичну групи. Далі виділяє змішані та семантичні трансформації, які не розглядаються іншими дослідниками (з числа згаданих).

При цьому Щетінкін В. Є. також говорить про стилістичну різновиди трансформацій. Тоді як його колеги (А. Шевнін і Н. Серов) говорять лише про граматичних та лексичних перетвореннях.

Погляди А. Шевніна, Н. Серова і В. Щетінкін схожі, так як граматичними прийомами вони вважають додавання, опущення, перестановки, а до лексичним відносять антонімічний переклад, конкретизацію, опущення, додавання, генералізацію, компенсацію.

Всі розглянуті нами класифікації вчених-лінгвістів включають у свою систему такий прийом перекладацької трансформації як заміна частин мови. Ряд дослідників (Ж. Дарбельне, Ж.-П. Вінї, Н. П. Серов, А. Б. Шевнін) називають даний тип перетворення транспозицією. Заміну частин мови Ж. Дарбельне і Ж.-П. Вінї, як і вищезгадані прийоми, відносять до непрямого перекладу, а Л. Латишев зараховує транспозицію до типу морфологічних трансформацій.

3. Перекладацькі трансформації

Відповідник – одна з основоположних категорій науки про переклад, яка виражає збіг формальних, семантичних та інформативних компонентів вихідної та кінцевої перекладацьких одиниць.

Еквівалент або одиничний відповідник – це найстабільніший спосіб перекладу тої чи тої одиниці оригіналу в усіх, або майже в усіх випадках, що не залежить, або майже не залежить від контексту.

Варіантні відповідники використовуються у випадках, коли одній лексемі

мови джерела стаття двомовного словника пропонує декілька варіантів перекладу, і перекладачеві доводиться обирати один із них. Варіантні відповідники є множинними, тобто, реалізуються у декількох способах перекладу даної одиниці МО.

Контекстуальні відповідники використовуються як нерегулярний, винятковий спосіб перекладу одиниці оригіналу, придатний тільки в даному контексті, причому жодний словник не фіксує контекстуальних відповідників, адже вони - це наслідок творчого пошуку перекладача, вияв його майстерності та інтуїції.

Деякі теоретики розділяють контекстуальні відповідники на узуальні (пор. латин. - узус використання), що з часом набувають все частішого застосування і можуть подекуди переходити в розряд варіантних, тобто починають фіксуватися в словниках, та okazіональні, тобто такі, що залишаються “разовими” як продукт індивідуального творчого пошуку перекладача і не набувають подальшого застосування.

Трансформація означає перетворення формальних компонентів одиниці вихідного тексту при збереженні інформації, закладеної у повідомлення, призначене кінцевому отримувачеві, яка в семантичному плані називається інваріантом.

Перекладацькі трансформації – це ті численні і якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються заради досягнення еквівалент

4. Лексико-семантичні перекладацькі трансформації

Лексичні трансформації – це передача значення лексичних одиниць оригіналу в даному контексті лексемами мови перекладу, що не є їхніми словниковими відповідниками, які змінивши свою внутрішню форму, передають сенс, актуалізований одиницями оригіналу. Практика перекладу підказує, що загалом можна виокремити 12 видів лексичних трансформацій: конкретизація, генералізація, зміщення, додавання та вилучення.

4.1. Вибір варіантного відповідника (*synonymous substitution*). Ця трансформація застосовується при перекладі полісемантичних (багатозначних) слів і потребує звернення до контексту, напр.: *blue color promotes intellectual process*. – Блакитний колір сприяє процесу мислення. При перекладі іменника, що має кілька значень, необхідно враховувати значення слова у словосполученні (його ще називають правим значенням), напр.: *advance of science* *прогрес* науки, *advance of the army* *наступ* армії

При перекладі прикметника необхідно зважити на значення іменника, з яким він має атрибутивні відношення, напр.: *a blind cat* – сліпа кішка, *a blind attack* – необачний наступ.

Відповідно при перекладі перехідного дієслова слід враховувати значення прямого додатку, напр.: *to launch a rocket* – запустити ракету

to launch a ship – спустити корабель на воду

to launch an attack – почати наступ

to launch a product – розпочати продаж товару.

При перекладі неперехідного дієслова основну увагу слід звертати на значення

підмета, напр.: *Waves travel.* – хвилі поширюються.

The train travels. – Потяг їде,.

A man travels. – Людина подорожує.

При перекладі неперехідного дієслова з прийменниковим додатком (так звані *phrasal verbs*) прийменник змінює значення дієслова, на що зазвичай вказує словникова стаття, напр.: *to put off* – знімати;

to put on – одягати;

to put over – переправитися;

to put through – закінчити (роботу).

4.2. Контекстуальна заміна (*contextual substitution*). Внаслідок контекстуальної заміни відповідником слова / словосполучення у МО стає слово / словосполучення, що не є його словниковим значенням, і яке підібрано із врахуванням контекстуального значення та мовних норм і узусу МП. Не існує точних правил щодо заміни одного слова на інше, адже переклад слів у таких випадках повністю залежить від контексту. Проте існують певні процедури пошуку контекстуальної заміни слова, а саме:

а) пошук словникового відповідника;

б) в разі його відсутності, звернення до екстралінгвістичних знань про об'єкт, явище, процес, дію;

в) добір лексичного відповідника із загального лексичного фонду МП.

Проілюструємо випадок контекстуальної заміни на прикладі: *The scope of geophysics also broadly includes outer-space phenomena that influence the earth, even in subtle way: the effects of the sun on the earth's magnetic field; and manifestations of cosmic radiation and the solar wind.* – До царини геофізики належить також дослідження космічних явищ, які мають навіть незначний вплив на землю: сонячне випромінювання на магнітне поле землі, прояви космічної радіації та сонячні бурі.

У наведеному прикладі слово *wind* перекладене словом бурі, що не є його словником відповідником, але виходячи із загальних енциклопедичних знань, відомо, що в астро- / геофізиці існує таке поняття, як «сонячна буря», яке є адекватним значенню відповідного англійського словосполучення *solar wind*.

4.3. Калькування (дослівний / буквальний) переклад (*calque / loan / verbal / literal / word-to-word tr.*). Це спосіб передачі денотативного значення лексичної одиниці МО без збереження звукової або орфографічної форми, але з відтворенням структурної її моделі. В деяких англійських джерелах її ще називають *borrowing* напр.: *independent* – незалежний, *non-proliferation* – нерозповсюдження (ядерної зброї), *skyscraper* – хмарочос, *waterfall* – водоспад, *old-fashioned* – старомодний, *self-control* – самоконтроль, *honey moon* – медовий місяць. Калькування ще визначають як переклад за першим словниковим значенням, напр. *green* – зелений, *belt* – пояс; *green belt of forests* – зелений пояс лісів; *Deflation involves a sustained decline in the aggregate level of prices, such as occurred during the Great Depression of the 1990s.* – Дефляція передбачає тривале падіння цін у великих масштабах, таке як під час Великої Депресії 30-х рр. минулого століття. У перекладі розрізняють також семантичне калькування, а саме переклад за переносним значенням лексеми в МО, напр.: *refined* – витончений, *touching* – хвилюючий.

4.4. Описовий переклад (*descriptive translation*) передає значення лексичної одиниці у формі словосполучення або речення, зазвичай, якщо у МП не існує її лексичного відповідника. Застосовують при перекладі фразеологізмів, ідіом, безеквівалентної лексики, термінів та неологізмів, напр.: *brain-drain* – відтік наукових кадрів, переманювання фахівців за кордон, *endorsement* – реклама з залученням знаменитостей, *coroner* – слідчий, який веде справи про насильницьку або наглу смерть, *impeachment* – притягнення до суду за державний злочин, *switchel* – напій з води і патоки, *maisonette* – квартира на двох поверхах, *Latinos* – іспаномовні американці (вихідці з Центральної та Латинської Америки, що проживають у США). Перевага цієї трансформації полягає у її евристичних можливостях прояснити зміст певного поняття.

4.5. Транскодування (*transcoding*) – це спосіб перекладу шляхом відтворення звукової / графічної форми слова МО засобами МП. Вирізняють чотири різновиди транскодування: транскрибування, транслітерація, мішане та адаптивне транскодування.

Транслітерація (*transliteration*) – трансформація, за допомогою якої слово МО передається по літерах у МП, напр.: *server* – сервер, *marker* – маркер, *memorandum* – меморандум.

Транскрибування (*transcribing*) – трансформація, за допомогою якої звукова форма слова МО передається відповідними літерами МП, напр.: *peak* – пік, *newton* – ньютон, *hi-tech* – хай-тек.

Мішане транскодування (*mixed transcoding*) – переважне застосування транскрибування з елементами транслітерації, напр.: *overlock* – оверлок, *resistor* – резистор.

Адаптивне транскодування / натуралізація (*adaptive transcoding / naturalization*) – адаптація форми слова до фонетичних або граматичних норм МП, напр.: *altimeter* – альтиметр, *control* – контроль, *condensation* – конденсація, *platform* – платформа, *progress* – прогрес.

4.6. Антонімічний переклад (*antonymous translation*) – заміна форми слова в МО на протилежну за значенням в МП (позитивне значення – на негативне і навпаки).

Існують три різновиди антонімічного перекладу: негативація, позитивація та анулювання двох негативних компонентів.

Негативація (*negatvation*) – це спосіб перекладу лексичної одиниці без формально невираженої семи заперечення (у формі негативних префіксів *dis-*, *in-*, *un-*, суфікса *-less*, часток *no*, *not*, сполучників *nor*, *neither... nor* або прислівників *nobody*, *none*, *never*) в МО словом / словосполученням з одним з таких заперечень в МП, напр.: *to fail* – не впоратися, *to hate* – ненавидіти, *small* – невеликий, *safe* – неушкоджений, *Remember!* – Не забудь!.

Позитивація (*positivation*) – це спосіб перекладу лексичної одиниці з формально вираженою семою заперечення в МО словом / словосполученням без формально вираженої семи заперечення в МП, напр.: *unalloyed* – чистий, *unbroken* – цілий, *unkind* – злий.

Анулювання двох негативних компонентів (*annihilation*) – це спосіб перекладу лексичної одиниці з двома формально вираженими семами заперечення

в МО словом / словосполученням без формально виражених сем заперечення в МП, напр.: *not impossible* – можливий, *not int. proper* – відповідний, *not until* – лише.

4.7. Компресія / вилучення слів (*compression / omission*) – зменшення кількості мовних знаків у вислові друготвору або вилучення надмірної експліцитної інформації у формі зайвого слова / словосполучення в МО, напр.: *This is the most important task to do.* – Це найважливіше завдання. Крім того, в англійській мові існує низка традиційно надлишкових висловів (*pleonastic expressions*), в яких слова не доповнюють, а повторюють одне одне – *dead and gone, fair and square, far and away, good and well, lord and master, null and void, odds and ends, regular and normal*, які зазвичай перекладають одним словом, напр.: *null and void* – нечинний, *odds and ends* – рештки, *regular and normal* – звичайний, *rules and regulations* – правила.

4.8. Декомпресія / ампліфікація / додавання слів (*decompression / amplification / addition of words*) – збільшення кількості мовних знаків у вислові друготвору або спосіб перекладу слова в МО як мінімум двома лексемами в МП, що викликано необхідністю експлікувати імпліцитну інформацію першоджерела, прояснивши її на лексичному рівні для малознайомого з нею читача, напр.: *decontextualized* – поза контекстом, *to trot* – бігти рясно, *to jog* – бігти підтюпцем, *theorist* – вчений-теоретик; *The Times wrote about it editorially.* – Газета "Таймз" писала про це у передовій статті.

4.9. Пермутація (*permutation*), тж. перестановка слів – це лексична трансформація, суть якої полягає у зміні місць лексем у словосполученні або елементів у фраземі, напр.: *administrative efficiency* – ефективне керівництво, *meteorological satellite* – зонд-супутник, *income policy* – політика прибутків, *wage rise* – підвищення зарплати, *budget increase* – збільшення бюджету, *blood circulation* – циркуляція крові, *mechanical engineer* – інженер-механік, *nuclear engineer* – інженер-ядерник, *organic chemist* – хімік-органік.

4.10. Транспозиція (*transposition*) – це заміна однієї частини мови на іншу, напр.: *stone hedge* – ком'яна огорожа (N → A); *Copying architectural and engineering drawings once required many hours of work.* – У свій час зняття копій з архітектурних та технічних креслень вимагало багато робочого часу (V+ing → N) – номіналізація; *Critical controls are therefore placed within easy reach of astronauts' couches* – Отже, важелі управління розміщують таким чином, щоб ними можна було легко управляти з сидінь астронавтів (N → V) – вербалізація.

4.11. Конкретизація значення (*concretization of meaning*) – це лексико-семантична трансформація, внаслідок якої видову назву перекладають родовою, або слово з ширшою семантикою в МО заміняють на слово з вузкою семантикою в МП. Цю трансформацію часто застосовують у випадку перекладу слів з дуже широкою, іноді розмитою семантикою на кшталт *thing, point, piece, staff, affair, business, concern, fine, good, nice, to be, to get, to have* та ін., напр.: *The focus is on the description of the selection process itself* – Основну увагу зосереджують на самому процесі відбору; *family pet* – домашня кішечка, *morning meal* – сніданок, *shelter* – навіс.

4.12. Генералізація значення (*generalization of meaning*) – це лексико-семантична трансформація, внаслідок якої слово з вузкою семантикою в МО

заміняють на слово з ширшою семантикою в МП, або видову назву перекладають родовою, напр.: *a sparrow* – пташка; *The water flows from the openings into two basins.* – Вода витікає через отвори у дві ємкості.

5. Граматичні перекладацькі трансформації

Граматична трансформація, або граматична заміна – це перекладацький прийом, за якого граматична одиниця оригіналу передається в перекладі граматичною одиницею мови перекладу з іншим категоріальним значенням.

До граматичних перекладацьких трансформацій належать усі способи перекладу речень та синтаксичних структур, враховуючи видозміни у їхній формі і значенні у порівнянні з МО.

5.1. Компенсація (*compensation*) – це спосіб перекладу, за допомогою якого втрата значення в одній частині речення (тексту) компенсується в іншій його частині, напр.: *In some people, however, the red color may evoke aggression.* – Проте у деяких людей червоний колір може викликати агресію. Тут відповідник *however* першотвору винесено на початок друготвору - проте.

5.2. Зміна порядку слів (*replacement*) у перекладеному реченні у порівнянні з реченням оригіналу відповідно до існуючих синтаксичних норм МП, напр.: *Definite proof to that effect is Jacking.* – Не існує достатніх доказів для цього явища; *It was surprising for us to find out that such substance had not occurred in nature.* – Ми були здивовані, з'ясувавши, Що такої речовини в природі не існує.

5.3. Поділ (*partitioning*) – це перетворення простого речення в МО на складносурядне або складнопідрядне речення в МП - **а) внутрішній поділ (*inner partitioning*)**, напр.: *The threatened boycott is foolish but instructive.* – Бойкот, яким погрожують продукті флоридського виробництва, сам по собі безглуздий, але повчальний; *Under this law a moving body is at rest.* – Згідно з цим законом, тіло, що рухається, перебуває у стані спокою; або поділ складного речення в МО на кілька простих речень, помічених на письмі крапками в МП - **б) зовнішній поділ (*outer partitioning*)**, тж. **парцеляція (*parceling*)**, напр.: *Using specialized software the gathered dataset can be rendered as a virtual 3D model of the patient, this model can be easily manipulated but a surgeon to provide views from any angle and at any depth of within the volume.* – Використовуючи спеціальне програмне забезпечення, зібрану базу даних можна розглядати як віртуальну 3-вимірну модель пацієнта. Хірургу легко оперувати цією моделлю, розглядаючи її під будь-яким кутом та на будь-якій глибині у межах діапазону.

5.4. Інтеграція (*integration*) – це спосіб перекладу складносурядного чи складнопідрядного речення простим реченням - **а) внутрішня інтеграція (*inner integration*)**, напр.: *The Babylonians and their city state neighbors later developed the earliest system of economics using a metric of various commodities, that was fixed in a legal code.* – Пізніше вавілоняне та їхні пограничні міста-держави удосконаливши первинну систему економіки, застосовуючи метричну систему у формі різних товарів згідно зі зводом законів; або шляхом об'єднання двох чи більше простих речень в МО в одне складне речення в МП - **б) зовнішня інтеграція (*outer integration*)**, напр.: *The final objective is the creation of a 3D dataset. It reproduces the exact geometrical situation of the normal and pathological tissues.* – Кінцева мета

полягає у створенні 3-вимірної бази даних, яка відтворює точну геометричну конфігурацію здорових та патологічних тканин.

6. Лексико-граматичні трансформації

Лексичні (лексико-семантичні) трансформації зустрічаються не лише у “чистому” вигляді. У процесі перекладу вони можуть поєднуватися з іншими трансформаціями, а можуть у своїх міжмовних перетвореннях зачіпати граматичні зсуви і досить щільно з ними переплітатися.

Функціональна заміна, або пошук функціонального відповідника полягає в тому, що певна ситуація, описана засобами мови джерела, передається у мові перекладу видозміненими або іншими лексичними одиницями-відповідниками, що складаються у словосполучення (синтагми, інформативні блоки, цілі речення та надфразові одиниці) згідно з нормами та правилами граматики, прийнятими в МП. Наприклад, "*Life and Light Revisited*; – Ще раз про “Світло і життя”.

Для комфортного сприйняття кінцевим отримувачем перекладеного тексту перекладач повинен ні на мить не випускати з поля зору прагматичний аспект роботи, котрий у свою чергу цілковито залежить від співвіднесеності ментальностей двох народів, чії мови в даному разі перебувають у контакті.

Антонімічний переклад – це типовий приклад комплексної лексико-граматичної трансформації, у якій одночасно здійснюються модифікації лексичної та синтаксичної структур. Антонімічний переклад спирається на логічний постулат, згідно з яким заперечення будь-якого значення можна прирівняти до ствердження протилежного йому значення. Цьому відповідає формально-логічна категорія **конкрадикторності**: А не є не-А або Не-А не є А. На практиці антонімічний переклад, як правило, пов'язується з заміною однієї з лексем оригіналу на її міжмовний антонім. При цьому дуже часто стверджувальна конструкція у реченні вихідного тексту замінюється на заперечну в перекладі і навпаки. Наприклад, *Hold on, please.* – Не кладіть слухавку, прошу; *Keep off the grass.* - По газонах не ходити; *Stay out of the sun.* – Не лежіть на сонці.

Найчастіше практики перекладу вдаються до антонімічних заміни, коли збереження синтаксичної конструкції оригіналу може призвести до спотворення традиційного слововжитку МП, пов'язаного з ментальністю народу, носія МП. Наприклад, *I've bought a nice padlock to keep thieves out* – Я придбав добрячого замка, щоб до мене не залізли злодії.

7. Стилiстичні перекладацькі трансформації

Під стилістичними трансформаціями розуміють такі способи перекладу, за допомогою яких перекладач зміщує стилістичні акценти, нейтралізуючи або, навпаки, актуалізуючи кононотавні відтінки значення, або ж адаптуючи мову перекладу до стилістичних норм, прийнятих у МП. До стилістичних перекладацьких трансформацій належать: логізація, експресивація, модернізація та архаїзація.

7.1. Логізація (*logization*) – це спосіб перекладу шляхом заміни емоційно-експресивної або етномаркованої одиниці МО стилістично нейтральним її відповідником у МП, що усуває або послаблює естетичну функцію першотвору,

напр.: *maiden, poet, young lady, form., chick, sl.* – дівчина, *bucks* – долари, *bungalow* – будинок, *squaw* – жінка, *tomahawk* – сокира, *alligator skin* – дефект поверхні, *to give a sack* – звільнити з роботи та ін.

7.2. Експресивація (*expressivation*) – це спосіб перекладу шляхом заміни нейтральної одиниці МО її стилістично-маркованим відповідником у МП, що надає перекладу емоційно-експресивного забарвлення, напр.: *to go* – чимчикувати, *woman* – газдиня, *house* – хата, *coat* – кожух, *jacket* – свита, жупан, *cigarette* – самокрутка.

Модернізація (*modernization*) – це спосіб перекладу застарілих, архаїчних слів та висловів, а також слів-історизмів більш сучасними їх відповідниками, що послаблює естетичну функцію першотвору, напр.: *ait* – заст. острівець, *churl* – іст. простолюдин (не кріпосний), *yeoman* – іст. фермер. На граматичному рівні модернізація полягає в заміні архаїчних структур більш сучасними синтаксичними формами та граматичними конструкціями, напр.: *Methinks.* – Я думаю; *Would be you so kind as to supply us with additional information.* – Надайте нам, будь-ласка. додаткові відомості.

Архаїзація (*archaization*) – це спосіб перекладу сучасної загальноживаної лексики застарілими, архаїчними словами та висловами, а також словами-історизмами для відтворення історичних реалій або надання мові перекладу необхідного стилістичного забарвлення, напр.: *the clothes* – шати, *lady* – бояриня.

На граматичному рівні архаїзація полягає в заміні сучасних синтаксичних структур синтаксичними формами та граматичними конструкціями, характерними для певного періоду розвитку МП або такими, що вийшли з активного ужитку, напр.: *Don't hesitate to apply for further information.* – Якщо Ваша ласка, надайте нам додаткові відомості.

Питання для самоконтролю:

1. Розкажіть про трансформації на словотвірному рівні.
2. Які трансформації відносяться до морфологічних?
3. Які трансформації відносяться до синтаксичних?
4. Граматичні трансформації зазвичай формальні чи формально-змістові?
5. Які трансформації називають системними? Наведіть приклади.
6. Чим пояснити наявність категорійних заміни в перекладі?
7. З якою метою перекладач використовує опущення та додавання?
8. Наведіть приклади заміни числа, часу тощо в перекладі
9. Наведіть приклади заміни граматичних форм лексичними засобами.
10. Чим продиктовані перестановки в перекладі?
11. Наведіть приклади формально-змістових граматичних трансформацій.

Лекція 6. Особливості перекладу літератури різних жанрів і стилів

План

1. Сильові й жанрові особливості текстів та способи їх відтворення.
2. Силь художніх текстів (Belles-Lettres Style).
3. Характерні зовнішні та внутрішні особливості поетичних текстів і їх відтворення в перекладі.
4. Відтворення поетичної матриці в перекладі.
5. Відтворення деяких компонентів внутрішньої матриці поетичного твору/тексту.
6. Підрядковий переклад / Interlinear Translation.
7. Науково-технічний текст. Особливості його відтворення.
8. Граматичні особливості науково-технічних типів тексту
9. Науково-популярний стиль тексту і його переклад
10. Граматичні особливості текстів мови документів
11. Особливості інформаційного типу тексту та їх відтворення

Література: 2, 4, 6, 7, 8, 15, 16

Поняття і терміни: *силь, жанр, поетичний текст, матриця поетичного тексту, підрядковий переклад, науково-технічний текст, мова документів*

1. Сильові й жанрові особливості текстів та способи їх відтворення

Існують різні підходи до визначення внутрішніх особливостей тексту. Чи не найпоширенішим і вже традиційним є стильовий чи жанровий підхід і поділ, за яким текст класифікується за наявністю в ньому характерних лексичних, граматичних чи образних ознак/тропів з одного боку та відповідної термінологіки й струнких логічних структур і повної відсутності емоційності та майже всуціль відсутності тропів – з другого. Причому ці найголовніші риси характерні для всіх підстилів/підмов, зокрема з двох найголовніших стилів – художнього і науково-технічного.

Так, підстилями чи підмовами художнього стилю є стиль прози, стиль поезії та стиль драматургічних творів, зрештою, публіцистичний підстиль. Аналогічно виділяються і підстилі/підмови науково-технічного тексту: підстиль/підмова математики, фізики, хімії, лінгвістики тощо. Іншими словами, кожен підстиль чи підмова має всі найголовніші характерні риси/особливості свого головного стилю чи підмови, але відрізняється своєю термінологічною лексикою, формулами тощо, як у випадку загального науково-технічного стилю.

Отже, підстилі мовлення відрізняються виразно один від одного лексичним складом/своєю термінологією, як у науково-технічному стилі мовлення, чи наявністю віршової/діалогічної або монологічної форми презентації та високої емоційності мовлення, більшою частотністю використання тих чи інших засобів у писемному чи усному, а також у художньому мовленні.

За мовними засобами та складом мовних/змістових одиниць і способами їх поєднання у складні й широкі змістовні, та структурні й стилістичні, а точніше в жанрово-стилістичні цілісності – мовленнєвих масивів-текстів визначаються і найхарактерніші стилі мовлення. А саме: 1) стиль художньої літератури/художній

стиль; 2) науково-технічний стиль; 3) інформаційний/газетний стиль; 4) стиль ділового мовлення; 5) стиль мови документів; 6) стиль соціально-політичного мовлення; 7) епістолярний стиль тощо. Зважаючи на їх неоднорідність, виникає потреба зупинитися бодай коротко на особливостях та відмінностях деяких із них та на потребах відтворення найхарактерніших їхніх ознак у перекладі. ;

2. Стиль художніх текстів (Belles-Lettres Style)

Як і мовна палітра всіх інших стилів та підстилів/підмов, мовні особливості художнього (прозового, поетичного чи драматургічного) тексту вирізняються певними, тільки цим текстам притаманними рисами. Найпершою і найбільш відмінною з-поміж цих рис художніх текстів / творів є їхня завжди присутня і неодмінна естетична функція. Такі тексти, чи то ба твори, викликають у читача / слухача чітко виражену позитивну чи негативну реакцію: замилювання, вдоволення / невдоволення, захоплення чи обурення діями створених письменником / поетом художніх образів. Досягається такий духовний вплив на читача/слухача завдяки мистецькому використанню багатьох значень слів, поєднаних у словосполучення і речення різних типів та завдяки поєднанню лексичного й контекстуального значення цих слів та їх гармонійному функціонуванню в тексті / творі. Саме завдяки створеній цими слова – ми / їхнім поєднанням образності тексту / твору читач / слухач поза своєю волею втягується у всі складні перипетії сюжетних колізій і стає спостерігачем або й співучасником / співпереживачем подій, що змальовуються в тексті / творі. Читач / слухач підпадає поза своєю волею під авторський задум завдяки сюжетним перипетіям та художній образності зображуваного. Саме різні образи й викликають відповідне (позитивне чи негативне), саркастичне чи іронічне і т. д. сприйняття реальної, як і надуманої автором/фантастичної дійсності. Таким чином, завдяки майстерному і зовні непомітному для читача переплетенню і гармонійній взаємодії словникових та контекстуальних значень слів і словосполучень створюються автором чи запозичуються й стилістичні та синтаксичні засоби – метафори, метонімії, іронія/сарказм, перифрази, асиндетони тощо, які передаються і в перекладі.

Взаємодією логічного й емотивного значень слів створюються епітети; внаслідок інтенсифікації певних рис або речей створюються гіперболи; внаслідок взаємодії первинних і деривативних значень слів у реченнях тексту створюється і реалізується гра слів, їх полісемія, зевгма тощо.

Кожен із цих та інших засобів сповна чи тільки частково передається мовою перекладу, якщо текст/вір перекладається повністю, а не, адаптується чи переказується. Наприклад, у такому реченні з твору Вілкі Коллінза “Жінка в білому”:

‘Now’, cried the *enthusiastic little man at the top of his voice, 'the overflowing happiness bursts out of me at every pore of my skin.'*

“А нині”, – закричав запальний чоловічок, – “щастя переповнює мене і хлюпає через край”.

Перекладач О. Мокровольський, відтворивши епітет запальний чоловічок та метафору щастя переповнює мене і хлюпає через край, разом із тим опустил

метафоричну гіперболу *cried... at the top of his voice*, тобто вереснув не своїм голосом (вереснув, як на пуп).

Зате далі в тексті гіпербола “*A thousand thanks and a thousand excuses*” повністю збережена/відтворена і в перекладі – тисячу подяк і тисячу вибачень. Відтворені в художньому перекладі цього самого твору також численні стерті метафори й епітети роблять художній текст образним і природним, і він легко сприймається.

У художньому тексті широко використовуються й інші виражальні засоби, не тільки стилістичні, зокрема синтаксичної природи, які не завжди сповна (не в кожному випадку) відтворюються в перекладі. Йдеться, найперше, про такий засіб, як інвертований порядок слів, що зосереджує/затримує увагу читача на певній дії героя художнього твору. Наприклад:

Down sits the man of merchandise and money to his pen, ink and paper. .. І сідає грошовитий продавець із ручкою, чорнильницею і папером за підрахунки...

An yet, no sooner had I read the memorandum than I felt explicable unwillingness within me.:. (Ibid.) І все ж, не встиг я прочитати меморандум, як я...

Не менш поширеним синтаксичним виражальним засобом у художньому тексті (та його перекладі) є повторення/*повтор* того самого члена речення, як, наприклад, у таких висловлюваннях

the hour came to lock my door, to bid farewell to London pursuits, London pupils, and London friends.

і настав час замкнути кімнати, розпрощатися з лондонськими заняттями, лондонськими учнями, лондонськими друзями...

У художньому тексті/творі, крім того, широко використовуються усталені словосполучення й ідіоми. Наприклад:

Little Jolyon was bom with a silver spoon in his mouth (Galsworthy)

Джоліоник народився в сорочці (під щасливою зіркою).

Look after the pence, young fellow, and the pounds 'll look after themselves. (Maugham)

Ти бережи пенси, хлопче, а фунти стерлінгів самі себе збережуть.

Familiarity breeds indifference-. Близьке знайомство породжує збайдужіння.

Разом із тим у художніх творах/текстах широко використовується конотативна лексика на позначення певних вад героїв. Зокрема згадувані вже в англійській мові *rat* (підла, низька людина), *hound* (собака), *fox* лисиця (хитра людина), *sheep* наївна, довірлива людина тощо.

Немає потреби наголошувати, що мова кожного образу в художньому тексті індивідуалізована. Персонажі можуть вживати діалектизми, жаргонізми, сленгізми та іншу (часом навіть грубо-просторічну та лайливу ненормативну) лексику.

Ще частішою в художній, а часом і публіцистичній літературі використовується сленгова чи жаргонна лексика. Надто в сучасній американській художній літературі. Такі й подібні сленгові та діалектні елементи автохтонного мовлення персонажів практично не відтворюються в перекладі, оскільки їм взагалі мало коли відшукуються лексичні й формальні відповідники в інших-мовах.

Частими є в прозових художніх творах і біблеїзми, історизми, алюзії (посилання на видатних людей Чи на відомі події), навіть анекдоти, загадки, які розгадуються (чи не розгадуються) персонажами, гра слів (як. стилістичний засіб).

Широко використовуються письменниками й поетами "також невербальні засоби, наприклад, курсивний чи жирний шрифт, подвійні чи потрійні знаки оклику та знаки питання, крапки, дужки* фігурні заголовні й початкові текстові букви, фігурні рядки в поетичних (віршових) творах тощо. Зате у творах цього жанру письменники уникають скрізь квадратних дужок, математичних знаків, текстового змісту. Вони мають у своєму складі певну кількість різних типів речень, поєднаних одним загальним змістовим спрямуванням, і служать створенню конкретного прагматичного підтексту всього твору. Досягається ця авторська мета, і на цьому треба наголосити, не тільки лексичними, але й граматичними/синтаксичними та стилістичними засобами, які знаходять своє відтворення в цілісності абзаців і надфразових єдностей через відтворення в них кожного складового речення.

3. Характерні зовнішні та внутрішні особливості поетичних текстів і їх відтворення в перекладі

Мало хто сумнівається, що найяскравіше текстові художні риси виступають у поетичних художніх творах, які бувають, як відомо, різних структурних форм і конфігурацій їхніх строф. Поетичні / віршові твори розрізняються найчастіше за типом римування (послідовного, перехресного, вибіркового, коли рядки римуються вибірково). Розрізняють ще вірш класичний / олександрійський, байковий вірш (коли строфи взагалі не виділяються), хореїчний / ямбічний вірш, сонет тощо.

Після першої світової війни широке розповсюдження отримав на Заході так званий вільний вірш, або верлібр (від фр. *verse libre*). Цей тип вірша мав короткочасне поширення і в тогочасній Україні (Семенко, Шкурупій, Тичина й ін.). Проте найширше верлібр увійшов у практику західних поетів і перекладачів. У 30-х роках радянські літературознавці швидко запламували цей прояв "загниваючої культури Заходу", і використовувати вільний вірш (чи перекладати вільним віршем) вважалося не більше і не менше як підпасти під "розтлінний вплив загниваючої культури буржуазного Заходу". З таким ярликом за радянської влади можна було опинитися і серед "ворогів народу", а звідти й прямісінько на Соловки чи у концтабір, куди запроторювалися в основному працівники культури й літератури з України в 20–30-ті роки ХХ ст.

Перекладений тим же верлібром Шкурупіїв уривок із його поеми "Реабілітація" Т. Г. Шевченка, хоча переклад той виконаний зовсім іншим перекладачем – Збігнєвом Фолєєвським. Там перекладач до того ж поміняв місцями останній із передостаннім рядком (інтернаціональній расі-показав-of-our-international breed). Позитивом цього перекладу є й те, що в ньому точніше передано зміст кожного рядка, хоча це й не вимагало від перекладача якихось надзусиль. При цьому і зміст, і стиль авторського викладу в кожному рядку збережено, як збережено й еквілінеарність та його прагматичний підтекст. А це свідчить про те, що верліброві вірші, не дотримуючись багатьох елементів/компонентів поетичної матриці римованого вірша, набагато легше перекладати. Чи не цим пояснюється і "мода" на авторський верлібр на Заході, де він там швидко поширився і вже на початку 50-х років минулого сторіччя став повсюдно "тіснити" римований вірш, який став не модним". Уже в середині ХХ ст. вільний вірш узяв

гору над римованим віршем у всіх західних літературах, а після остаточного краху “імперії зла” (Рейган) – СРСР – вільний вірш почав повертатися і до колишніх радянських республік. Уже в 90-ті роки минулого сторіччя вільний вірш знову приходиться в українську літературу, причому пишуть ним поети переважно молодшої та середньої генерації. Деякі поети в своєму доробку чергують вільні і римовані вірші. Переважно тематика вільних віршів зводиться до якогось образка, випадка, риси, роздуму, який мимоволі вимагає від читача певної реакції. Показовими в цьому плані є, наприклад, вірші молодого поета Анатолія Кравченка, як і більшості інших поетів кінця ХХ- початку ХХІ сторіччя, що заходилися практикувати верлібр.

4. Відтворення поетичної матриці в перекладі

Виконання повноцінного перекладу римованого вірша, а тим більше справжнього поетичного твору зі своєю вишуканою римою і художніми образами, є набагато складнішим завданням, ніж переклад вільного, неримованого віршового твору. Причому поетичний твір однаково важко перекладати як із генеалогічно близьких мов типу слов'янських чи германських/романських, такі тим більше при перекладі з генеалогічно далеких мов типу сучасних англійської (німецької, французької) на українську, хоча і могло б здатися, що із близькоспоріднених мов перекладати мало б бути набагато легше.

Що саме і наскільки повно має відтворюватися із багатопланового поетичного першотвору в перекладі, аби він якомога ближче був у сумі своїх складових елементів до взірцевого вірша оригіналу та в яких параметрах - і належить бодай у найголовнішому пересвідчитися нижче. При цьому треба враховувати, що далеко не всі поетичні твори мають однакову/ідентичну зовнішню конфігурацію та розмір, внаслідок чого і складових поетичної матриці в одному поетичному творі буде більше, а в інших часто й значно менше. Всебзалежить від авторського задуму, мети написання твору, рівня поетичної майстерності автора чи, зрештою, і від національної традиції віршування. Наприклад, у японській національній поезії жанру хайку головним найперше є відтворити мовну вишуканість, образність, витонченість, яка часто межує з афористичністю, а також співвідношення ритмічних складів у рядках у кількості 5-7-5, чого не завжди легко досягти при збереженні тієї самої образності та змісту в будь-якому перекладі. Досить прочитати, вдумуючись у зміст бодай три вірші цього жанру поетів ХVIII-ХІХ сторіч - Йоси Бусона та Кобаясі Іссауї, Масаокі Сікі, щоб відчутти специфіку творів цього жанру.

Йоса Бусон

1. Яка вірада
Через літню річку
Іти убрид
з сандалями в руці!

Кобаясі Іссау

2. Сливовий квіт опав,
І посмутніли
Верби,

Масаокі Сікі

3. В Японії
Від самого порога –
Квітучі вишні!

Можна з упевненістю сказати, що перекладачеві цих віршів Іванові Бондаренку не пощастило відтворити ритміку складів (5-7-5). Йому зовсім не треба було думати і про відтворення рими, яка взагалі відсутня в оригіналах, про евфонію рядків/музикальність, навіть про якусь вишукану образність. І все тому, що таких елементів матриці в японських віршах не існує. Та й не тільки в японських, оскільки дечим схожі зовнішньо форми віршів можна відшукати сьогодні і в українських поетів. Зокрема в сучасного українського поета С. Жадана, твори якого, проте, здебільшого складаються із чотирьох і більше, а не трьох рядків, хоча в них така ж витонченість, несподівана розв'язка й образність.

Як не прикро, але багато, й римованих віршів українських поетів перекладаються на Заході вільним віршем/верлібром. Унаслідок цього втрачається музикальність, естетична й емотивна сила українських віршів, а разом із тим і вплив, що його має оригінал на свого національного читача. Цей вплив значно послаблюється, зрозуміло, на читачів перекладу.

Отже: головними елементами/компонентами так званої зовнішньої матриці віршового твору/тексту, видимими ззовні, очима, є такі: 1) наявність (чи відсутність) еквілінеарності; 2) консонантна чи вокалічна рими; 3) чоловіча (з наголосом на останньому складі рядка) чи жіноча (наголос на передостанньому складі рядка) рима; 4) послідовне чи перехресне римування; 5) збереження чи незбереження кількості строф; 6) характер рими; 7) наявність повторів, паралелізмів тощо.

5. Відтворення деяких компонентів внутрішньої матриці поетичного твору/тексту

Внутрішню матрицю поетичного твору складають компоненти, не видимі ззовні, як це спостерігаємо у випадках із еквілінеарністю, вокалічною чи консонантною римою тощо. Внутрішні компоненти матриці сховані від ока, вони виявляються тільки через глибший аналіз тексту/ твору. До внутрішніх елементів віршової матриці належать:

1) **Найперше** – зміст окремого рядка/строфи, що його не можна встановити зовнішнім спогляданням, яким визначається кількість рядків у вірші чи вокалічна/консонантна рима. Для визначення змісту навіть рядка чи строфи необхідно щонайменше прочитати і проаналізувати їх, встановити/змістові зв'язки між словами на рівні словосполучень і цілого речення/строфи. Тому для визначення змістових зв'язків потрібний час, якого зовсім мало треба, наприклад, для визначення природи/типу рим або характеру (послідовного чи перехресного) римування.

2) **Другим** важливим компонентом внутрішньої матриці є авторський набір різних стилістичних засобів – тропів, що їх використовує в своєму художньому творі кожен поет і які треба встановити.

Епітети *хмурі сходи*, *казка баговинна* і метафори *промінь впав і засвітив шматком бурштину* американські перекладачі Б. Боичук та Д. Ігнатов запропонували досить прості й точні відповідники: *gloomy staircase*, *fairy marsh* та метафору з порівнянням *the light lit up like a piece of amber*. Аби визначити їх в оригіналі й перекладі, а тим більше проаналізувати в оригіналі та перекласти,

довелося затратити певний час, якого ніколи стільки не вимагається при визначенні будь-якого із зовнішніх компонентів поетичної матриці.

3) **Третім** з-поміж чітко окреслених внутрішніх компонентів матриці можуть бути синтаксичні/структурні особливості строфи, яка складається у даному випадку з двох речень. Перші два рядки створюють просте поширене речення в оригіналі й перекладі, а другі два рядки створюють також поширене речення з однорідними присудками.

4) **Четвертим** обов'язковим компонентом внутрішньої матриці є евфонічна/звукова структура поетичних рядків і цілого твору. Вірш може бути із музикальним/мелодійним звучанням, він може бути з асонансами (співзвучністю приголосних звуків) чи з дисонансами/неточним римуванням, неповною римою. Деякі поетичні твори можуть мати досить складне національне пісенне звучання (напр, твори Т. Шевченка), яке взагалі практично неможливо відтворити мовами типу англійської чи голландської та інших. Отже, евфонія поетичних творів є фактично тим компонентом внутрішньої поетичної матриці, який ніколи сповна не відтворюється у поетичному/віршовому перекладі будь-якими мовами.

5) **П'ятим** компонентом внутрішньої поетичної матриці є прагматичний підтекст, іншими словами – намір автора викликати у читача ті самі почуття - реакцію на зображену в творі подію, соціальну чи іншу проблему, що й в оригіналі. Цей компонент поетичної матриці належить до обов'язкових у перекладі. Якщо прагматика твору не передана в перекладі, то рівень його достовірності не відповідає оригіналові. Адже переклад має сповна віддавати цей ефект впливу на читача і викликати в нього ті ж самі почуття, що й оригінальний вірш. Тільки за таких умов переклад буде достовірним відповідником оригіналові.

б) **Шостим** обов'язковим компонентом відтворення внутрішньої матриці є авторські образи твору, на основі яких будується головна сюжетна колізія і розвиток теми, що реалізується в поетичному творі. Темою може бути навколишнє оточення, різні дії авторських персонажів, як, наприклад, у Шевченковому вірші “Садок вишневий коло хати” в перекладі Герберта Маршалла:

*Beside the cottage cherry-trees are swingling,
Above the cherries May-bugs winging,
Ploughmen with their ploughs are homeward heading,
And lasses as they pass are singing,
While mothers wait with suppers ready.*

Можна (і треба) сперечатися з перекладачем і його ампліфікаціями (наточенням) рядків, зокрема першого (are swingling), у якому вишні чомусь тіпаються, хоча цього не буває, бо вишні в цвіту стоять, як гільця. Додано і в третьому рядку (зі своїми плугами йдуть), а в п'ятому перекладач додав, що матері ждуть із приготовленою вечерєю. Та попри ці ампліфікації, введені перекладачем почасти задля збереження рими, а почасти для підкреслення змісту, перекладач відтворив усі авторські образи: садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями літають (у Шевченка - гудуть), плугатарі із поля йдуть (у перекладі - із своїми). Тобто, попри порушення розміру рядків, авторська образність повністю збережена, як збережений і зміст, хоча й із порушенням авторської чіткості складової структури рядків.

Зрештою, почасти збережено й еластичність оригіналу, хоча в перекладі запропонований загалом ламаний ритм.

Звичайно, в перекладах поетичних (як і прозових) художніх творів велика роль належить відтворенню ще й інших, окрім названих, зовнішніх та внутрішніх елементів/компонентів поетичної матриці. До цих елементів, зокрема, належать такі найуживаніші: паралелізми, тобто повтори тієї самої структури в рядку. Причому, паралелізм, як зазначають дослідники, може бути частковим, повним і неповним (Мороховський). До того ж, синтаксичний паралелізм використовується як у поезії, так і в прозі.

Звідси стає зрозумілим, чому практично неможливо досягти так званого адекватного, тобто повністю еквівалентного і рівнозначного в усіх складових зовнішніх і внутрішніх компонентів поетичного твору в перекладі навіть у генеалогічно близьких мовах. Тим більше не існує повної адекватності в поетичних перекладах, у яких у силу національної специфіки мов окремі компоненти (зокрема евфонічний) взагалі можуть бути не відтвореними у перекладі. Тому відтворення всієї повноти найважливіших складників зовнішньої і внутрішньої матриці поетичних творів вимагає детальнішого розгляду, який буде проведений ще всебічніше дещо далі. Йтиметься про ще деякі не згадані вище особливості й деталі художніх творів, що підлягають відтворенню в достовірному (faithful) перекладі.

6. Підрядковий переклад / Interlinear Translation

Необхідно наголосити, що будь-який віршовий, а тим більше віршовий поетичний переклад має обов'язкову первинну підготовчу стадію, з якої починає створювати свій літературний/художній варіант як найдосвідченіший, так і початкуючий перекладач. Створення підрядкового перекладу є обов'язковою передумовою підготовки кожного поетичного/віршового перекладу і не залежить від фахового рівня чи навіть таланту перекладача. Таким чином, підрядником є фактично кожен перший чорновий варіант перекладу будь-якого віршового / поетичного твору. Підрядник найперше забезпечує повне відтворення змістового значення кожного рядка і кожної строфи оригіналу мовою перекладу. Зазвичай такий переклад є прозовим переказом змісту (rendering) римованого чи й вільного (верлібрового) поетичного/віршового першотвору. Щоправда, якщо підрядник робиться для поета-перекладача, який не володіє мовою оригіналу, перекладач мусить указати особливості метрики цього вірша, а саме: компоненти зовнішньої та деякі компоненти внутрішньої матриці (кількість складів у рядку, чоловічу / жіночу й вокалічну чи консонантну риму, характер римування – послідовне чи перехресне, кількість рядків у вірші тощо).

Наведемо для прикладу хоча б такий тривірш П. Б. Шеллі з позначенням проти кожного рядка кількості складів у ньому та характеру рими (чоловічої/жіночої, вокальної чи консонантної):

Death is here (3 скл., чол., вок.)* Смерть є тут (3 скл., чол., коне.)

And Death is there (4 скл., чол., вок.) Смерть є там (4 скл., чол., коне.)

Death is everywhere (5 скл., чол., вок.), Смерть є повсюди (5 скл., жін., вок.)

На основі таких підрядників поети-перекладачі створюють свої поетичні варіанти, як це робив у другій половині ХІХ ст. наш відомий поет П. Грабовський

із творів Байрона, Гейне, Петефі та інших західноєвропейських поетів. Сьогодні підрядники використовуються тільки для поетичного перекладу творів із рідкісних мов, але завжди як перший/робочий варіант, що потім удосконалюється до вимог літературного рівня.

На рівні підрядника фактично є і кожен прозовий переклад художнього тексту з навчальною метою, якщо цей переклад не відтворює художніх якостей оригіналу. Зрештою, підрядником є також кожен попередній переклад-переказ змісту вірша, що дається учням чи студентам для вивчення напам'ять іноземними мовами. Іншими словами, будь-який писемний переказ тексту/дискурсу (власне rendering) можна вважати перекладом, виконаний на рівні підрядника (interlinear translation). З такого перекладу (при його літературному допрацюванні) і робиться літературний віріант / художній переклад оригіналу.

7. Науково-технічний текст. Особливості його відтворення

Найголовнішою визначальною рисою науково-технічного типу тексту є його когнітивність, інформаційна насиченість. Адже всі наукові й технічні тексти завжди несуть конкретну нову інформацію для вивчення/пізнання певним колом людей – студентами, фахівцями тієї чи іншої галузі знань. Ця нова інформація ховається у словах-термінах, словосполученнях і реченнях, що створюють той чи інший зміст. Найпоказовішими елементами наукового змісту текстів є їхня лексика, або точніше, термінологіка – окремі слова й словосполучення. Саме вони – найперше повнозначні слова й частини словосполучення – експліцитно, часто вже своєю звуковою структурою повідомляють про галузь знань, до якої належить текст – хімії, фізики, машинобудування, філології або філософії, фінансів чи певного виду спорту. Пояснюється це частини тим, що в терміносистемах кожної, зокрема європейської мови переважають слова-терміни грецького та латинського походження. Досить навести бодай відомі кожному медичні назви хвороб та ліків, аби легко переконатися в цьому. Наприклад: ангіна, анестезія, апендицит, аспірин, бацила, бесалол, бігумаль (протималарійний препарат), біотин (вітамін), бісиноз (захворювання внаслідок запорошення легенів бавовняним пилом), біцилін (антибіотик), бленорея (запалення ока), ботулізм, бруцельоз, бубон (запалення лімфатичних вузлів), вазелін, вакцина, вакцинація, валеріана, валідол, валокордин, варикозний (розширений, про вени) і т. д.

Отже, першою і головною ознакою лексичного складу науково-технічного тексту є термінологічна лексика, зокрема інтернаціональна, що зберігає не тільки ту саму чи близьку до мови оригіналу звукову структуру, а насамперед те саме в кількох різних генеалогічно мовах значення. Причому це стосується усіх без винятку галузей народного господарства і всіх наук, оскільки науки вже невдовзі після своєї появи стають надбанням усіх націй, тобто стають інтернаціональними. Так само інтернаціональною стає і їхня термінологічна лексика. В тому числі й, здавалося б, чисто національна автохтонна лексична термінологія. Така термінологія зберігає тільки автентичне лексичне значення, але не зберігає звукової структури терміна в інших мовах. Цієї термінологіки в усіх мовах навряд чи менше, ніж справжньої інтернаціональної. Наприклад, в англійській мові: сар капсуль, пістон; hand стрілка годинника, крило семафора; face циферблат

годинника, екран (телевізора), геометрична грань, (гірн.) вибій, поверхня вибою; head обух (сокири), наконечник (стріли), головка снаряда, бабка верстата, дно (бочки) тощо.

Чимало автохтонних назв тварин, комах та речей в англійській мові також стали термінами. Наприклад: horse рама, pig відливка, болванка, fly маховик, goose (техн.) праска, monkey баба (забивати палі); bug скоба, collar хомут, підшипник, boot шкіряний чохол автомашини (авіаконтейнер), багажник (автомобільний), ботан. оболонка качана кукурудзи, аванс зарплати; hat покрівля; (геол.) верхній шар породи над жилою; tree вал, nut гайка, bush втулка, forehead (геол.) забій, brow морський місток; nose головка домкрата, lip (тех.) козилок ковша, beard зазубрина, arm спиця, breast амбразура, leg катет, bench верстак, blanket поверхневий шар (нанос), (військ.) димова завіса, піддавати суцільному бомбардуванню тощо.

Нейтральна лексика має багато синонімів, що є також неемоційними за своєю природою. Наприклад:

poorneedy, bad, substandard, faulty, maladjusted, indigent; reception – method, way, mode of treatment, motion, stages, meeting; appear – emerge, arise, turn up, arrive, seem, look; screen – shield, cover, protection, separation, partition, conceal, hide; remedy – cure, medicine, relief, medication, correction, improvement; symptom – sign, indication, mark, disrepair, trouble та ін.

Реалізація синонімічних значень завжди здійснюється у конкретному тексті, як це маємо в інструкції до відеомагнітофона, звідки взято наведені вище слова, кожне з яких має тільки одне значення у відповідному реченні. Наприклад:

Symptom Неполадки

1. TV reception and recording.
2. A TV program does not appear on the TV screen;
3. Make sure the TV is set to the programme position for the VCR (video channel recorder).
4. TV reception is poor.
5. Adjust the TV aerial.
6. The recorder picture is not very clear.
7. The timer does not operate.
8. Make sure the TV aerial system switches set to the system in your, area,
9. The tape ejects when you press REC(ording).

Remedy Усунення неполадків

- 1, Прийом та запис телевізійних каналів
2. Зображення не з'являється на ^телевізійному екрані.
3. Переконайтесь, що (ваш) телевізорперебуває у режимі, що передбачений для відеомагнітофона.
4. Слабкий прийом телеканалів.
5. Налаштуйте телевізійну антену.
6. Запис зображення не зовсім чіткий.
7. Якщо таймер не працює.
8. Переконайтесь, що перемикач TV System встановлений у положення, яке відповідає системі вашого регіону.

9. Якщо при натисканні кнопки REC (запис) відеомагнітофон виштовхує касету.

Таким чином, іменник *symptom* у цьому тексті реалізує значення тільки неполадки, а іменник *remedy* означає усунення неполадків, а не ліки чи полегшення. Тим часом також нейтральне *screen* означає екран, а не щит, захист чи ще щось. Причому кожне з наведених тут слів, як термін чи звичайна лексема, зберігає нейтральне когнітивне значення. [Наведений науково-технічний текст, на відміну від художнього, зберігає також екзотизми (*REC, TV System*), інтернаціоналізми (антена, касета, екран, таймер, телевізор, телеканал тощо), які створюють нейтральне тло всього тексту. Весь наведений текст має лексичне наповнення, що засвідчує його всуціль нейтральний статус. Перевага нейтральних слів — іменників, дієслів, прислівників, прикметників та іменникових і дієслівних словосполучень при відсутності будь-яких емотивів робить технічний і науковий текст своєю насиченістю (і наснагою) не схожим на інші стильові типи/підмови тексту.

Ще однією особливістю англійської лексичної термінології є вживання в технічних текстах переважно слів не автохтонного, а іншомовного (латинського, грецького чи французького) походження. Наприклад, в англійській мові: замість *piece* – *fragment*, замість *build* – *fabricate*, замість *test* – *experiment*, замість *show* – *illustrate*, замість *high* – *elevation*, замість *clear* – *apparent*, замість *total* – *aggregate*, замість *fit* – *accommodate*, замість *then/too* – *furthermore*, замість *make* – *effect* тощо.

8. Граматичні особливості науково-технічних типів тексту

Науково-технічний текст відзначається загалом уже специфічною структурою своїх речень. Це найперше знаходить своє вираження в тому, що науково-технічні тексти спрямовуються на певне повідомлення когнітивного характеру. Тому в них оповідь ведеться рідко коли від певної особи. Внаслідок цього:

1. У науково-технічному тексті відсутнє діалогічне й монологічне мовлення, що так широко використовується в художньому тексті.

2. Науково-технічні тексти практично не мають запитальної та окличної модальності (запитальних та окличних речень).

3. У них абсолютна перевага розповідних неозначено-особових та безособових речень в активі й пасиві з підметом, вираженим іменником чи формальним підметом *it* або *there*. Наприклад: *There are fourteen space-lattice types. Існує 14 типів просторової решітки.*

Щоправда, у наукових статтях виклад може часом вестися від третьої особи типу: “Як зазначає автор, метал не піддається корозії, якщо він покритий захисною плівкою, запропонованою виробником сталевих труб”. (Із журналу)

4. У науково-технічних текстах підметом часто виступає герундій та інфінітив;
Doubling the pressure cuts the fermentation time by one-third Подвоєння тиску знижує на одну третину час ферментації.

To obtain a single compound involves separation from the other emines formed. Для отримання окремої сполуки *its* необхідно відокремити її від інших утворених амінів.

5. В англійських науково-технічних текстах широко використовується невластивий у такому кількісному співвідношенні українській мові пасивний стан.

6. Логічність викладу когнітивного змісту речень у науково-технічно-му тексті забезпечує їх когезію, тобто взаємовмотивованість і зв'язність. Цьому значною мірою сприяє насиченість тексту термінолексикою певної галузі знань та складними словами^ найперше іменниками й складними прикметниками (багуврігі). Звідси в текстах кожної науково-технічної галузі багато номінативних словосполучень, асиндетичних іменникових конструкцій типу NN, NNN тощо. Наприклад: methine hydrogen ацетиленовий водень, acid crystal residue осад кристалів кислоти. Diesel engine piston циліндр дизельного мотора, United States Information Agency інформаційне агентство СІА/Сполучених Штатів Америки тощо.

У науково-технічних текстах також набагато більше іменників, іменникових, числівникових і т. д. словосполучень, які сприяють загальній номінативності цього типу тексту в сучасній англійській мові. Наприклад: *a considerable body of evidence* значна кількість, даних, *a trace of an impurity* сліди домішок, *no exceptions in the data* ніяких винятків у даних, *a hole in the window shade* отвір/дірочка у навісі вікна, *investigations carried by the authors* проведені авторами дослідження та ін.

Усі ці та інші засоби сприяють абстрагуванню викладу в науково-технічному тексті англійської та й української мов. І не тільки в чисто науково-технічних текстах. Фактично мало чим відрізняється від науково-технічного стилю тексту і стиль підручника з відповідних наук, у якому також вводяться різні терміни, багато іменних словосполучень, хоча інформативність підручникових текстів дещо нижча. Зважаючи на дидактичне/навчальне спрямування підручника, тексти в ньому мають значно менше термінів і більше нейтральної лексики. Структура речень у підручниках також простіша, доступніша. В них менше асиндетичних іменникових словосполучень, складних іменників та прикметників. Причому всі терміни обов'язково пояснюються. У підручниках, як і в наукових працях, багато формул, діаграм, графіків. Виклад у підручниках також ведеться в абсолютній більшості в теперішньому часі та з меншою кількістю конструкцій вторинної предикації (інфінітивних, дієприкметникових та герундіальних комплексів). Ще однією особливістю підручників, на відміну від чисто наукових текстів, є їхня досить помітна емоційність, що знаходить свій прояв у частих звертаннях до студентів/вивчаючих від повідну галузь знань. Крім того, у підручниках часто вживаються прямі й риторичні запитання до читача типу: що тут доводиться? Як ви вважаєте?.. Що відбувається з розчином, коли?., і т. д.

Підручникові тексти мають чіткіше виражену, ніж у науково-технічному тексті, спонукальну й суб'єктивну модальність, що знаходить свій прояв у частішому вживанні модальних слів та виразів типу звичайно очевидно, як видно, без сумніву тощо. Ці та інші перераховані вище фактори знижують структурну й семантичну складність підручничого тексту і полегшують його переклад порівняно з "чистим" науково-технічним текстом, що надто насичений термінолексикою та складними інфінітивними, дієприкметниковими, герундіальними та різними прийменниковими і безприйменниковими (асиндетичними) конструкціями.

9. Науково-популярний стиль тексту і його переклад

На противагу чисто когнітивному типу тексту, завдання якого – донести всю повноту знань про певний науковий пошук, описати метод дослідження того чи іншого явища, препарату, процесу чи пристрою або дію закону, методу без будь-якого емоційного впливу на читача, науково-популярний текст найперше спрямований на те, щоб викликати у читача зацікавлення і навіть захопити його перспективою використання того чи іншого відкриття. Тому в науково-популярних текстах:

1. Переважно використовується менша кількість термінологічної лексики, яка до того ж часто повторюється і добре запам'ятовується читачами/слухачами.

2. Науково-популярний текст не перевантажений схемами, графіками, формулами, дужками й іншими знаками, як це властиво чисто науковому/науково-технічному типові тексту.

3. Науково-популярний текст завжди тісно пов'язаний із розмовною оповіддю і тому в ньому часто використовуються різні тропи: метафори, гіперболи, епітети, порівняння, запитальні/риторичні речення, а також усталені й ідіоматичні вирази.

4. Науково-популярний текст не скований настільки логічним зв'язком, як науково-технічний текст, тому допускає скорочення, розширення й опущення окремих речень, їх трансформацію/перекладання, інверсію.

5. Відсутність суцільних логічних структур науково-популярного тексту й вільна, розмовна та близька до розмовно-просторічної манера оповіді дає змогу часто застосовувати не власне переклад, а переклад-переказ

hereinafter – нижче/далі; *to the effect* - такого змісту; *in conformity with* – згідно; *to furnish* – постачати, доставляти; *intermediate* – проміжний; *dispatch* – відправка/відвантаження; *shipment* – відвантаження, доставка; *postal receipt* – поштова квитанція; *to effect payment* – сплачувати; *subject of the Parties* – предмет угоди/ контракту; *packing and marking* – упаковка і маркування; *the consignor* – відправник товару.

У мові контрактів і торгівельних угод багато усталених лексичних одиниць, що становлять собою технічні ідіоми. Наприклад:

Capital assets – необігові активи; *current assets* – обігові активи; *current liabilities* – короткотермінова заборгованість; *long-term liabilities* – довготермінова заборгованість; *share-owners equity* – власний капітал; *gross income* – загальний прибуток; *net profits* – чисті прибутки; *operating profit* - прибуток від операції; *net income* – чистий прибуток; *income tax* – прибутковий податок; *other income* – інші прибуткові надходження; *interest paid* – оплачені відсотки тощо.

Наведена вище, як і велика кількість не наведеної тут лексики, постійно використовується у торгівельних контрактах/угодах та подібних документах. Причому як в англійській, так і в українській та інших мовах. Із цими словами та виразами створюються кліше, що підкреслені в наведених нижче двох уривках, узятих відповідно з контракту й угоди.

Firm Mykolaiv Shipbuilding, *hereinafter* referred to as the Seller on the one part and the FOB (Mykolaiv) *hereinafter* referred to as the Buyer on the other part have concluded the present Contract *to the effect* that...

Фірма “Миколаївський суднобудівельний завод” (далі Продавець), з одного боку, та фірма ФОБ (Миколаїв), далі Покупець - з другого боку, підписали цей контракт нижчезазначеного/такого змісту...

The Consignee shall undertake:

- to condition in the order the quantity and quality of necessary goods;
- to comply strictly with instructions of the Consignor’s stipulated herein, as well as those additional instructions given to him by the latter.

Отримувач товарів зобов’язується:

- у замовленні чітко обумовлювати кількість та якість погрібного товару,
- суворо дотримуватися розпоряджень власника товару, передбачених цим договором, а також додаткових розпоряджень, що додані до цього Договору.

Конструкції/кліше типу *hereinafter referred to, to the effect that, the consignee shall undertake, to comply strictly* й інші постійно повторюються в контрактах та різних угодах у незмінному поєднанні (як кліше). Вони є характерною ознакою мови документів цього типу.

10. Граматичні особливості текстів мови документів

Серед найбільш виразних граматичних особливостей текстів цього типу впадають у вічі найперше такі:

1. Вживання модального дієслова *shall* для вираження обов’язковості дії підмета в теперішньому часі незалежно від його особи. Наприклад, у Статуті ООН:

A. *Each Member of the General Assembly shall have one vote.* Кожен член ООН має на Генеральній Асамблеї один голос.

B. *The official languages of the Court shall be French and English* Офіційними мовами Міжнародного суду є французька та англійська.

2. Структура речень мови документів відзначається своїм канцеляризмом, громіздкістю та архаїчністю, а часом і буквалістичністю типу *hereinafter referred to as; marking shall be inscribed on three sides, gross height* (вага брутто), *net weight* (вага нетто), *Handle with care* Не кантувати/Не перекидати, *Notification of Shipment* накладна на відвантажені/відправлені товари тощо.

Наведені приклади перекладу англійського тексту документа українською мовою засвідчують, що базова/визначальна лексика мови торгових текстів оригіналу та її відповідники в перекладі практично еквівалентна. Вона зберігає в перекладі ту саму оперативну інформацію, що зобов’язує договірні сторони дотримуватися відповідних норм поведінки. Стиль викладу інформації в оригіналі й перекладі характеризується наявністю архаїчних еквівалентних канцеляризмів. Завдяки цьому й переклад зберігає властиву оригіналові номінативність, семантичну та стильову однозначність.

11. Особливості інформаційного типу тексту та їх відтворення

На відміну від розглянутих вище Типів тексту, інформаційний тип тексту є найбільш різномірним. Це, найперше;. Газетний текст, завданням якого є інформувати читача про поточні події всередині країни за кордоном. Крім соціальних подій, газети й журнали повідомляють ще про спортивні події, фінансові операції, про винаходи й наукові та інші відкриття тощо.

Інформаційними є також різні інтерв'ю, бібліографічні довідки, есе в журналах, навіть різні оголошення. Причому такого типу інформаційні матеріали існують в глобальному масштабі. Завдяки цьому вони зберігають спільну структурну / зовнішню трафаретність в усіх мовах. Так, наприклад, різні посвідчення, паспорти, довідки чи інтерв'ю мають фактично однакову зовнішню/структурну форму й ідентичне змістове наповнення в усіх мовах. Тому такі матеріали мають почасти й спільні мовні засоби вираження – штампи. У них повністю переважають короткі прості розповідні речення відсутні довгі запитальні речення і періоди.

Що ж стосується інформаційних газетних чи журнальних текстів, то в них ще більша кількість різноманітних штампів, які постійно з'являються в газетах і журналах і поширюються в інших мовах завдяки ЗМІ. Найперше це стосується лексичних одиниць. Зокрема, завдяки газетам, журналам, радіо і телевізійним програмам загального поширення набули різні напівусталені й усталені лексичні одиниці – слова та словосполучення, а часом і цілі речення. Чимало з цих лексичних одиниць стали інтернаціоналізмами і ввійшли в багато мов. Найпоширеніші з них, наприклад, такі:

briefing брифінг, коротка прес-конференція; *bookmaker* букмейкер, компілятор; *electorate* електорат, виборці; *internet* інтернет; *kickboxing* кікбоксинг; *marketing* маркетинг; *mass media* мас-медія, засоби масової інформації; *mentality* менталітет, склад розуму; *fitness* фітнес, спортивна готовність; *shaping* шейпінг, надання форми; *skinhead* скінгед, бритоголовий; *site* сайт (тех. комп'ютер); *video-player* відеоплеєр; *xerox* ксерокс (копіювання) та багато інших.

Газетні й журнальні шпальти – справжній “полігон”, на якому з'являється й вводяться в щоденне функціонування нові слова, мовні метафоричні звороти, фразеологізми. У газетах і журналах панує розмовна стихія, особливо в період передвиборчої та виборчої кампаній, коли розпалюються міжпартійні пристрасті й на шпальтах газет і журналів з'являється чимало неологізмів – слів та словосполучень, окремі з яких стають інтернаціоналізмами. Так, за останнє десятиріччя увійшли в широке використання, наприклад, такі звичні сьогодні вирази:

dark horse темна конячка (кандидат, на якого не звертають особливої уваги, але який перемагає на виборах);

paper technical candidate технічний кандидат, який виставляється для відтягування голосів від головного кандидата;

landslide victory повна перемога (підтримана багатьма/більшістю виборців);

straw man підставна особа, уявний/несерйозний супротивник;

lame duck банкрут, непереобраний депутат (США);

pork barrel legislation законодавство, що є вигідним тільки для певної групи людей (забезпечує “годівницю”);

mudslinging наклеп, образи на політичного супротивника (чорний піар) \$ *witch hunt* полювання на відьом (на неіснуючого ворога).

У засобах масової інформації України, зокрема в газетах і журналах на телебаченні зарясніли такі словосполучення та речення метафоричної природи, які є часто інтернаціональними, а часом створені українськими журналістами в межах свого національного газетного й ефірного простору: *економічна блокада*,

економічний ріст/спад, інвестиційне впливання, фінансові донори, валютний коридор, тарифні бар'єри, політична возня, ігри навколо бюджету, хвора/здорова економіка, парламентська/політична невизначеність, хвороби росту тощо.

Або такі речення-штампи: *помаранчеві маневрують, суспільство лихоманить, законотворчість гальмує подолання кризових явищ, політичні баталії лихоманять суспільство, політична невизначеність починає лихоманити ще недавно ейфорійний помаранчевий електорат* тощо.

Поряд із лексичними засобами інформаційні тексти мають також деякі свої морфологічні й синтаксичні особливості. Так, в інформаційних текстах переважно використовується теперішній час активного й пасивного (особливо в англійській мові) стану. Крім того, в повідомленнях англійських інформаційних агентств, урядових постанов, інтерв'ю, тематичних матеріалах широко вживаються інфінітивні, дієприкметникові й герундіальні конструкції, відсутні в українській мові. Дуже часто газетна й телевізійна/інтернетна інформація подається також у клішованій формі. Найчастіші англійські інфінітивні й дієприкметникові кліше – *to be reported, to be understood, to be seen, to be reported as saying*, яким є прямі відповідники в українській мові, як, наприклад, у такого типу реченнях:

1. *President Bush is reported to have visited unexpectedly Baghdad last week.* Повідомляють/повідомляється, що минулого тижня президент США Буш зробив непередбачений візит до Багдада.

Або ще таке клішоване газетне повідомлення без вказівки та із вказівкою на джерело інформації:

2. *Russia is seen to pursue her imperialistic policies towards some former Soviet republics.* Як переконаємося, Росія продовжує свою імперіалістичну політику у стосунках із колишніми радянськими республіками.

3. “I am ready to formalize relations on a level that satisfies our journalists,” Interfax-Ukraine quoted the minister saying. “Я готовий формалізувати стосунки з журналістами до такого рівня, який їх задовольняє”, – заявив, за його словами, міністр.

Ужиті в наведених реченнях кліше *to be reported, to be seen* та *quoted as saying* і їм подібні (напр. *to be understood* згідно наявних відомостей) широко використовуються всіма засобами масової інформації в різних мовах. Вони не вказують або вказують на джерело інформації, що характерне головним чином для газетного й журнального жанру/типу тексту. Залежно від типу тексту, його тематики визначається і підхід до його перекладу та й сам переклад, який вимагатиме від перекладача відповідно більш чи менш ґрунтовної підготовки. Легкими для перекладу є переважно газетні й журнальні статті на соціально-політичну тематику, як, для прикладу, наведений нижче текст.

Aéroport Association Marks its 10th Anniversary

On December 18 the association will turn ten. During this period the number of association members has increased sixfold. This is the best proof that association is viable and that the interest in it is growing. The association has two major functions – rendering all-round assistance to airport development and protecting the interests of the association members.

Асоціація “Аеропорт” відзначає свою 10 річницю

18 грудня асоціація святкуватиме свою десяту річницю. За цей час кількість членів асоціації збільшилася у шість разів. Це найкращий доказ того, що асоціація життєздатна й інтерес до неї зростає. Асоціація має дві важливі функції- це багатостороннє сприяння розвитку аеропортів і захист інтересів членів асоціації.

Переклад уривка із широкого тексту, як можна переконатися, зберігає не тільки всі лексичні та синтаксичні одиниці тексту, але й їх змістове/інформаційне навантаження. Такі інформаційні тексти різних організацій існують поряд з інформаційними матеріалами компаній- виробників різних товарів і послуг. Різниця між такими інформаційними повідомленнями полягає в тому, що в рекламних текстах співіснує власне інформація про товар чи послугу та реклама на них. Причому найчастіше із запрошенням придбати пропонований товар чи скористатися певними, по слугами конкретної компанії рекламодавця. У рекламних повідомленнях переважно інша мовленнєва структура, нав'язлива манера, яка так відверто й прямо не висловлюється в оголошенні, а часом і в запрошенні, де вона може бути висловлена менш відверто, а часом навіть імпліцитно.

Перекладом такої імпліцитної (дещо прихованої) реклами-довідки може бути такий текст:

Information About Leeds

Leeds is a lively, student-friendly city, easily accessible by road, rail and air, in the middle of Great Britain. England's sixth largest city, it is the commercial, industrial, financial and sporting centre of West Yorkshire. It boasts more green space than any other European city except Vienna. Its University now has more than 28,000 students, with around 2,000 academic staff on a single-side. 140 acre campus within walking distance of the city centre. Attracting students from many different countries, the University is a multiracial and multi-religious community.

Довідка про місто Лідс

Лідс – жваве, наповнене веселими студентами місто, до якого легко дістатися будь- яким транспортним засобом - автомобілем, поїздом чи літаком. Розташоване в середині Великої Британії, воно є шостим з-поміж найбільших міст країни. Це – комерційний, індустріальний, фінансовий і спортивний центр графства Західний Йоркшир. Місто пишається тим, що є найзеленішим після Відня в Європі. В університеті зараз понад 28 тисяч студентів, яких навчають 2 тисячі викладачів. І Студентське містечко займає 140 акрів, а дістатися до університету від центру міста можна й пішки. В університеті навчаються представники різних країн. Він є колективом багатьох рас і вірувань.

У цьому, здавалося б чисто інформаційному на перший погляд уривку, крім когнітивного змісту, чітко відчувається авторове бажання зацікавити читача не тільки самим містом Лідс, але і його великим та розкішним університетом. Авторський намір – залучити до університету більше іноземних студентів – знаходить свій конкретний вияв у названій кількості студентів, які зараз навчаються в університеті, у кількості викладачів та великому розмірі студентського містечка, у дружньому співжитті студентів різних рас і релігій, у близькості університету від центру міста, звідки “можна пішки ходити” на лекції. Тобто, анонімний автор, ховаючись за голими цифрами та ніби нейтральним

викладом, усе ж більш-менш прозоро агітує іноземних студентів приїздити і вступати до Лідського університету.

Багато матеріалів інформаційного стилю мають і конкретних авторів. Це найперше газетні й журнальні рекламні статті, в яких пропонуються на продаж вироби тих чи інших компаній і фірм, що вказують крім назв товарів/виробів також свої конкретні адреси. Наприклад:

Portable System Recycles Cans

The “Cansaver Recycling System” handles waste for restaurants, bars, cafeterias, hotels, hospitals, and beverage distributors. Designed to crush P. E. T. plastics as well as 10 aluminum, steel, and tin cans, this volume-feeding system effectively minimizes hands-on operation.

Портативний пристрій для спресування бляшанок

Пропонований пристрій для утилізації бляшанок дозволяє ресторанам, барам, кафетеріям, готелям і шпиталям позбутися використаної бляшаної тари. Створений для спресування пластикової тари й алюмінієвих банок, він при мінімальній затраті ручної праці успішно спресовує і сталеві та олов'яні консервні банки.

Такі й подібні тексти не тільки інформують, але й описують у деталях пропонований товар/винахід чи препарат.

Зрозуміло, що наведені зразки інформаційного типу текстів не вичерпують усі підтипи цього стилю, який, як і розглянуті перед ним художній та науково-технічний стилі, користуються тією самою нейтральною лексикою.

Разом із тим кожен стиль мовлення користується своїм специфічним лексичним матеріалом – поетизмами, архаїзмами (художній стиль) чи різною термінологією (науково-технічний стиль тексту). Всі розглянуті вище і не розглянуті підстилі писемного, як і будь-якого усного стилю мовлення, спрямовані на якнайповніше донесення змісту оригіналу мовою перекладу, яка фактично завжди має свої відповідні засоби донесення змісту (а часто і форми, стилю) тексту оригіналу до читача/ слухача мови перекладу.

Було б помилковим гадати, що проаналізованими тут підстилями текстів вичерпується перелік типів тексту, з якими доводиться мати справу перекладачам у процесі їхньої фахової діяльності. Досить назвати хоча б такі своєрідні типи текстів як поетичний, рекламний текст, аби переконатися в стильовій відмінності різних типів тексту.

Питання для самоконтролю:

1. Що є літературний переклад, або художній переклад?
2. Які основні вимоги до перекладу художньої літератури?
3. Проаналізуйте особливості перекладу публіцистичних текстів.
4. У чому полягають відмінності в перекладі науково-технічних та науково-популярних текстів?
5. Опишіть структурно-семантичні особливості термінів у галузі інформаційних технологій.
6. Визначте способи перекладу комп'ютерних термінів
7. Проаналізуйте засоби передачі експресивності політичного тексту цільовою мовою.
8. Прокоментуйте основні риси суспільно-політичних текстів

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2: ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТА ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Лекція 7. Види редагування перекладеної літератури

План

1. Переклади поетичних творів – найскладніший вид підготовки тексту до друку.
2. Основні принципи редагування перекладів художньої прози
3. Робота видавничого редактора над перекладними творами драматургії.
4. Редакторська підготовка перекладів наукової та науково-популярної літератури.

Література: 2, 4, 7, 10, 14

Поняття і терміни: *підготовка тексту до друку, принципи редагування, твори драматургії, наукова література, науково-популярна література*

Видавнича практика свідчить, що будь-який рукопис перекладних творів підлягає редагуванню, поліпшенню та вдосконаленню запропонованих варіантів інтерпретатором. І до таких ситуацій з розумінням та готовністю завжди ставляться навіть першокласні майстри перекладацької справи. Орієнтирами при цьому слугують редакційні висновки та видавничі рецензії, підготовлені високопрофесійними експертами, відомими знавцями тієї чи іншої мови, творчості певного автора. Висловлені ними зауваження та побажання реалізуються переважно за двома напрямками. До першого належить авторське редагування, тобто вдосконалення текстового матеріалу самим перекладачем, який у своїй роботі з доопрацювання рукопису керується висновками рецензентів, підшукуючи нові варіанти слів чи цілих речень, наближаючи образну систему до оригіналу. Другим напрямком редагування перекладної літератури є редакторська робота з текстом іншої людини, що стає причиною появи помітних змін, доповнень, а іноді й суттєвих перероблень.

1. Переклади поетичних творів – найскладніший вид підготовки тексту до друку

Поетичне слово в будь-якого народу і в будь-яку епоху вважалося високим зразком літературної творчості. Маючи яскраво виражену художньо-образну систему, а також ритмічно організоване мовлення, цей вид літератури відзначається віршованою формою і використовується в ліричних, епічних, пісенних творах. Серед його особливостей – наприклад, неримований нерівно наголошений вірш рядок, що називається верлібром. Поширюючись за доби Середньовіччя в творчості німецьких псевдоромантиків французьких символістів, він займав активне місце і в перекладених текстах цих авторів іншими мовами. Згодом особливого значення верлібру надавав американський поет Уолт Уйтмен, з творчістю якого українського читача знайомили Василь Мисик, Віталій Корочу. Ще пізніше він став основним захопленням авангардистів ХХ століття. Перекладати верлібр так само складно, як і римовану поезію. Адже ніхто не може заперечувати того, що дотримуючись форми вільного вірша, він будується за певними законами, має мовностилістичну організацію, яку перекладач

зобов'язаний не лише виявити, зрозуміти, а й досягти адекватного відтворення. Це майстерно вміє робити Дмитро Павличко, інтерпретуючи польський, французький, англійський верлібр. Зовсім іншими, по суті, протилежними ознаками наділена така форма поетичного творення, як сонет. Його сувора канонічність (має складатися з чотирнадцяти рядків) може поступатися лише при використанні двох різновидів: італійського, що складається з двох чотиривіршів із спільними римами та двох тривіршів, так званих терцетів, та англійського, що містить три чотиривірші з різними римами і заключний двовірш, де існує власна рима. Сонет, можна сказати, винахід західноєвропейський, адже, починаючи від Аліг'єрі Данте та Франческо Петрарки, цей вид ліричного вірша постійно присутній у творчості французьких (П'єр Ронсар), англійських (Вільям Шекспір), а згодом, у добу романтизму у віршах поетів – «парнасців» (Жозе Ередіа, Леконт де Ліль) і символістів.

Межі підкреслено строгої форми сонетів, які належать до скарбниці світової поезії, завжди вабили, привертали увагу українських перекладачів. Не випадково Микола Зеров ще в 20-х роках минулого століття, захоплюючись класичною пластикою, суворими контурами форми, залізною логікою думок, закликав тогочасну поезію рівнятися творців сонетів, зокрема, французьких парнасців. Його побратими - неокласики Максим Рильський, Михайло Драї-Хмара, Освальд Бургардт (Юрій Клен), Павло Филипович - не лише самі взялися за написання сонетів, а й активно перекладали їх з інших мов. Із цієї письменницької когорти найбільше виділявся своєю перекладацькою майстерністю в поетичній сфері Максим Рильський. У його інтерпретації українською мовою з'явилося чимало сонетів зарубіжних авторів, у тому числі польських, французьких, російських. Він усіяко підтримував тих, хто брався за відтворення цього складного виду поезії засобами рідної мови.

Помітною подією в літературному житті кінця 60-х років минулого століття була поява у видавництві «Дніпро» в серії «Перлини світової лірики» поетичної збірки Поля Верлена, переклад творів якого разом з Максимом Рильським здійснили Микола Лукаш і Григорій Кочур. Досить цікаво простежити метод перекладання кожного з цих видатних майстрів слова. Наприклад, глянувши лише на п'ять верленівських сонетів, відтворених Григорієм Кочуром, можна помітити, що всі вони перекладені зовсім по-різному. В одному випадку відтворюється адекватний поетичний ефект віршів основоположника французького символізму, в іншому - навіть упускається певний образ, щоб зберегти ту експресивну напругу, якої не досягнуто й автором оригіналу. Ще десь цілком точно повторюється порядок чоловічих і жіночих рим У катренах і терцетах, а ще в іншому місці порядок змінюється.

Не менш складними, як для перекладу, так і для редагування, є й інші поетичні тести – різні види лірики (філософська, інтимна, політична, пейзажна, громадянська), поеми, балади, народні епоси. Скажімо, при відтворенні будь-якої поеми українською мовою необхідно мат на увазі її жанрові особливості, композиційну будову, а особливо значні обсяги, де, з одного боку, важче вловити внутрішні зв'язки між окремими деталями тексту (Віктор Коптілов), а з іншого, з'являється можливість за рахунок збільшення просторового поля уникнути або добитися зменшення втрат перекладацького характеру. Подібне стосується і жанру

балади, де перекладачеві належить працювати з поетичним тестом – що має напружений сюжет, містить трагічно-драматичні, а буває і фантастичний елемент.

Готуючи до друку перекладні поетичні твори, видавничі редактори, окрім дотримання основних вимог щодо проходження рукопису (замовлення рецензій, підготовка редакційного висновку), зобов'язані мати детальні відомості про чужомовний оригінал, вивчити історію його відтворення іншими українськими авторами. Особливою цінністю і належною якістю відзначається той видавничий проект, редактором якого затверджується досвідчений і добре знайомий у літературних колах поет. Такі функції у різні часи успішно виконували Іван Франко, Агатангел Кримський, для яких редакторська робота над перекладними виданнями була зовсім не умовною і не аматорською, а справою творчого повсякдення, життєвою необхідністю. Ця традиція має продовження і в практиці сучасного покоління видавців. Дотримання її впродовж 90-х років минулого століття яскраво демонструвало видавництво художньої літератури «Дніпро». Варто назвати хоча б оригінальний двомовний випуск збірки творів росіянина Бориса Пастернака «Поезії» (1990 року), редактором якої став відомий поет і досвідчений видавничий працівник Василь Герасим'юк. З особливою силою це виявилось також і в перекладній книзі француза Шарля Бодлера «Поезії» (1999 року), редагування якої взяв на себе поет, перекладач і видавець Михайло Москаленко. Такий же принцип сповідує порівняно молоде видавництво «Академія»; випускаючи у перекладі з німецької вибрані поезії Йоганна-Вольфганга Гете «Невгасима любов» (1997 року), редагувати видання воно доручило відомому поетові і практику видавничої справи Петру Перебийносу. З творчої співдружності редактора і поета Ігоря Римарука та перекладача Михайла Москаленка впорядковано й випущено в світ видавництвом «Дніпро» унікальну, майже 700-сторінкову, збірку «Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі», куди увійшли найдосконаліші та найпоказовіші зразки українського художнього перекладу, характерні для всіх етапів його розвитку, починаючи від епохи Київської Русі й закінчуючи поетикою нашого століття. Очевидно, лише за таких умов ця відповідальна творча особа має право зобов'язана подавати власні пропозиції для поліпшення поетичного тексту зарубіжного автора, разом з перекладачем добирати найкращі відповідники, при потребі змінювати не тільки окремі слова, а й цілі речення, строфи, додавати або вилучати твори зі збірок.

2. Основні принципи редагування перекладів художньої прози

На відміну від поетичного, будь-яке редагування перекладного прозового тексту, на перший погляд, має набагато простіший характер. Однак за цією зовнішньою легкістю, простотою, можливістю мати ширший простір для творчого маневрування здебільшого криється потреба глибокого осмислення, творчого проникнення в текстовий матеріал, уміння розпізнати його нове мовне життя в інтерпретації того чи іншого українського відтворювача. Треба мати на увазі, ЩО при цьому видавничому редактору доведеться працювати з багатьма прозовими творами (новелою, оповіданням, повістю, романом), кожен з яких характеризується певними жанровими особливостями. До того ж слід розрізняти іншомовну художню прозу за тими суттєвими ознаками, що притаманні цьому розповідному

жанру. Йдеться пропрозу об'єктивну, романтичну, іронічну, пригодницьку, психологічну, фантастичну та низку інших її видів, що підкреслюють стильові відмінності, композиційно-сюжетні побудови, наявність підтексту у творі.

Добір мовних засобів для відображення змісту і стилю оригіналу завжди є визначальним фактором для перекладача. Пам'ятаючи про це, редактор зобов'язаний ставити його в такі умови, щоб інтерпретатор чужомовного тексту не дозволяв собі ні застосування буквалізму, ні виходу «за межі окресленого автором кола лексичної семантики і стилістики» (Віктор Коптілов). Скажімо, у сучасному зарубіжному романі, де сюжет розвивається разом з розгорнутими переплетеними долями персонажів та авторськими описами, роздумами, відступами, не можна не зберегти притаманний йому ритм, внутрішню силу й емоційний заряд як окремих речень, так і компактно вибудованих реченнєвих «пірамід», зцементованих у пружні абзаци. І перекладачеві, і видавничому редакторові при підготовці прозового рукопису до друку необхідно пильно придивлятися до тих місць, де використовуються в різних варіантах слова або групи слів, що належать до стилістично забарвлених. Серед них – просторіччя й архаїзми, професіоналізми й діалектизми, вульгаризми та неологізми, а також запозичені з інших мов, взяті з книжної лексики. Адже всі вони мають свою специфіку, можуть характеризуватися помітними відмінностями при вживанні як на конкретній території, так і в умовах певної історичної епохи.

Часто, навіть досвідченому перекладачеві, доводиться спотикатися на відтворенні багатьох сталих фразеологічних сполучень, що становлять певну смислову єдність і використовуються автором першотвору з метою збагачення мовностилістичних засобів, індивідуалізації характеру персонажів, наближення мови роману, повісті, оповідання до народних джерел. Суттєві помилки можуть допускатися, зокрема інтерпретації прислів'їв та приказок, що потребують таких відповідників, де б найповніше і найчіткіше передавалися стилістичні відтінки, глибина висловленого. Не може редактор, наприклад, схвалити до друку рукопис перекладеного твору, в якому російське «пускать пыль в глаза», подається як «пускати пилюку в очі» (українською має бути лише «напускати туман» або «замилувати очі») чи скажімо вислів, «мал золотник да дорог» не повинен з'явитися перед читачем незграбною кострубатістю, а його слід перекласти як «маленьке та важеньке» або «мала штука червінчик, а ціна велика».

Подібних редакторських змін і вилучень може бути немало. Вони стосуються також точності перекладу біблійських цитат та образів, висловів із казок, жартів, анекдотів, ремінісценцій античної старовини, афоризмів, цілих фраз, засвоєних з інших мов. Всі ці складники художнього прозового твору навіть після додаткового опрацювання автором рукопису іноді виявляються неточними, дещо знівельованими в перекладі, що потребує редакторської вказівки щодо наближення їх до оригіналу, послідовного збереження авторських мовностилістичних засобів. Ще й досі серед фахівців точаться суперечки навколо проблеми «перекладної» та неперекладності іншомовного тексту. Однак її надуманість і упередженість повинна завжди насторожувати видавничого редактора: адже цим іноді користуються ті інтерпретатори зарубіжної прози, які обираючи шлях найменшого

опору, залишають неперекладеними цитати, окремі фразеологічні одиниці, а пісеньки чи віршовані рядки подають у підрядниках.

На цьому тлі можна тільки захоплюватися блискучими прозовими перекладами зі шведської Ольги Сенюк, яка, відтворюючи українською мовою повісті Торгни Ліндгрена «Слід змія на скелі» та «Джмелиний мед» (львівське видавництво «Кальварія», 2002 р.), зуміла донести до читача ще й високопрофесійно виконані віршовані рядки з тексту оригіналу. Певна річ, жанр прозових творів (пригодницький) історичний, романтичний, психологічний) відбивається на змісті роботи перекладачів та редакторів і часом змушує їх оминати фрази, сказані тим чи іншим персонажем, окремі слова або й цілі словосполучення, подаючи пояснення посторінково, в спеціальних словничках.

Перекладацький і редакторський досвід у роботі над іншомовними прозовими творами Валер'яна Підмогильного, Миколи Терещенка, Миколи Лукаша, Григорія Кочура, Андрія Содомори, Анатолія Перепаді яскраво продемонстрував ті основні принципи, творчі засади, що і нині є визначальними: глибоке розуміння оригіналу; досконале знання і прагнення розширити можливості мови, якою здійснюється відтворення; вміння перевтілити художню систему, образні засоби першотвору в багатющій український матеріал; прагнення донести до свого читача індивідуальний стиль автора, але водночас і забезпечити збереження власної манери інтерпретації.

3. Робота видавничого редактора над перекладними творами драматургії

До перекладних драматургічних творів слід відносити не лише драмизі своїми різновидами, а й віршовані та прозові трагедії, комедії різних епох і різних авторів, маючи на увазі, що їх основне призначення – служити текстовим матеріалом для зображення сценічного дійства, театральних вистав. Так само, як і поетична та прозова інтерпретація чужомовних текстів, високою якістю мають відзначатися переклади творів драматургії. Поява цього виду творчості сягає давніх часів. Зародившись у Стародавній Греції, наприклад, комедія як жанр висунула найвидатнішого автора тієї пори – Арістофана. Класичні трагедії античної епохи залишили нам у своїх творах Софокл («Едіп-цар»), Есхіл («Агамемнон»). Хоча зародження драми можна помітити також ще в античності, зокрема в творчості Еврипіда («Іон»), все ж окремим жанром, як широким явищем, вона заявляє про себе лише у ХУІІ столітті (міщанські драми Д. Дідро, Л.-С. Мерсьє, Г.-Е. Лессінг).

В українських перекладах зарубіжні твори драматургії почали з'являтися в ХІХ столітті. Досить доказовими при цьому стали неповторні трагедії Вільяма Шекспіра і, насамперед, одна з найкращих і стилістично найскладніших – «Гамлет». За твердженням науковців, вона виявилась «своєрідною концентрацією досвіду літературного і сценічного сприйняття Шекспірової спадщини в Україні», а з її відтворенням «найвиразніше пов'язується виникнення і розвиток започаткованої Іваном Франком української шекспірології та перекладознавчого аналізу тексту». Першими спробами української інтерпретації «Гамлета». Були ще недосконалі варіанти, переклади з перекладів, переробки для тогочасного театру, де використовувався коломийковий розмір, навіть замінювалися звичай, окремі свята. Пізніші відтворення цього видатного твору

мали значно вищу якість і були позначені авторством Пантелеймона Куліша та редакторськими зусиллями Івана Франка. Починаючи саме з тієї пори, можна простежити за виробленням в українській перекладацькій справі не лише основних принципів інтерпретацій чужомовних текстів, а й важливих засад їх редагування, комплексної підготовки до друку.

Незважаючи на перекладацький досвід та авторитет Пантелеймона Куліша в тогочасній українській літературі, Іван Франко при публікації «Гамлета» окремим виданням залишив на ньому досить помітний слід власного редакторського почерку. це стосувалося, насамперед, текстологічного оснащення: яскравої передмови – триптиха, пояснень та приміток до перекладного тексту. Серед редакторських принципів, якими керувався Франко при оцінці перекладу – уважне, а не свавільне ставлення до тексту першотвору (держатися оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники»), дбати про відтворення характерних ознак шекспірівського стилю, композиції («треба бистріших та звинніших рухів, більше різнорідного ритму», «перекладати вірш за віршем, не розбивати одного на два або хоч на півтора»), захищати власну манеру інтерпретатора («свій індивідуальний колорит»). Тут також можна зустріти вимогу щодо збагачення рідної мови, використання та примноження її мовностилістичних багатств, мелодійності та різнорідності ритмів. Літературознавці й текстологи, порівнявши опублікований переклад трагедії з видавничим рукописом Пантелеймона Куліша, прийшли до висновку, що він «засвідчує величезну творчу працю редактора, який торкається різних граней тексту перекладу увиразнюючи їх, удосконалюючи, особливо словесні образи».

Працюючи над текстами перекладних зарубіжних творів драматургії, видавничому редактору доводиться дбати як про їхню літературно-мистецьку цінність, так і про майбутню сценічно-театральну функціональність. Адже користуються випущеними скарбами світової літератури не лише школярі, студенти, вчителі чи викладачі вищих навчальних закладів, а й інші читачі і, зокрема, режисери, артисти, працівники культурно-мистецьких закладів. Існують версії сценічних перекладів зарубіжної драматургічної класики, які впродовж багатьох років популяризуються українською сценою. Однак видавці навряд чи мають право зловживати редакторськими втручаннями у вже відомий і, по суті, апробований сценою, текст. Подібне сталося з перекладом Леоніда Гребінки (жертва сталінських репресій 30-х років, загинув на засланні), що випущений друком у двох варіантах: видавництвом «Дніпро» у 1986 році у шеститомнику Вільяма Шекспіра, як «Гамлет, принц Датський» і видавництвом «Основи» у 2003 році, як «Гамлет, принц Данський». Текстологами виявлено, що тут «редакторська правка глибоко торкається дієслівних і особливо займенникових форм, будови речень, грубо порушує поезику..., змінює систему словесних образів і вишукану метафорику» .

Певна річ, редактори різних видавників готували і в майбутньому готуватимуть до друку комедії Арістофана у першокласних перекладах Бориса Тена, Андрія Содомори, Шекспірову трагедію «Король Лір» у майстерному відтворенні Максима Рильського, «Фауста» Й.-В. Гете в інтерпретації Миколи Лукаша, інші видатні твори драматургії, що належать до світової класики. Їх увага

може зосереджуватися, як на звірці з текстом першотвору, так і на недопущенні втручань, перекручень, виправлень у перекладних текстах, зроблених великими майстрами слова, видатними знавцями мовознавчих і літературних проблем.

Останніми роками, окрім відомих класичних творів, видавництва намагаються випускати і сучасну зарубіжну драматургію, формуючи її в спеціальні збірки (наприклад, «Французька п'єса 20 століття», видавництво «Основи», 1993 р.; «Сучасна німецька драматургія» в трьох томах - видавництво «Логос», 2000-2004 рр.). Тут на редактора може чекати багато несподіванок: насамперед, різностильові першотвори вимагають особливого підходу перекладачів, забезпечення інтерпретаторами іноземних текстів високоякісного звучання української мови, застосування її найкращих мовностилістичних, зображувальних засобів. Дуже оригінально львівське видавництво «Кальварія» випустило п'єсу відомого французького письменника Жана Жене «Покоївка», де вміщено не лише авторську передмову, а й есей перекладача Юрія Покальчука, надруковано багато ілюстративного матеріалу.

4. Редакторська підготовка перекладів наукової та науково-популярної літератури

Особливості наукового тексту накладають помітний відбиток на весь характер перекладацької роботи, а також редакторської підготовки його до друку. До цих особливостей слід віднести в першу чергу точність відтворення наукових знань. А тому тексти наукових творів, за твердженням професора Надії Зелінської, мають бути впорядкованими, структурованими, семантично та граматично пов'язаними і передавати предметний зміст за допомогою конкретних елементів наукової комунікації таких, зокрема, як теоретичні закони, проблеми, методи, класифікації, поняття, судження, гіпотези, умовиводи.

Редакторів, як і перекладачів, важливо знати, що основу будь-якого наукового тексту становить термінологічна база тієї чи іншої сфери знань. Оскільки саме через систему термінів читач сприймає систему наукових понять, відповідальність за їх дотримання має безпосередній вплив на якість та ефективність перекладного видання. Адже викривлення, неточність у перекладі термінології, використані в іншомовному науковому творі, можуть спотворити його загальний зміст, перекреслити зусилля конкретного видавничого проекту.

Потреба випуску зарубіжної наукової літератури українською мовою постійно зростає. Незважаючи на складні економічні умови, в першому десятиріччі ХХІ століття цю функцію досить успішно виконують видавництва «Основи», «Наукова думка», «Літопис». «Фоліо», «Либідь», «Критика», «Смолоскип», Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». Редакторам і перекладачам цих книговидавничих організацій добре відома ще одна дуже суттєва особливість наукового тексту, яку пов'язують із відстеженням логічності та послідовності викладених в оригіналі положень, авторських суджень, доказів. Перед ними щоразу постає проблема стилетвірної побудови тексту, його оновлення, Пристосування до «читабельності» рідною мовою. Йдеться про ту композицію текстового матеріалу, де чітко й зрозуміло фіксується хід думки від простого до складного і від відомого до невідомого (Віктор Коптілов). Такий хід може бути відтворений через граматичну

будову речень і словосполучень та через способи поєднання в них різноманітних слів. Тобто для перекладача і видавничого редактора при підготовці до друку наукового тексту зарубіжного автора саме чіткість синтаксичної будови, а також зрозумілі, логічні й послідовні зв'язки між окремими словами і цілими реченнями набувають особливого значення і вимагають уважного ставлення до себе. Важко читати і сприймати ті перекладні наукові видання, в тексті яких порушується, наприклад, встановлений порядок слів або нагромаджуються підрядні речення, внаслідок великої кількості яких може втрачатися основна думка, затуманюватися зміст.

Тому дуже слухними для перекладачів, а також і для редакторів, є поради учених щодо вмілого «маневрування» при відтворенні авторського синтаксису. Відомий теоретик перекладу Анатолій Федоров, з цього приводу зауважив, що «стиль наукового тексту дає перекладачеві дуже широкі синтаксичні можливості», і висловлюючи своєрідні рекомендації, стверджує: «при перекладі на іншу мову можливі в дуже широких межах різноманітні граматичні перебудови й синтаксичні перегруповування, аж до роз'єднання речення на дрібніші частини, сполучення дрібних частин в єдине ціле, з'єднання однієї частини речення частиною іншого...».

Цими порадами успішно користуються перекладачі й редактори тієї наукової літератури, що з'являється друком у київському видавництві «Основи». Варто взяти для прикладу випущені тут за доброю редакцією і майстерним перекладом з англійської – книг Нормана Дейвіса «Європа. Історія», Е. Сміта «Національна ідентичність», Джозефа Лінча «Середньовічна церква»; з французької – К. Леві-Стросса «Структурна антропологія», С. де Бовуара «Друга стаття» (у двох томах). Вправні синтаксичні побудови речень, логічне членування тексту, добір найкращих відповідників до наукової термінології, яка використовується автором оригіналу, виявляються в цих виданнях найкращим чином. Так само ґрунтовно здійснює редакторську підготовку перекладів наукової літератури Видавничий дім «Всесвіт» (Ангус Фрейзер «Цигани» – з англійської), Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» (Ганна Дильонгова «Історія Польщі. 1795-1990» – з польської), університетське видавництво «Пульсари» (Жанн де Лабрюєр «Характери, або звичаї нинішнього віку» - з французької).

Однак чимало редакторських недоглядів супроводжують читача у випусках наукової літератури видавництва «Критика» (Галіль Іналджик «Османська імперія. Класична доба 1300-1600» – з англійської, Бенедикт Андерсон «Уявлені спільноти» з англійської). Важкі конструкції речень, численні повтори займенникових форм, тавтологія, нагромадження подекуди росіянізмів, невправності при користуванні українською термінологією - найпомітніші вади перекладних текстів.

Дуже правильно роблять ті видавництва, які окрім загального редактора призначають ще й наукового, часом надаючи йому можливість виступити з передмовою, або спеціальним фаховим вступом. Так діє київське видавництво «Критика», зокрема, випускаючи в світ книгу професора Гарвардського університету Едварда Кінана «Російські історичні міфи» (в перекладі Віктора Шовкуна за науковою редакцією Наталі Яковенко).

Поняття «наукові видання» охоплює широкий спектр науково-дослідних та джерелознавчих праць, розвідок, досліджень, що постійно перекладаються

українською мовою. Редакторські вимоги, як і закономірності відтворення, не можуть мати винятків для жодного з них. Але деякі специфічні риси в перекладних текстах все-таки існують. Скажімо, В книгах з точних наук регламентовано синтаксичні принципи дещо більше, ніж у наукових роботах гуманітарного змісту.

Подібні ж вимоги та нормативні засади редакторської підготовки до друку стосуються і перекладів науково-популярної літератури, де теж використовується наукова термінологія, але в значно менших обсягах. Зате тут більшою мірою текст може насичуватись «полегшеною» лексикою, мовностилістичними засобами, наближеними до художніх. Будь-яке зарубіжне науково-популярне видання має перекладатися й редагуватися так, щоб залишалась високою читабельність тексту і в усьому зберігалася індивідуальність автора.

5. Редагування перекладних текстів публіцистики, есеїстики

Публіцистичні твори зарубіжних авторів, які перекладаються для українського читача, разом з дослідженням та узагальненням подають важливі оцінки з актуальних суспільно-політичних та інших проблем, застосовуючи засоби логічного переконування, емоційного впливу, мовностилістичного забарвлення. Майстерність публіциста оцінюється, насамперед, літературно-мистецьким умінням розкривати явища, прагненням об'єктивно висвітлювати події, аналізувати факти, взяті з життя. Добір видавництвами зарубіжних публіцистичних текстів для відтворення українською мовою пов'язаний як з художніми якостями, так і з його актуальністю, суспільним інтересом до автора. Скажімо, на початку 90-х років минулого століття з'явився політичний попит на творчість публіцистів, філософів, заборонених свого часу радянською системою, зокрема, праць Мальтуса, Ніцше. Тому, мабуть, видавництва «Основи» і «Дніпро» спільно випустили в перекладі з німецької два філософсько-публіцистичних твори Фрідріха Ніцше «Так казав Заратустра» і «Жадання влади». Хоча до друку книгу готували досить відомі й авторитетні видавництва, все ж редакторської роботи в ній, по суті, не видно. Немає тут жодної атрибутики редакторської підготовки рукопису: відсутні передмови, редакційні вступні статті, примітки, коментарі, покажчики, словнички. А тим часом саме такого підходу потребують публіцистичні тексти, несподівані й гострі для читача.

Іноді перекладному публіцистичному твору надають своєї специфіки науково-соціологічні та художньо-образні елементи, на які редактор має звернути особливу увагу, підкресливши їх цінність, наприклад, у вступній статті «Від видавництва» або «Від редактора». Адже таке поєднання наукового і художнього мислення, притаманне публіцистиці, дає можливість читачеві глибше осмислити і повною мірою зрозуміти викладене автором. Текст, де присутня ця органічна єдність, відзначається як добром важливого життєвого матеріалу, так і його систематизацією, переконливою інтерпретацією (Дем'ян Григораш).

Яскравим прикладом цього може бути книга американського вченого і публіциста Роберта Конквеста «Жнива скорботи», яку одразу після появи за океаном переклало і випустило в світ 1993 року київське видавництво «Либідь». Автор, спираючись на велику кількість документальних джерел, розкрив трагічні картини насильницької колективізації та злочинного голодомору-геноциду,

організованого московськими правителями в 30-х роках минулого століття. Однак роль редактора тут, як і в попередньому виданні, залишилася непоміченою. А перекладача зовсім не вказано. У вихідних даних з'явився дещо дивний рядок «Літературна обробка та редагування», за яким стоять прізвища аж трьох осіб.

Практикою редакторської роботи з перекладними публіцистичними текстами нагромаджено певний досвід ставлення як до наукового, так і до літературно-художнього викладу матеріалу, ці два підходи мають залишатися визначальними ще при відборі твору і внесенні його до тематичного плану видавництва. Важливими чинниками тут постають, з одного боку, збереження в тексті чіткої логічності, послідовності у викладі фактів: значущості авторських висновків, а з другого, - адекватне відтворення використаних у творі засобів емоційно-експресивного впливу на читача. Йдеться про найхарактерніші професійні прийоми зарубіжного публіциста, де особливе місце займають точність і конкретна наочність, називання імен, пояснення певних понять, розкриття внутрішніх взаємозв'язків, використання повторень важливих фраз, а також вживання художньо-образної системи: різноманітних епітетів, гіпербол, порівнянь чи, наприклад, афоризмів, влучних висловів, яскравих цитат.

Публіцистичних творів зарубіжних авторів в Україні поки що випускається не так вже й багато. Та їх редакційно-видавнича підготовка до друку повинна здійснюватися з особливою ретельністю. На редакторові такого перекладного видання лежить повна відповідальність як за рівень відтворення тексту, так і за його мовностилістичне опрацювання, оснащення майбутньої книги необхідною текстологічною атрибутикою, тобто належним представленням її саме українському читачеві.

Не менш відповідальна функція покладається на видавничого редактора під час підготовки до виходу в світ перекладних творів зарубіжної есеїстики. Хоча її обсяги не такі й значні, все ж попит на цей літературний жанр в інтелектуальному середовищі існує. Видавництво «Критика» кілька років тому зробило одну із перших спроб познайомити нашого читача з досить оригінальним, але мало відомим в Україні жанром – польськими есеями. Редактори й упорядники книги «12 польських есеїв» відібрали для публікації найхарактерніших авторів, текст яких незалежно від часу свого написання залишаються актуальними і де в чому навіть повчальними. Важливим і відповідальним етапом підготовки і здійснення видавничого проекту було рішення про відтворення текстів силами групи молодих перекладачів-стипендіатів Міжнародної гуманітарної школи Центрально-Східної Європи.

Ще одним значним елементом редакторської роботи цього видання стала глибока за змістом літературно-критична стаття, що відкриває книгу, а також детальні довідки про представлених авторів. Професійно виконана літературна, наукова редакція, упорядкування порівняно невеликої кількості польських есеїв викликає в читача потребу ширшого ознайомлення з історією та розвитком цього жанру в літературі сусідньої країни, привертає увагу й прагнення глибше зрозуміти творчість сучасних есеїстів. Знайомство з книгою перекладних есеїв, випущених видавництвом «Критика», засвідчує теоретичні підвалини жанру, який «висловлює суто приватну, індивідуальну точку зору на розмаїті речі, відтак у ньому немає

місця на стандартні розмірковування й логічні, підкріплені фактами, висновки». Поєднуючи в собі художність з документалізмом, історизм і автобіографічність з філософськими сенсаціями, зарубіжні есеї завжди прагнуть у центр уваги поставити людину, яка пере осмислює реальний світ й усталену традицію. Донести таку специфіку до українського читача - важливе завдання й обов'язок перекладача і редактора.

Питання для самоконтролю:

1. Які труднощі існують у редакторській роботі з поетичними перекладами?
2. Що слід враховувати видавничому редактору, працюючи над перекладними текстами поем?
3. Як застосовуються основні принципи редагування перекладів художньої прози?
4. Чим характеризується відтворення сталих фразеологічних сполучень у прозових текстах зарубіжних авторів?
5. Що лежить в основі редагування текстів чужомовних творів драматургії?
6. Які класичні твори світової драматургії в українських перекладах найкращим чином репрезентують якість їх видавничої підготовки?
7. У чому полягають особливості редагування перекладного наукового тексту?
8. Які поради теоретиків і практиків перекладацької справи можна вважати найприйнятнішими для редактора наукових та науковопопулярних перекладних видань?
9. Як треба редагувати текст зарубіжної публіцистики?
10. Що найважливіше слід знати редактору, який готує до друку твори перекладної есеїстики?

Лекція 8. Особливості редагування різних видів перекладеної літератури. Мовностилістичні засади відтворення та редагування іншомовних текстів

План

1. Переклади ліричних творів: способи та методи спільної роботи перекладача і видавничого редактора
2. Специфіка редагування перекладних творів літератури для дітей.
3. Особливості перекладу й редагування епічних та інших фольклорних текстів
4. Редагування перекладних творів сатири й гумору
5. Редакторська підготовка перекладів балад і поем
6. Мовностилістичні засади відтворення та редагування іншомовних текстів
 - 6.1 Редакторський аналіз мови першотвору і перекладеного тексту
 - 6.2 Засоби мовностилістичного відтворення іншомовних текстів
 - 6.3 Зміст і стиль першотвору в прозових перекладах
 - 6.4 Місце архаїзмів, діалектизмів і неологізмів у перекладах та редакторська робота з ними

Література: 2, 4, 7, 10, 14

Поняття і терміни: *ліричні твори, перекладач, видавничий редактор, література для дітей, фольклор, сатира, балада, поема, першотвор, перекладений текст, іншомовний текст, архаїзми, діалектизми, неологізми*

Особливості редагування різних видів перекладеної літератури

Все, що пов'язане з редагуванням різних видів перекладних текстів, в основному має здійснюватися за тими ж нормами й правилами, які застосовуються у видавництвах і до інших рукописів. Визначаючи процес редагування як важливу складову редакційно-видавничої справи, увагу зосереджують на послідовному виконанні редактором організаційних, творчих і технічних функцій, що забезпечують удосконалення змісту й форми відібраного до друку рукопису, а також надання допомоги автору в приведенні майбутнього твору у відповідні із встановленими правилами, вимогами та принципами видавничої роботи. Як правило, це – творча діяльність, що виконується досвідченими видавцями, людьми із художнім смаком, нерідко - знаними поетами, прозаїками, перекладачами. Нині, в умовах широких можливостей різних видавничих організацій, значно зростає роль та значення саме професійного редагування. При цьому слід враховувати, що видів перекладних текстів існує багато, отже, й редагування кожного з них має свою специфіку, характеризується певними особливостями.

1. Переклади ліричних творів: способи та методи спільної роботи перекладача і видавничого редактора

У будь-якій літературі лірика є одним з її видів, що з особливою виразністю передає емоційне ставлення автора до зображуваного. Тому часто в ліричних творах почуття, душевні переживання панують над розумом, а всі виражальні засоби, формуючи особливу інтимну атмосферу, служать надійним містком до читацьких сердець. Лірику люблять повсюдно: в одній країні краще сприймають

філософську, в іншій – більше прихильників громадянської та політичної, але немає, мабуть, такого краю, де б не захоплювались романсами та інтимною лірикою. Українського читача здавна цікавили вірші європейських поетів, а з-поміж них – Йоганна-Вольфганга Гете, який створив ліричну поезію нового зразка, досягнувши в ній «незвичайної безпосередності й щирості поетичного вираження» тому ще з позаминулого століття до цієї поезії прикута пильна увага перекладачів і видавців. Їх спільним завданням завжди було відтворити гетівський показ внутрішнього життя людини в динаміці, почуттєвий рух, ритм і музику. А ще – зберегти те, що подобалося Томасу Манну: «Яким усе це було новим, скільки тут чарівничої свободи, мелодійності й барвистості, як під бурхливим поривом цих ритмів летіла пудра з раціоналістичних перук».

Лірику Гете в книзі, випущеній видавництвом «Веселка», упорядник і редактор не випадково вирішили відкрити славнозвісною «Майовою піснею», яку іноді називають віршем-вигуком, віршем-поривом, оскільки «майже поспіль складається з вигуків, що виражають життя й радість любові, які зливаються в один дзвінкий емоційний акорд». Усе це майстерно відтворив свого часу Василь Стус. Такі ж високохудожні переклади лірики великого німецького поета відібрано для книги, адресованої читачам старшого шкільного віку (в різні роки їх виконали Максим Рильський, Микола Бажан, Микола Терещенко, Дмитро Павличко). Враховуючи категорію сучасних юних читачів, видавництво подбало про те, щоб лірику давно минулої епохи донести до них через популярно викладену літературознавчу статтю Дмитра Наливайка, примітки, ілюстративний матеріал.

Подібний метод публікації перекладних текстів ліричної поезії застосовує видавництво «Дніпро». Випускаючи у світ вперше в Україні (1995 р.) окремою книгою твори геніального французького поета новатора Артюра Рембо «П'яний корабель», редактор, упорядник і перекладачі (а серед них були Михайло Москаленко, Григорій Кочур, Микола Лукаш, Юрій Покальчук) забезпечили загалом якісне відтворення текстів, оснащення їх належним історико-літературним супроводом. і в цьому сенсі досить суттєвим доповненням звучать слова своєрідного представлення автора читачам: «Вивільняючи поезію з-під влади змертвілих канонів парнасців, уводячи до неї могутній потік просто народної мови, нові незвичні зображальні засоби, мобільні образи, елементи дії, користуючись немислимими раніше в літературі метафорами, сміливо розриваючи синтаксичні ритмічні одиниці, А. Рембо тим самим надає своїй поетичній мові невимушеної легкості й природної плинності»

Жанр інтимної лірики вимагає від перекладача вміння добирати такі мовні засоби,

за допомогою яких передаються особливі порухи людської душі, вияв почуттів і настроїв ліричного героя, що підпорядковані основній ідеї та змістові вірша. Цей добір стосується всієї образної структури оригіналу, відтворювати які можна по-різному: з одного боку, прагнучи скалькувати авторські поетичні знахідки, з іншого – розвиваючи їх, вибудовувати нові, можливо, чіткіші та сприйнятливіші для українського читача. для видавничого редактора в цій ситуації важливо розрізняти силуваність, штучність, прагнення до буквализму і справжню майстерність, продиктовану глибиною розуміння образної системи першотвору. Вміння

досконало передати в перекладі ритміко-інтонаційні особливості оригіналу, красу і неповторність його мовностилістичних прийомів, застосування особливої привабливості художньо-образного ряду завжди робить чужомовний текст світлою сторінкою національної літератури. Тому інтерпретації навіть п'ятдесятирічної давності, виконані Максимом Рильським, Григорієм Кочуром, Миколою Лукашем, не старіють: їх публікують у нових збірках, передруковують у періодичних виданнях.

Водночас на редакторський стіл можуть лягати рукописи, що пропонують неповноцінне, а то й спотворене відображення тексту оригіналу. Відстеження якості слід розпочинати саме із забезпечення в поетичному перекладі образної структури першотвору. Розглядаючи рукопис, а, по суті, здійснюючи його редакторський аналіз, видавничий працівник визначає реальну цінність поданого тексту, намічає шляхи можливого вдосконалення й підвищення його ефективності. Досить повчальними й показовими стали наукові дослідження над інтерпретацією тексту ліричної поезії Олександра Пушкіна «Пророк», зафіксовані в книзі «Актуальні питання українського художнього перекладу». Йдеться про відтворення, здійснені в різні роки двома перекладачами – Миколою Чернявським і Леонідом Первомайським. Перший з них додає від себе нові образи, які явно суперечать суті пушкінського твору, ігнорує метафори оригіналу, видозмінює епітети, на яких тримаються цілі строфи, відмовляється від експресивних дієслівних форм російського поета, пропонуючи біліші й слабші власні відповідники. Другий інтерпретатор, публікуючи свої переклади через три десятиліття (О. Пушкін. Лірика. Видавництво «Дніпро», 1969 р.), врахував багато недоліків свого попередника. Вже з перших рядків він наближає український текст домови першотвору. У Пушкіна: «Духовной жаждою томим. В пустыне мрачной я влачился». У перекладача: «Духовним прагненням тяжким в пустелі темній я томився». Тут бачимо глибоко продумані епітети, вдалу стильову трансформацію, використання адекватних оригіналові лексичних та синтаксичних засобів.

Серед способів і методів спільної роботи перекладача і видавничого редактора - аналіз гармонійності в пейзажній ліриці, де в своєрідних образах навколишньої природи можна побачити втілення гострих життєвих конфліктів, драматичні ситуації, особисті переживання людини. Сюди ж слід віднести оцінку рівня відтворення деталей, осмислення, роздумів ліричного героя над суттю життєвого існування у філософській ліриці. Не менш важливим є відстеження перекладацького вміння передати українському читачеві своєрідність образів політичної та громадянської лірики, створених у чужомовних текстах.

2. Специфіка редагування перекладних творів літератури для дітей

Кожне суспільство, дбаючи про своє майбутнє, виявляє особливу турботу про молоде покоління і, зокрема, про розвиток, виховання та освіту дітей. Помітну роль у цій справі відіграє спеціально створена для них література, до якої відносимо книги художнього, науково-популярного, публіцистичного характеру. Багату скарбницю української літератури для дітей успішно доповнюють і розвивають перекладні твори зарубіжних авторів. Упродовж низки останніх десятиріч їх випуск забезпечували видавництва «Веселка», «Молодь», «Абабагаламага»,

«Ранок» та деякі інші. Найцікавіші, найпопулярніші й високохудожні твори світової класики для наймолодших читачів, завжди займали і нині займають певне місце в тематичних планах окремих видавництв та видавничих організацій Львова, Харкова, Тернополя, Рівного, Вінниці. Тобто українською мовою продовжують розмовляти літературні герої Марка Твена, Джека Лондона, Джонатана Свіфта, Роберта Стівенсона, Жюль Верна, Гаррієт Бічер-Стоу, Етель Ліліан Войнич, Майн Ріда, Астрід Ліндгрєн, Джанні Родарі... Цих та інших авторів для нових поколінь дітей представляють у щедро ілюстрованих книгах об'єднаними зусиллями видавництва «Веселка» (Київ) і «Навчальна книга – Богдан» (Тернопіль).

Так само, як і інші перекладні тексти, чужомовні твори для дітей поділяються на прозові, поетичні, драматичні і залежно від цього розглядається специфіка їх редагування. Дуже часто видавничий редактор має справу, наприклад, з текстами казок різних народів. Це жанр, який у поетичній або прозовій формі подає розповіді про події та явища, що мають вигадану основу, але сприймаються і переживаються дітьми як реальні. Не випадково до тематичних планів видавництв пропонуються переклади тих казок, які в художніх образах утверджують добродійність, високоморальні якості, чесність, справедливість, благородство. Навіть загадкові і таємничі явища у казці нерідко підпорядковуються світлим прагненням і добрим намірам. Найвідоміші з німецьких народних казок, які ще в ХІХ столітті зібрані й записали двоє вчених, брати Грімм - Якоб та Вільгельм, неодноразово випускало спеціалізоване державне видавництво дитячої літератури «Веселка». До книги ввійти широко знані й улюблені казки української дитвори: «Червона шапочка», «Кіт у чоботях», «Вовк і лисиця», «Бременські музиканти», які окремими виданнями побачили світ в Україні набагато раніше. Відтворені з німецької відомим і досвідченим перекладачем Сидором Сакндоном у великому збірнику братів Грімм «Казки», відкрили для юного українського читача скарби народної фантазії, поезії, гумору. При редагуванні Доводилося враховувати ту обставину, що багато казок у різних інтерпретаціях вже подавалися нашому читачеві: одні переказувалися довільно, інші - у скорочених варіантах.

Адаптація або пристосування, що на практиці виявляється скороченням для полегшення читання тексту зарубіжних творів, є однією з характерних ознак специфіки та особливостей редагування цього виду літератури. Перекладачі користуються різними способами такої роботи з оригіналом, на власний смак і розсуд, визначаючи ступені адаптації. За цих умов редактору важливо з'ясувати наскільки інтерпретатору вдалося зберегти сюжету основу казки, наголосити на її народній моралі. Приміром, Оксана Іваненко, пропонуючи свого часу українським дітям російську народну казку про Івана-Царевича, жар-птицю та сірого вовка, змінила текст оригіналу до невпізнанності, навіть діалоги дійових осіб помітно відрізняються від зафіксованих у першотворі. Вийшов не переклад, а довільний переказ. Про що і слід було повідомити читача у вихідних даних книги «Російські народні казки».

Саме у такий спосіб діяли редактори видавництва «Веселка», випускаючи В світ серію «Казки народів світу», де високий рівень забезпечувався не лише зразковим оснащенням кожного тому (популярно викладеним вступним словом) кольоровими і чорно-білими ілюстраціями), а й дотриманням культури

перекладацької роботи. Що разу, коли український текст не був адекватний оригіналові, значно відступав від нього) з'являлося цілком зрозуміле і прийнятне «переказ» («Англійські народні казки» в переказі Олександра Тереха). Однак інша перекладна серія цього ж видавництва «Казки народів СРСР», що випускалася в сімдесятих роках минулого століття, страждає редакторською поблажливістю, внаслідок якої сторінки книг киргизьких, узбецьких, чуваських та деяких інших казок рясніють надмірними поясненнями слів. Навіть такий досвідчений перекладач, як Віль Гримич, відтворюючи тексти в книзі ««Узбецькі народні казки»,», допускає по дві-три зноски тлумачення на сторінці, що негативно впливає на юного читача, відвертає його увагу. Тобто, враховуючи призначення цієї літератури, її специфіку, видавничий редактор зобов'язаний спільно з перекладачем дбати про обмеження, а, точніше, про доцільність застосування великої кількості посторінкових пояснень.

До специфіки редагування перекладу творів літератури для дітей слід віднести і відмінності у текстах, розрахованих на різні вікові категорії. Адже тексти, адресовані дошкільнятам) і ті, що мають читати підлітки, далеко не однакові за мовностилістичними засобами, фразеологічною насиченістю, і, звичайно ж, сюжетними особливостями. Переклади казкових повістей Астрід Ліндгрен «Малюк і Карлсон») Джанні Родарі «Пригоди Чиполліно» тематично і стилістично відрізняються від романів Даніеля Дефо «Робінзон Крузо») Жюль Верна «Діти капітана Гранта». Пригодницький характер мають повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойера» та «Пригоди Гекльберрі Фінна», що також залишає відбиток на перекладацькій і редакторській роботі з їх текстами. Застосування при цьому широко відомого поняття «редакторський аналіз» полягає в зіставленні порівнянні, визначенні якості й оцінюванні рукопису, поданого до видавництва. Вироблення практичних рекомендацій фіксується, як і в інших випадках, у редакційному висновку та спеціальних рецензіях фахівців (перекладачів, критиків) літературознавців). Особливе місце в таких рекомендаціях (висновках, відгуках) може стосуватися проблем читацького сприйняття тексту, що значною мірою залежить від майстерності перекладача: вміння будувати короткі) логічно вмотивовані і завершені речення) прагнення міцно триматися основної сюжетної лінії казки, роману, повісті, відтворення фразеологізмів відповідно до законів та правил мови перекладу.

3. Особливості перекладу й редагування епічних та інших фольклорних текстів

В українського читача завжди викликали підвищений інтерес фольклорні епічні твори інших народів. Героїчні пісні, поеми) сказання, де відображаються особливо важливі події, історичні віхи, діяння легендарних і реальних героїв, народжувалися в різні часи і, шліфуючись упродовж віків, ставали надбанням людської цивілізації. Подібно до нашого «Слова О полку Ігоревім» невмирущими пам'ятками героїчного епосу стали у німців - «Пісня про Нібелунгів», у французів – «Пісня про Роланда», у фінів – «Калевала». Кожну з них у різних перекладних варіантах пропонували українському читачеві, щоб передати неповторний дух далеких епох, розкрити велич душі, світлих прагнень того чи іншого народу. Багато іншомовних національних пам'яток своєрідно відтворював Іван Франко. За

прикладом деяких німецьких переробок він задумав віднайти «можливість переробити так само й «Пісню про Нібелунгів», подаючи епічну основу в коротшій та свobodнішій формі» (Іван Франко. Із старонімецької поезії). Однак встиг зробити не все: опубліковано лише уривки, які автор сам відредагував і подав до своєї збірки перекладів, куди ввійшли «Угорська національна сага», албанська «Смерть Скандербега», багато старошотландських, старонорвезьких, староанглійських, іспанських, португальських, італійських та інших епічних творів народів світу. Зібравши й упорядкувавши цю книгу власних перекладів, виконаних у різні роки, Франко за кілька місяців до смерті зумів їх старанно відредагувати, де помітне постійне прагнення переробляти, правити мову, наближати її до загальнолітературної української.

Увагу українських перекладачів неодноразово привертав і естонський епос «Калевіпоег», Який розповідає про героїчні вчинки легендарного богатира, його боротьбу з темними силами - загарбникам рідної землі. Важливими особистостями будь-якого з епічних творів є сюжетно-описова, розповідна форма відображення життєвої дійсності. По суті, в них читач зустрічається із узагальненим історичним досвідом певного народу, маючи змогу в яскравих художніх образах, масштабно й монументально побачити давні реалії, зрозуміти багато нинішніх тенденцій. Переклади «Калевіпоєга», здійснені Яном Ряппо та Євгеном Тимченком ще в 30-х роках минулого століття, потребували значного редакційного опрацювання, поліпшення мовностилістичного викладу, удосконалення фразеологічних особливостей. Нове повне відтворення видатної естонської пам'ятки було виконано все в 60-х роках Анфісою Ряпко. В іншому великому художньому полотні- карело-фінському народному епосі «Калевала» український читач познайомився з героїчними і фантастичними сюжетами, реалістичним зображенням звичаїв, побуту, творчих діянь скандинавського люду. Тут відчувається вмiла й досвідчена редакторська рука, повноцінне врахування сучасних видавничих вимог. Та найбільшого видавничого досвіду набуто в Україні з випуском світ пам'ятки французького героїчного епосу «Пісня про Роланда». Перші її переклади здійснив ще наприкінці XIX століття літературознавець і поет Василь Шурат. За активної підтримки і редакторської допомоги Івана Франка «Пісню про Роланда» було опубліковано в Львівському часописі «Житє і слово» й одразу ж видано окремою книгою. Зберігши структуру першотвору й використовуючи білий п'ятистопний ямб, перекладач досягнув прийняттого на той час мовностилістичного рівня. Незважаючи на суттєві виправлення, серйозні редагування наступних перевидань, в інтерпретованому тексті залишилося багато просторіч, неправильно переданих, а то й зовсім випущених окремих рядків, невдало застосованих фольклорних форм, що невластиві давньофранцузьким реаліям. Більше, ніж через століття за переклад «Пісні про Роланда» взялися Вадим та Нінель Пащенко, які, досконало знаючи французьку мову і літературу, прагнули зберегти не лише стилістичну, а й мовно лексичну специфіку видатної пам'ятки. Вони поставили собі за мету чітко дотримуватися форми давнього епосу, неодмінного збереження тієї кількості тирад (строф), яка представлена в оригіналі. На відміну від попереднього інтерпретатора, автори нового відтворення в загальному тоні поеми відмовилися використовувати лексику пізніших епох.

У післямові до «Пісні про Роланда», видавництво «Либідь» 2003 р., один з перекладачів зізнався про труднощі з відтворенням імен та назв, яких дуже багато в тексті. Адже «їхня вимова в XI ... відрізнялася від сучасної: в старофранцузькій мові кінцеві приголосні вимовлялися чітко». Тому і в цій ситуації інтерпретатори «прагнули бути якомога ближче до оригіналу».

Суворий, стислий, навіть жорсткий стиль, досить важка мова, спрощеність психологічних характеристик дійових осіб, як зазначає В. Пашенко, змушували постійно триматися ДУХУ, закладеного в кожному рядку першотвору. Серед особливостей – велика кількість гіпербол, за допомогою яких то перебільшуються фізичні сили людей, то порівняно незначні втрати чи поразки перетворюються на справжні катастрофи, а то раптом грандіозними подіями стають буденні факти історичних хронік. А ще як розумні істоти сприймаються мечі, списи, бойові коні, оскільки воїни до них звертаються, з ними розмовляють, радяться.

Видавничий редактор, готуючи до друку перекладні тексти інших фольклорних творів, особливу увагу має звертати на наявність і збереження в них так званих фольклорних формул – тих повторюваних місць, що виконують не лише композиційну роль, а й допомагають членувати текст на окремі частини. До того ж не слід допускати перекладацького свавілля, пов'язаного із заміною фрагментів, внесення маловідомих або менш досконалих варіантів. Не останнє місце при цьому займає редакторська робота, націлена на професійне тлумачення, доступне пояснення українському читачеві незрозумілих понять, назв, термінів. Тут за приклад можуть служити примітки, винесені в «Пісні про Роланда» за межі основного тексту. На пропозицію видавництва, перекладач подав уточнення щодо достовірності деяких історичних подій, географічних назв, імен персонажів, які згадуються в давньофранцузькому епосі.

4. Редагування перекладних творів сатири й гумору

Як і в українській літературі, твори зарубіжної сатири та гумору відрізняються способом художнього відображення, що ставлять за мету висміяти негативні явища в житті, гостро осудити вади людських характерів, аморальні вчинки. Вістря сатиричного пера письменника завжди спрямоване на викриття й засудження потворного і, насамперед, проти суспільно-шкідливих проявів, дій, що заважають розвиватися цивілізованим нормам життя, здійснюватися загальнолюдським ідеалам. Серед об'єктів сатири – лицеміри, пристосуванці, переродженці, зрадники, гультаї та дармоїди, для зображення яких використовуються різноманітні засоби – шарж, гротеск, художня гіперболізація, пародійність, іронічність. Все це однаковою мірою виявляється поезії, прозі, драматургії. Сатиричні твори світової класики в українських перекладах з'явилися давно. Починаючи з літератури античних часів, маємо чимало відтворень комедій Арістофана, який висміював правлячі кола афінської держави, викривав розклад суспільної моралі («Хмари», «Оси», «Лісістрата», «Жаби»), сатиричних творів Лукіана («Юпітер у клопотах»), Деціма Ювенала («Сатири»). Розквіт сатири західноєвропейської літератури знайшов відображення в українському перекладацтві: неодноразово видавалися твори Франсуа Рабле, Джонатана Свіфта, Жана Батіста Мольєра, Марка Твена, Анатолія Франса, Генріха Гейне, Уільяма Теккерея та багатьох інших.

При цьому редакторська робота у видавництвах переважно полягала у відстеженні того, щоб інтерпретатор зберігав притаманну першотвору природність та безпосередність образних авторських висловлювань, вибудовану письменником гостроту сюжетних ліній, дій персонажів. Дуже важливим фактором залишалося, віднайдене перекладачем мовних відповідників щодо ситуацій іронічного, гротескного, шаржованого, саркастичного характеру. По суті, саме вони могли забезпечити успіх прочитання того чи іншого твору, повною мірою розкрити художньо-мистецький потенціал автора. За неповторність звучання українською мовою, наприклад, аристофанівських комедій маємо завдячувати насамперед справжнім майстрам перекладацької справи Борису Тену та Андрію Содоморі.

Зриваючи маски з фальшивого і потворного, виставляючи його то смішним, то комічним, автори зарубіжних сатиричних творів розмовляють з українським читачем своїми ж образами, власними художніми засобами. Особливо це помітило в перекладних творах Анатолія Франса, випущених у п'яти томах видавництвом «Дніпро». Дуже характерним у цьому сенсі є роман ««Острів пінгвінів», який, за висновками вчених, тісно пов'язаний з великою сатиричною традицією французької літератури, творами Рабле, Вольтера, енциклопедистів. За своїми художньо-естетичними якостями цей твір вважається досить близьким до таких шедеврів світової сатири, як «Мандрі Гуллівера» Лжонатана Свіфта, ««Історії одного міста» Михайла Салтикова-Шедріна. Обираючи з багатьох історичних фактів лише окремі, найхарактерніші та найпридатніші для художнього втілення, письменник настільки вдало трансформує їх, надає кожному фантастичного, гротескно-гумористичного забарвлення, що неймовірні, буфонадні, а часом і фарсові ситуації сприймаються читачем досить активно й зацікавлено. Збереженій повністю передані перекладачем різноманітні авторські прийоми дають змогу побачити реалістичну основу, зрозуміти історичну дійсність тогочасної французької держави. Майстерно інтерпретовано мовностилістичні характеристики більшості персонажів роману, що карикатурно, шаржовано, гостро сатирично стосуються портрети реальних історичних осіб.

Такі редакційно-видавничі принципи роботи з перекладними текстами світової класики, що застосовувалися у видавництві ««Дніпро», можуть служити спорідним взірцем для тих, хто нині випускає твори зарубіжної сатири. Однак відомі й зовсім інші підходи до редагування того ж «Острова пінгвінів». Російський переклад, з'явившись свого часу для масового читання, був на власний розсуд видавців перекроєний, скорочений, а, по суті, цілком вихолощений на догоду тим, хто міг впізнати й себе в образах, сатирично зображених Анатолем Франсом. А дещо повніший і точніший переклад, що вийшов через певний час після першого, зовсім не побачили ні на полицях магазинів, ні в російських бібліотеках.

Злагоджена робота перекладачів і видавничого редактора забезпечили випуск українською мовою шеститомного видання сатиричних творів російського письменника Михайла Салтикова-Шедріна. Саме воно стало основою (джерелом тексту) для випуску низки творів цього письменника окремими книжками. Сатиричний цикл «Помпадури і помпадурші», нещадно картаючи бюрократів, може і нині видаватися й перевидаватися: добротний переклад із застосуванням

широкої палітри мовностилістичних, фразеологічних засобів, старанна редакторська робота, а головне - тематично актуальні події, персонажі дають підстави твердити про привабливість, невмирущість таких творів. Адже герої і «Панів Головльових», і «Пошехонської старовини», і «Дикого поміщика», як і низки інших, заговоривши один раз українською, стали цінним надбанням і нашої літератури.

Подібне можна сказати про персонажів багатьох сатиричних і гумористичних творів світової класики, в тому у числі й героїв чеського письменника Ярослава Гашека. Його сатиричний антивоєнний роман «Пригоди бравого вояка Швейка» неодноразово видавався українською мовою. Перекладалися також Гашекові твори і виходили окремими книгами: «Жертва лотереї», «Гумористичні оповідання», повість «Бравий вояк Швейк у полоні» (витримала понад 10 видань). Маючи справу з тонким гумором, комічними ситуаціями, відображенням смішного в багатьох життєвих випадках і людських характерах, видавничі редактори разом з перекладачем подбали насамперед про збереження легкості і влучності авторських висловів. Підготовка рукописів до друку була спрямована на обмеження «перекладу буквалістськими вправами, спробами коментування образів», а також на широке використання «рис народно-розмовного мовлення, не копіюючи їх, а підшуковуючи аналогічні звороти в рідній мові».

5. Редакторська підготовка перекладів балад і поем

У зарубіжній літературі жанр балади, маючи фантастичний, історико-героїчний чи соціально-побутовий характер, здебільшого позначений драматичними, або трагічними елементами сюжету. Хоча в різні епохи балада зазнавала певних видозмін, все ж канонічних ознак вона набирає, починаючи вже з XIV ст. Найбільше її використовувала романтична література, яскравими представниками якої були Роберт Бернс – у шотландській, Йоганн-Вольфганг Гете, Фрідріх Шіллеру німецькій, Едгар По – в американській, Адам Міцкевич – у польській літературах. Саме романтики, модернізувавши основи цього літературно-мистецького жанру, значно поглибили його, розкрили внутрішні можливості, притаманні напруженому драматичному сюжету. Все це не могли не враховувати видавці й перекладачі. Відбираючи свого часу для відтворення українською мовою кращі б.;шадид народів світу, Іван Франко зупинився на 24 старошотландських, 17 старонорвезьких, 8 староанглійських. Як глибокого знавця літератури й мистецтва, досвідченого редактора, його зацікавила та здивувала в баладах «їх повна об'єктивність та безособовість, а при тім майже гарячкова драматичність оповідання». Тут же, в невеликій передмові, письменник зізнається, що при перекладі, «держався тих самих, наукою признаних та випробуваних поглядів, хоча декуди, в другорядних подробицях, дозволяв собі трохи свобідніше поводитися з текстом для ліпшого передання людогово тону або для виразнішого відтінення змісту». Діяв Франко в такий спосіб лише з однією метою: щоб кращим чином донести до читача зміст і дух перекладеного твору. Якщо Іван Франко відтворював балади народні, то Микола Терещенко майстерно перекладав і друкував авторські. Особливу увагу він зосереджував на баладах Франсуа Війона, опублікувавши їх у першому томі антології «Сузір'я французької поезії»

(видавництво «Дніпро»). Точно вживанні в перекладах мовні засоби творення художніх образів, природність звучання авторських рефренів («Балада Війона своїй подрузі»), емоційна стилістика оголеної правди, життєвих відчуттів («Балада повішених») практично не залишають роботи для видавничого редактора, засвідчують високомистецьку культуру перекладача.

Нерідко балади можуть поставати перед українським читачем у кількох відтвореннях. Ця множинність характерна, зокрема, для творів Генріха Гайне: одна з його найвідоміших балад «Лорелай» перекладалася Ігорем Качуровським та Леонідом Первомайським. Ще більшою увагою користувалася широко знана балада американського романтика Едгара По, що має назву «Крук». Окрім Григорія Кочура кожен по-своєму інтерпретували німецького поета Святослав Гординський, Анатолій Онишко, Галина Гордасевич. Перед видавцем така активність перекладачів часом ставить непросте завдання: який варіант відібрати для певної книги (тематичного збірника, вибраних творів, навчального посібника, ювілейного видання). Орієнтирами тут мають служити рівень мовностилістичних засобів, творчий підхід до передачі образної системи автора, вміння зберегти вишуканість художньої форми балади.

Іншим відповідальним обов'язком видавничого редактора є підготовка до друку перекладних текстів поем. Зважаючи на характерних творів, у яких зображуються як видатні події так і змальовуються яскраві постаті, інтерпретатори особливо уважно мають ставитися до авторської форми, поетичних прийомів, змістової побудови. Цим успішно скористався Петро Тимочко при перекладі з німецької поеми Йоганна-Вольфганга Гете «Герман і Доротея» (видавництво «Академія»): композиційно складений з дев'яти частин, твір захоплює точністю розміру, адекватністю авторських картин людських страждань, терпіння і мук, а ще - справді потужними Можливостями української лексики, фразеології. По суті, маємо справу із засвоєним досвідом, цінними уроками Максима Рильського, закладеними ще відтвореною з французької поемою Франсуа Вольтера «Орлеанська діва». Уроки ці стосуються не лише версифікаторської майстерності, а й уміння засобами інтерпретації передавати і зберігати дух першотвору, а часом добиватися й більшого – розкривати його динаміку, внутрішні пружини, заглиблюючись в авторські таємниці сюжет творення. Багато важливого можна спостерігати при уважному вивченні перекладів поем з близькоспоріднених мов – польської, російської, білоруської, словацької та деяких інших. Йдеться про особливі труднощі, пов'язані зі знанням першотворів великою кількістю читачів, відтворенням фразеологізмів, вживанням наголосів, використанням образної системи. Справді бездоганним і, можна сказати, зразковим є переклад з польської Максима Рильського поеми Адама Міцкевича «Пан Тадеуш», що неодноразово випускалася різними видавництвами. А ось до відтворень поем деяких російських авторів видавничі редактори мали б виявляти більше вимогливості, надаючи професійну допомогу перекладачам у дотриманні адекватності в змістових деталях, поетичних образах, збереженні форми першотвору. Саме цього не вистачило Івану Пучку при перекладі поеми Сергія Єсеніна «Анна Онегіна» (видавництво «Дніпро»). Допускаючи без особливих потреб широку заміну авторських деталей («Ягоди» на «горіхи», «победи» на «звитяги», «трость» на

«ковіньку», «отвратительный» на «зухвалий», «чинно» на «сумлінно» і т. ін.), інтерпретатор безпідставно в кількох місцях порушує форму поеми (ламає розмір і ритм, ліквідує присвяту), недбало ставиться до римувань, милозвучності фрази.

Видавцям важливо також враховувати ту обставину, що множинність перекладів ніхто не забороняв і в цьому немає жодного сенсу, а тому сьогодні й У майбутньому можливе збільшення варіантів відтворень тієї чи іншої поеми. Приміром, поему Михайла Лермонтова «Демон» ще наприкінці ХІХ ст. перекладав (а згодом друкував кілька разів у зібраннях творів) Михайло Старицький. Уже в середині минулого століття її українською мовою відтворив (і також друкував у різних книгах та зібраннях творів) Володимир Сосюра. Порівнюючи їх, можна зробити висновок стосовно того, що в найдавнішому перекладі, хоча й виконаному добрим знавцем української мови, людиною, яка відчувала її красу і вміла це використовувати в своїй творчості, з точки зору нинішнього дня помітно чимало невправностей, невдалих неологізмів на кшталт: «барачастії», «чорнії», «погожую», неприродність вживання наголосів до великої кількості слів. Звичайно, це Можна пояснити тогочасною неусталеністю правописних норм, але тільки певною мірою: перекладачеві навіть за тих умов необхідно було орієнтуватися на кращі зразки мовної практики. Відповідь на цю проблему дав своїм відтворенням лермонтовського тексту Володимир Сосюра, який не лише зумів зберегти форму і зміст «Демона», його образну систему, а й застосував чимало елементів власної оригінальної поетики, продемонстрував високу професійну майстерність при переході від одного до другого віршових розмірів, збереження природності та мелодійності поеми.

6. Мовностилістичні засади відтворення та редагування іншомовних текстів

Усе, що стосується завдань перекладу, його місця в літературному процесі, найважливіших функцій та інструментарію, як свідчить практика, навіть з плином часу мало в чому змінюється. Постійними, залишаються не лише дотримання при перекладі форми та змісту першотвору, вимоги щодо адекватного відтворення образних систем, досконалого знання обох мов, а й творче використання мовностилістичного багатства, прагнення якомога глибше й повніше наситити ним нове життя оригіналу. Тобто вся змістова основа має бути вкладений органічно поєднана в новій формі – українському тексті. Вже давно доведено, що не існує двох навіть найближчих мов, в яких повністю збігалися б лексичні, синтаксичні засобів. Але, за висновками літературознавця Степана Ковганюка, немає в світі й двох найдалших мов, засобами яких не можна було б передати враження, створюване авторським оригіналом.

6.1 Редакторський аналіз мови першотвору і перекладеного тексту

На долю редакторів книжкових видань перекладного характеру випадає дуже багато відповідальних завдань, пов'язаних із пошуком і відбором найкращого текстового матеріалу, рекомендаціями, автора редакційній колегії та затвердження на цій основі всього видавничого проекту. Однак етапність безпосередніх робіт з рукописом має розпочинатися редакторським аналізом тексту, його загальною оцінкою, виявленням найсуттєвіших позитивних рис і визначенням недоліків.

Тобто всього того, що стосується творчих успіхів і можливих невдач автора перекладу насамперед у мовностилістичній сфері, поводженні його з текстом оригіналу, відтворенні складних, а часом і суперечливих місць. Не можна, скажімо, розпочинати редакторську роботу без глибокого й осмисленого ознайомлення з авторським оригіналом. Зовсім недостатньо, прочитавши твір, відібраний для можливого перекладу, висловитися про нього зверхньо: «Так собі». Адже відомий факт, коли роман Джерома Селінджера «Над прірвою в житті» тривалий час залишався лежати серед купи майже відхилених рукописів тільки тому, що кілька рецензентів і перекладачів, ознайомившись з ним, назвали це порожньою балаканиною хлопчачо-невдахи та ще й написану якимсь «немислимим, неперекладним сленгом». Лише дочекавшись справді творчого перекладача, рецензента й редактора, які змогли «почути цей чудесний, чистий голос, побачити цю бентежну, ніжну й цнотливу душу», книга з'явилася друком, стала не тільки «кращою книгою сучасної Америки» (Уільям Фолкнер), а й класикою світової літератури, яку читали і читатимуть мільйони.

Серед найперших завдань редактора, який розпочинає аналіз мовностилістичних засад – подати загальну оцінку перекладу, визначити, наскільки правильно відтворюється характер іншомовного тексту з точки зору емоційного і стилістичного забарвлення, ставлення автора до людей і подій, манери й ритму розповіді. Тут же в редактора з'являється необхідність з'ясувати чи не згладжує перекладач зумисні шерехатості стилю заради «красивостей» або, навпаки, чи не впадає в невинувдану вульгаризацію і, звичайно, наскільки текст є зручним для читання. Іншими словами, редакторський аналіз як складна логічна процедура передбачає низку вкрай необхідних операцій, де важлива роль відводиться зіставленню й порівнянню, а також класифікації та синтезу. При цьому, членуючи перекладений текст на окремі частини, визначаючи його найважливіші аспекти та властивості, редактор встановлює рівень тематичної організації твору в цілому, якість способів розробки та розкриття певної теми.

Так само як і перекладач, редактор на цій стадії своєї роботи здійснює творче прочитання тексту, що є неодмінною умовою його належного осмислення, глибокого розуміння і, зрештою, вирішення подальшої видавничої долі. Не завадить також детальніше вивчення історико-літературних даних, пов'язаних з життям і творчістю автора, мовним середовищем, в якому він формувався як письменник. Літературознавці, наприклад, часто звертають увагу видавничих редакторів і перекладачів на врахування при відтворенні текстів австрійського письменника Франца Кафки тієї обставини, що його постійне «двомовне» оточення відбивалося на стильових ознаках. Спілкування чеською в побуті, в сім'ї, на службі, з друзями, а використання німецької лише в літературі зможе пояснити привабливу простоту й суворість його художніх засобів, де не існує ні стилізації, ні ритмічних вивертів і де не зустрінеш ні нарочитого прикрашування, ні жодних вульгаризаторських підходів.

Завдання редактора при поглибленому аналізі іншомовного тексту звернути увагу перекладача ще й на характеристики дійових осіб, усіх персонажів, зображених письменником у тому чи іншому творі. Адже тут має значення кожна деталь, риса, особливість, починаючи від зовнішнього вигляду, притаманних

звичок, манери триматися, розмовляти, жестикулювати до емоційно-психологічного ладу, внутрішнього стану, долі людини. Важливо не лише уявити, а навіть певною мірою перевтілитися в героя, якого збираєшся відтворювати, почути його як живого з відтінками і тембром голосу. Саме в такий спосіб може відбуватися глибоке й точне проникнення в задум автора, а конкретність уявлень про дійових осіб, по суті, визначить всю структуру перекладного тексту і, найпершим чином, те, що стосується діалогів, внутрішніх монологів, роздумів героїв, закладених у письменницьких відступах. До цієї ж категорії слід віднести опис портретів зображуваних персонажів: вони не повинні бути збіднені, під кореговані або переінакшені перекладачем.

За допомогою редакторського аналізу відстежується точність передачі в перекладеному тексті часу дії, що стосується описуваної епохи, історичної атмосфери, вікових даних літературного героя, а також місця дії, тобто країни чи міста, інтер'єру, пейзажних особливостей. Зважаючи на те, що описи природи, географічних територій, степових, лісових, морських, океанських та інших просторів деяким перекладачам здаються надто розтягнутими або нуднуватими і вони на власний розсуд подають їхні скорочені варіанти, редактор зобов'язаний звернути увагу такого інтерпретатора на те, що в досвідченого письменника пейзаж завжди має функціональне значення. Адже опис природи - це не данина жанру, а тло й місце, де живуть і діють герої твору, складова частина сюжетної лінії, що розкриває логіку характерів, вчинків персонажів. Цей взаємозв'язок людей і природи, літературних персонажів і речей, зображених автором першотвору, має дотримуватися перекладачем і контролюватися редактором.

6.2 Засоби мовностилістичного відтворення іншомовних текстів

Називаючи художній переклад мистецтвом, Максим Рильський свого часу підкреслював, що перекладач віршованих текстів може і зобов'язаний зберігати поетичну форму оригіналу, тобто строфіку, чергування, характер ритму, але ж він не повинен при цьому піддаватися магії норм чужої мови, а також правописним, синтаксичним, віршованим засадам, що склалися в іншомовних нормах і лише від них залежать. Пам'ятати про точність першотвору, мовну чистоту, стилістичний блиск і бездоганний смак - це не просто заклик, а буденні турботи будь-якого редактора перекладної літератури. Для створення художньо-контрастних образів, передачі настроєво-психологічної атмосфери оригіналу кожен перекладач користується тією системою мовностилістичних засобів, яку виробила українська перекладацька справа впродовж усього свого розвитку і яка доповнена та збагачена досвідом багатьох її подвижників. Добре, що відійшли в минуле часи, коли за висловом Анатолія Перепаді, «грабарі української мови» оголошували кожне живе слово з народного мовлення архаїзмом, будь-який місцевий вираз – порушенням літературної норми, а прагнення збагатити лексику, урізноманітнити стиль – навіть буржуазно-націоналістичними збоченнями.

Оригінальність перекладу іншомовного тексту можна легко визначити крізь призму новизни використаних і застосованих засобів у його мовностилістичному відтворенні. Серед цих засобів, скажімо, в поезії важлива роль відводиться дотриманню ритмо-інтонаційних основ, забезпеченню лаконічності фрази, чіткості

думки. Окрім того, перекладачеві дуже часто доводиться докладати особливих зусиль, щоб зберегти афористичність висловлювань персонажів, пам'ятаючи, що після опублікування вони можуть залишатися на устах мільйонів упродовж багатьох десятиріч. Початок відомого монолога Гамлета з трагедії Вільяма Шекспіра зафіксований у перекладних текстах різними фразами: «Чи бути, чи не бути, от питання!»» (Пантелеймон Куліш), «Жити чи не жити – ось що стало руба» (Михайло Старицький), «Чи жити, чи не жити – ось питання» (Освальд Бургардт), «Чи бути чи не бути? Ось в чім річ» (Леонід Гребінка). Афористичність начебто збережена, але чи сягнула вона тієї висоти, що й піднесена оригіналом?

До системи мовностилістичних засобів, які використовуються при перекладі та редагуванні іншомовних художніх текстів, слід віднести вживання гіпербол, збереження в певних творах фольклорних форм, уміле застосування епітетних конструкцій. Особливо редактору доводиться звертати увагу на фразеологічну поєднуваність слів. Адже вона в різних мовах далеко не однакова і, якщо перекладач, наприклад, певний зворот з іншомовного тексту відтворює буквальною способом, то вжита внаслідок цього логічна неадекватність має бути усунена. Вказавши перекладачеві на необхідність лексичних замінів, редактор повинен принципово оцінити, чи вдало й доречно віднайти інший варіант, наскільки інтерпретатор впорався з логічним проясненням у реченнях, а також чи досягнув чіткості в передачі смислового рівня, закладеного в авторському оригіналі. Спільно виправляючи мовностилістичні негаразди, редактор в одному місці може пропонувати конкретніший вираз, в іншому – вишукує стисліше тлумачення, а, зрештою, підпорядковує все єдиній меті: максимальному проясненню змісту першотвору. Великим майстром використання різноманітних засобів мовностилістичного відтворення болгарських текстів був Дмитро Білоус.

Серед багатьох складнощів, з якими зустрічається редактор, досить помітними є вживання перекладачем слів і словосполучень з переносним значенням, що мають характер мовних троп. Мовностилістичні звороти активно використовуються зарубіжними авторами в непрямому значенні для досягнення відповідного виражально-зображального ефекту. Тут український інтерпретатор, окрім метафори, гіперболи, епітету, зустрічає різнолику алегорію, синекдоху, метонімію. Відчути і зрозуміти їх внутрішній зміст, а головне - відтворити належним чином вдається далеко не кожному. Нерідко можна зустріти «змішування індивідуального авторського образу із звичайнісіньким мовним тропом». Редактору необхідно щоразу допомагати перекладачеві «розмежовувати ці дві категорії образного слововживання» і, звичайно ж, своєчасно вносити виправлення в текст.

Дуже цікаві спостереження з цього приводу містяться в публікації досвідченого перекладача і редактора В. Шора «У пошуках втраченого змісту» (збірник статей «Редактор и перевод»). Маючи справу з французькими текстами, він зазначає, що, наприклад, слово «мозок» («cervelle», «cerveau»), яке часто згадується там у переносному розумінні, означає «свідомість», «мислення». Але ж для нас це слово зберігає переважно матеріальну конкретність. І тому, коли редактор зустрічає дослівний переклад і фразу з надмірною фізіологічністю, то зобов'язаний вказати на цю невідповідність, змусити перекладача виправити її. Те

ж саме стосується «механічного перенесення з оригіналу в переклад назв частин тіла».

Не менш складно відтворювати і редагувати мовностилістичну образність, притаманну авторському просторіччю. Відомо, що перекладачів неодноразово спрямовували не лише літературні критики, а й теоретики на необхідність «широко черпати матеріал» для своєї роботи з багатих і щедрих ресурсів народного просторіччя. Звичайно, в цьому є сенс, однак «буквалістськи перекладати іншомовні просторічні фразеологізми, навіть надто грубими і вульгарними словами, означає нерідко створювати загадки для читача або в крайньому разі змушувати його дивувалися з неприродного вираження без будь-якої в тому потреби»(Володимир Шор). Тут редактор має бути особливо уважним і обережним.

Важко передавати також сленг, що використовується автором іншомовного твору. Однак бувають дуже цікаві випадки, як, скажімо, з романом американського прозаїка Ентоні Берджес «Механічний апельсин».

Поява в його тексті чималої кількості російськомовного сленгу пояснюється тим, що твір писався в добу холодної війни, коли посилювалася радянська пропаганда і багато слів проникали в англійський вжиток. Тому перекладач і редактор Олександр Буценко не мав тут великого клопоту, залишаючи їх без змін, і при цьому дивним парадоксом є те, що саме цей жаргон нині чути на вулицях незалежної України.

6.3 Зміст і стиль першотвору в прозових перекладах

При доопрацюванні перекладного тексту основним завданням редагування є зосередження уваги на з'ясуванні змістових орієнтирів оригіналу. Оскільки при цьому важливу роль відіграють найсуттєвіші стильові ознаки, то, природно, редактор зобов'язаний розглядати і зміст, і стиль у нерозривній єдності. Під час роботи над іншомовним прозовим твором редактор помічає, що на його зауваження перекладачем подано варіанти, які містять більше слів, ніж було в попередніх; невдало виконаних текстах. Лексично вони виявляються повнішими і набагато кращими. В цьому випадку йдеться про процес так званої ампліфікації, тобто деякого збільшення обсягу теКC1У при відтворенні оригіналу. Загалом така редакторсько-перекладацька операція має носити обмежений характер і застосовуватися. Лише заради прояснення змісту. Адже змістова точність завжди перебуває на першому плані, займає центр уваги, як перекладача, так і редактора. Будь-які смислові відтінки, змістові значення повинні передаватися тими засобами, що не вступають у протиріччя з мовностилістичними принципами відтворення оригіналу. Можна вважати допустимими й виправданими ті заміни та текстові компенсації, які мають обмежений характер і «допомагають розкриттю основного змісту авторського висловлювання». Іншими словами, йдеться не про доповнення по суті чи появу нових деталей, означень, епітетів, а лише про легкі перекладацько-редакторські мазки в двох-трьох словах для найкращої передачі лексики, підпорядкованої змісту першотвору .

По-різному оцінюють перекладачі іншомовні тексти, над якими їм доводиться працювати: одні вважають, що пощастило – і стилістика, і синтаксис твору легко піддаються передачі українською мовою, інші ж (навіть досить досвідчені) з

неприхованою турботою говорять про надзвичайну складність, синтаксичну заплутаність, наявність багатьох рідко вживаних у літературній практиці зворотів, конструкцій, насиченість розмовно-побутовою, діалектикою або застарілою лексикою, часом жаргоном, вульгаризмами, а іноді ще й індивідуально-авторською манерою численних словотворів.

Прагнення все це подати «в новому вбранні», інтерпретувати рідною мовою ставить перед українським перекладачем і видавничим редактором серйозні перепони, а будь-які упущення чи недогляд спроможні затуманити зміст, вплинути на логіку розвитку сюжету чи характеру зображуваних персонажів. Тому додаткове опрацювання складних місць, виписування окремих слів, фраз, висловлювань у спеціальну книжечку й детальне обговорення їх з редактором, фахівцями-рецензентами (при можливості, уточнення з автором) є елементарною вимогою підготовки рукопису до друку, надійним засобом до збереження змісту, недопущення спотворень в авторському тексті. Для художнього прозового твору В будь-якій літературі непорушним мистецьким правилом залишається індивідуалізація мови дійових осіб. Це ж саме має стосуватися і перекладного тексту. Однак на практиці, при його відтворенні, доводиться зустрічатися з суттєвими труднощами. Даються взнаки, наприклад, втрати в результаті перекладу мовної індивідуалізації українців з російського роману «Тихий Дон» Михайла Шолохова. За висловом самого інтерпретатора цього тексту Степана Ковганюка, «в перекладі національна ознака українців злиняла, бо й усі інші герої там говорять українською мовою» і «компенсувати її нічим, вона безповоротна». Набагато легше відтворюється в перекладі калічена мова іноземців, вади мови персонажів. Бувають випадки, коли з метою характеристики дійової особи перекладач залишає для використання нею певне слово або вираз мови оригіналу.

Безпосередньо впливають на зміст й інші мовностилістичні прийоми, які треба враховувати і використовувати в перекладному тексті прозового твору. Іноді редактор може не доглядіти перекладацький промах, що стосується часових вимірів. Побоювання щодо збільшення обсягу, наприклад, не дало змоги відтінити різницю між давно минувши в й іншими минулими часами у французькому тексті. А варто було при цьому пам'ятати, що «три часових форми і два види дієслову поєднанні з обставинними словами цілком компенсують при перекладі багаточисельні часові форми, які є в розпорядженні англійської та французької мови» (Володимир Шор). Тоді б змістова частина фрази не затуманювалася, а тим більше – не спотворювалася.

Стиль автора першотвору, підпорядкований змістовій основі, завжди змушує перекладача постійно дотримуватися точності описів, їх виразності та лаконічності. Йому не слід забувати про збереження ритмомелодики, яка може домінувати в оригіналі й помітно впливати незагальний тон розповіді, настроїв, навіть дії персонажів. У відтвореному тексті відповідно стильову функцію має виконувати також з'єднання частин речень між собою, тісна взаємодія всіх речень в абзаці. Під контролем редактора повинен перебувати й добір слів із відповідних синонімічних рядів, їх порядок розташування в реченнях. Адже від цього дуже часто залежать смислові навантаження, рівень сприймання читачем динамічності сюжетних ліній, характеристики персонажів.

Відстежуючи належний синонімічний добір, редактор зважає на те, що в українській мові найбільше слів різних за звучанням, але однакових чи близьких за змістом, закріплено за дієсловом. Дев'ять інших частин мови поступаються йому, залишаючи за дієсловом майже дванадцять відсотків мовного матеріалу. По суті, це найвагоміша рушійна сила, без якої важко обходитися реченням у тексті, неможливо бачити дію, динаміку розвитку подій, і водночас ця частина мови не є надто складною для перекладача. Йдеться про його творчі можливості використанні синонімічного ряду: в деяких словниках не важко відшукати, наприклад, до слова «ходити» понад двісті інших, близьких за значенням. Тому редактор, натрапивши на відтворення «поколотив соседа» як «побив сусіда», має підстави запропонувати заміни із синонімічного ряду: відлупцював, надубасив, віддухопелив, поколошматив, потовк, натіпав, налупив і т. ін.

6.4 Труднощі та проблеми передачі фразеологізмів

У кожній мові світу і, природно, в художніх творах будь-якої літератури існують, активно діють фразеологічні конструкції, дехто називає їх кровоносними судинами, життєдайною силою мовно-літературних організмів. І в цьому немає ніякого перебільшення, оскільки фразеологічні словосполучення додають творові яскравих барв, роблять його мову і стиль доступнішими, зрозумілішими читачеві. З огляду на таку важливу й, по суті, незамінну роль семантично сталих і неподільних словосполучень перекладач, а отже, й редактор, мають ставатися до них особливо уважно. Серед труднощів відтворення фразеологізмів – пошук і винайдення найкращих та найточніших відповідників. Для цього необхідні глибокі знання народної мови, численних прислів'їв та приказок, крилатих виразів, влучних висловів видатних людей, багатьох професіоналізмів, біблійних цитат і образів, творів античної старовини, тобто величезного за обсягом масиву джерел накопичення фразеологізмів. Неоціненну послугу тут можуть надавати різноманітні і словники, довідково-енциклопедичні матеріали.

Перекладачеві й редакторові дуже корисно було б дізнатися, що велика кількість Шекспірових висловів з «Гамлета» завоювали право автономного існування, використовуються як народні прислів'я, крилаті фрази, вміщуються в сучасних словниках ідіом без будь-яких посилань на автора. Саме ця високомайстерна, класична афористичність породжує як значні труднощі, так і накладає особливу відповідальність на перекладача. Адже відтворення Шекспірівських фразеологічних словосполучень потребує, з одного боку, збереження змістового наповнення, а з іншого – цілісності й компактності форми. Тому в цьому відношенні навіть найдосконаліші переклади можуть лише змагатися з неповторною класикою. А автору відтвореного афоризму треба дбати ще й про те, щоб не втратити ефонічність та зручність при вимовлянні.

Проблеми й труднощі для перекладача можуть становити переважно ідіоми так званого чистого вигляду, до яких слід віднести категорію словосполучень, що мають характер звороту, притаманний лише певній мові і дослівно відтворений іншою мовою бути не може. Виступаючи складовою частиною фрази, подібні конструкції служать також і засобом стильової особливості автора першотвору. При перекладі (вони потребують такого відповідника, який би в українському

тексті зафіксував той самий необхідний стильовий наголос, своєрідний відтінок влучності й точності висловлювання. Проілюструвати це можна на прикладі хоча б окремих ідіом з російської мови: из-за выеденного яйца (за масляні вишкварки), и на старуху бывает проруха (кінь на чотирьох та й то спотикається), зги не видать (хоч в око стрель), легок на помине (про вовка помовка, а він і тут), куда не шло (де наше не пропадало), не в бровь, а в глаз (як в око вліпив). Навіть ця невелика група фразеологічних словосполучень свідчить про те, що вони мають чітко окреслену національну мовну ознаку, оскільки ввійшли в літературну мову з народного, переважно побутового вжитку. Бажано, щоб таке ж коріння мала й мова перекладу, тобто важливо текстовий український відповідник максимально наблизити до народного джерела. Певна річ, це робити не легко, однак якісний рівень сучасних відтворень іншомовних оригіналів вимагає вмілого й майстерного подолання труднощів при передачі фразеологізмів.

Проблеми при перекладі може створювати ще й група фразеологічних єдностей, що мають характер приказок. Становлячи певну смислову частину речення, вони постають як афоризми, нерідко навіть у римованій формі, де помітну роль відіграє фольклорно-художній образ. Сотні таких мудростей народних зустрічає читач у романах Мігеля Сервантеса «Дон Кіхот» (з іспанської), Еміля Золя «Пастка» (з французької), Теодора Драйзера «Американська трагедія» (з англійської). Перекладачі в кожному окремому випадку мали справу з приказками, притаманними лише конкретній мові, тому точних українських відповідників пощастило віднайти не так вже й багато. Водночас можна помітити, що вони не скільки переказуються за змістом, скільки забезпечують збереження стильового навантаження в тексті авторського першотвору. Видавничим редакторам, які працюють над випуском перекладної літератури, варто мати на увазі, що активно допомагати інтерпретаторам чужомовних текстів можуть різноманітні словники приказок. Найуживаніші з цих фразеологічних єдностей, що використовуються, наприклад, в російсько-українських художніх перекладах, містяться у відомому ще з 30-х років минулого століття практичному словнику приказок. Не так давно видавництво «Либідь» здійснило перевидання унікальної книги «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладеної М. Номисом. З'являються подібні збірки прислів'їв та приказок, словників з українськими відповідниками у видавничих організаціях діаспори. Їх можна відшукати також у «Словнику фразеологізмів української мови» («Наукова думка», 2003 рік), «Прислів'я та приказки» («Наукова думка», 1990 рік).

Редакторів нерідко доводиться зустрічатися з явною поспішністю перекладача при доборі відповідника. Далеко не кожен інтерпретатор тексту користується тим, що, скажімо, до великої кількості і російських приказок існує чимало точних українських відповідників («было, да бьльём поросло» - було, та загуло; було, та сплигло; був мед, та гості попили; димом до гори пішло або «двум смертям не бывать, одной не миновать» - більше рази не вмреш; раз мати породила, раз і вмирати; раз козі смерть; чи пан, чи пропав - двічі не вмирати). Буває, що переклад підставляється найперший, який пригадався, але без його творчого осмислення, співставлення з ситуаціями, зображеними у творі. Подібна практика може не лише стати причиною смислової неточності, а й суттєво вплинути на

динаміку розвитку дії, текстову млявість, чи, навпаки, емоційну прискореність сюжету.

6.4 Місце архаїзмів, діалектизмів і неологізмів у перекладах та редакторська робота з ними

Будь-який редактор, дбаючи про якісний художній переклад, зобов'язаний уважно ставитися до його наповнення словами і словосполученнями, які не належать до нормативної лексики української мови. Це стосується, насамперед, застарілих, маловживаних, діалектних, новостворених слів. Був час, коли під виглядом боротьби за чистоту української мови, захисту її від засмічувань не лише обмежувалося, а й заборонялося вводити до художніх творів архаїзми і діалектизми, історизми та неологізми. Значною мірою це стосувалося й перекладацької справи, тому не випадково під вогонь нищівної критики потрапили ті, хто був причетний до роботи із зарубіжною літературою у видавництвах, редакціях спеціалізованих газет і журналів, а в першу чергу – Микола Лукаш та Григорій Кочур.

Істина ж полягає в іншому: застарілі слова і словосполучення, їх граматичні чи синтаксичні форми вживаються в художній літературі не заради самого вживання, а як прийом з різними стилістичними функціями. В одному випадку це може бути потреба найточнішого відтворення колориту певної історичної епохи, в іншому – необхідність передачі особливостей мови персонажів минулої чи давноминулої доби. Перекладачеві доводиться зустрічатися з художніми творами різної насиченості архаїзмами: десь це стосується лише одного розділу, і тут вірогідність неточностей у відтворенні тексту стає незначною. Складніше буває і перекладачеві, і редакторіві тоді, коли трапляється мати справу з великими творами, написаними цілком архаїзованою мовою або з текстами стилізованими під архаїчну мову чи з її густими вкрапленнями. У таких ситуаціях слід говорити не про заборону чи пасування перед труднощами, а про почуття міри, доцільність тих чи інших відтворень і, звичайно ж, глибину знань перекладачем як мови оригіналу, так і рідної мови. До архаїзмів у першотворах необхідно ставитися так само, як і до інших мовностилістичних засобів, оскільки це здебільшого історизми та біблеїзми, а також частина давнього словникового запасу певної мови, яка з різних причин була витіснена з активної лексики в пасивну. Твори, перенасичені застарілими словами, наприклад, з історичної тематики сімнадцятого століття, мають особливу специфіку і становлять досить значні труднощі для перекладача. У таких випадках йому доводиться звертатися до української мови того ж періоду і знаходити немало точних термінологічних відповідників. Однак їх використання часом не має сенсу, бо може завдати відчутного удару колориту першотвору, реаліям, притаманним лише конкретному народу, або місцевості, території, на якій відбуваються зображувані події.

Редактори дуже часто застерігають перекладачів від необережного застосування справді потужного арсеналу української мови минулих століть. Адже величезний запас слів пасивного фонду може легко «створити враження архаїчності, віддаленості, старовини в перекладі». Вибрати найдоцільніше слово чи словосполучення вдається лише тому, хто зумів проникнути в їх сутність та глибину, має літературне чуття й естетичний смак. При цьому, як твердять

практики, «з міркувань доступності і зрозумілості доводиться іноді відкидати незрозумілі для сучасного читача слова і замінювати їх нормативними» (Степан Ковганюк). Редакторські застереження щодо обережності полягають, насамперед, утому, щоб не допустити знебарвлення оригіналу, утруднення його загального сприйняття, націлюючи на вживання в перекладі лише архаїзмів нормативного характеру, і на залучення з пасивного фонду тих, які можуть найлегше схоплюватися і найкраще засвоюватися українським читачем.

Помітні особливості і значні мовностилістичні труднощі викликають переклади діалектного тексту оригінального твору. Ще Максим Рильський, аналізуючи цю проблему і висловлюючись щодо драми відомого польського автора, написаної значною мірою одним з діалектів польської мови, слушно ставив запитання: як передати її російською чи українською мовою – вологодським, нижньогородським, замоскворіцьким говором чи гуцульським, полтавським, чернігівським діалектом? І відповідав досить чітко і зрозуміло: перекладати слід не певним говором якоїсь мови, а зберігаючи загальний характер «простонародності» та уникаючи всякої літературщини. Він звертав також увагу на те, що іноді при перекладі з близької мови можна допускати збереження деяких діалектизмів або особливо цікавих словечок першотвору. Сам Рильський, перекладаючи «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича, не вагаючись, залишив «мопанку» ключника Гервазія, радзивилівське «пане коханку», «гем-трем-брем» та інші приповідки Кропителя.

Сучасному редакторові і перекладачеві не варто забувати і того, що діалектизми використовуються письменниками в художніх творах не лише заради надання текстові духу епохи, колориту зображуваної місцевості, характеристики мови персонажів, а й з метою збагачення словникового нормативного фонду, поступового введення їх у лексико-семантичну систему літературної мови. Цим же цілям мала б служити й передача таких текстів українською, де спектр діалектизмів має досить широкий характер: фонетичний, словотвірний, граматичний, лексичний, семантичний, фразеологічний. І кожен з цих різновидів може тією чи іншою мірою використовуватися в перекладацькій справі.

Часом при відтворенні того чи іншого чужомовного тексту доводиться зустрічатися з наявністю в ньому певної кількості неологізмів, тобто нових слів, або висловів, народжених потребами доби, серед яких – зміна суспільних відносин, Наукові відкриття, культурно-мистецькі прориви. Але дуже часто неологізми створюють письменники, насичуючи ними ліричні вірші, поеми, оповідання, повісті та романи. Іноді доля таких словотворів схожа на життя красивих метеликів, які, з'явившись для конкретного випадку, так і застигають на місці, тобто залишаються лише в певному контексті, оскільки не спроможні існувати поза його межами. Однак, набуваючи загальноновживаних значень, завойовують належне місце в активному словнику, літературної мови. За таких умов одноразові, для окремого випадку слова при перекладі навряд чи потребують неодмінного створення аналогів. Їх можна передати наближено, з відповідною спробою пошуку, де й близько неповинно бути штампу чи банальності. Адже свіжа і смілива мова оригіналу, за висловом Максима Рильського, так само має відтворюватися свіжою і сміливою мовою. Іншими словами, переклад неологізмів справа творча і

винахідлива, розрахована на старанність інтерпретатора і мудрість видавничого редактора.

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості притаманні редагуванню перекладу ліричних творів?
2. Чим характеризуються основні вимоги підготовки до друку різних видів перекладної лірики?
3. У чому полягає специфіка редагування перекладних творів для дітей?
4. Які практичні рекомендації видавничого редактора можуть надаватися інтерпретаторові казок?
5. Чим позначена редакторська підготовка до друку перекладних епічних творів?
6. Що важливо зберігати у перекладах фольклорних творів при видавничій роботі з підготовки їх до виходу в світ?
7. Як здійснюється редакторський аналіз перекладних творів сатири й гумору?
8. У чому полягають редакційно-видавничі принципи роботи з перекладними текстами сатиричних творів?
9. Які найважливіші риси перекладу балад слід враховувати при підготовці їх до друку?
10. З чим пов'язані труднощі при відтворенні та публікації поем зарубіжних авторів?
11. Які основні завдання редакторського аналізу мови оригіналу та перекладного тексту?
12. Чим можна пояснити відступи перекладача від тексту першотвору?
13. Які основні мовностилістичні засоби використовуються при перекладі та редагуванні іншомовних художніх текстів?
14. У чому полягає допомога редактора перекладачеві при відтворенні слів та словосполучень з переносним значенням?
15. Що таке ампліфікація і коли вона застосовується при редагуванні художнього тексту?
16. Які мовностилістичні прийоми впливають на зміст і стиль перекладного прозового твору?
17. Чим характеризуються труднощі та проблеми передачі фразеологізмів іншомовних текстів?
18. Як редактор може впливати на добір відповідників перекладачем при відтворенні фразеологізмів?
19. Якими способами перекладаються і редагуються архаїзми з іншомовних творів?
20. Які особливості редакторської роботи стосуються діалектизмів у творах зарубіжних авторів?

Лекція 9. Втрати при відтворенні тексту й редакторська допомога перекладачеві

План

1. Основні причини втрат перекладного тексту.
2. Калькування і буквалізм у перекладах із споріднених мов.
3. На перехрестях краси і спотворень поетичних текстів.
4. Чим відгукуються в перекладах власні імена й назви.
5. Долаючи пастки мовних стихій

Література: 3, 5, 11, 13, 17

Поняття і терміни: *втрати, буквалізм, калькування, споріднені мови, власні імена, назви*

Хоча талановитих перекладачів існує чимало, все ж ідеальні відтворення текстів оригіналів трапляються не так вже й часто. Ще і кілька століть тому відомий інтерпретатор Вергілія французький поет

Жак Деліль писав про цю важку й виснажливу роботу так: «Найістотніший обов'язок перекладача, який охоплює вже й усі інші, полягає в тому, щоб добитися в кожному уривку тих самих результатів, яких зумів досягти автор. Перекладач повинен дати коли не ті самі красоти, то принаймні ту саму кількість красот, що є в оригіналі. Кожен, хто взявся за переклад, бере на себе борг і повинен сплатити його якщо не тією самою монетою, то тією ж сумою». У цих словах закладено не стільки виправдання, скільки надія й довіра перекладачеві. Однак далеко не кожному й далеко не завжди щастить обминути ті складні, а часом і небезпечні місця, що підстерігають перекладача в тексті. Невміння зробити правильний вибір, віднайти власний хід чи створити на базі авторського сильний і адекватний художній образ призводить допоміжних втрат.

1. Основні причини втрат перекладного тексту

Будь-яка перекладацька помилка, недогляд, малий чи великий огріх мають свою причину. Загальновідома істина: найбільше буває втрат і очевидних помилок у неякісно відтворених текстах. Саме вони містять чимало проявів літературної неохайності, поспішності, нековирних фраз і слів, відступів від авторських думок та висловлювань. Чи не найпершою причиною цього може бут недостатнє знання тонкощів іноземної мови, її стилістичних особливостей, недбалість у поводженні з фразеологізмами. Подібне зустрічається як у поетичних, так і в прозових чи драматичних текстах. Часом навіть досвідченому редактору не вдається запобігти тим причинам, які вплинули на появу таких втрат. А в деяких випадках самі видавництва стають причетними до «заплямованих місць», спонукаючи перекладача до поспішності через видавничі терміни, графіки, конкурентно-ринкові умови.

У добротному, якісному рукописі дрібні огріхи, несуттєві недоліки редактор спроможний «виловити», дбайливо і старанно відновити пошкоджені місця, забезпечивши належну красу і первозданність оригіналу. Але ж він залишається безсилим перед недосконалим, зовсім поганим перекладом, і тоді немає іншого

виходу, як винести жорсткий, та цілком справедливий вирок: неякісний переклад відкинути й замовити новий. При цьому, щоправда, виникають додаткові труднощі, особливо тоді, коли перекладач встиг укласти з видавництвом відповідну угоду, затратив не лише зусилля, а й певні кошти.

У такому випадку за виправлення ситуації може взятися видавничий працівник високої кваліфікації. Подібні функції іноді доводилось виконувати Григорію Кочуру, Миколі Лукашу. Під час редакторської роботи над антологією «Чеська поезія» Максиму Рильському довелося зустрітися з дуже слабким відтворенням тексту, що змусило поета замінювати рядок за рядком аж до самого кінця, зробивши іронічну приписку: «Є підозра, що цей переклад мій». А виконавши подібне суцільне переписування іншого вірша, змилостився і зауважив: «А цей переклад ми подаруємо такому-то».

Досвідченим редакторам добре відомо, що перекладу без певних жертв не буває. Але їх можна звести до мінімуму, подбати про те, щоб окремі втрати не впливали на загальне сприйняття відтвореного тексту. Для цього перекладачеві необхідно насамперед віднайти й застосувати у своїй роботі відповідний тон, важливий ключ, єдиний реєстр. І, звичайно ж, піднятися до творчої домінанти автора оригіналу, тобто зрозуміти й передати ту його рису, що є визначальною, найхарактернішою. За твердженням Максима Рильського, це може стосуватися, наприклад, пісенності П'єра-Жана Беранже, іронічності Анатолія Франса, сутінкових напівтонів Поля Верлена або сарказму Володимира Маяковського. Без глибокого проникнення в основу тексту, без творчого перевтілення в авторську сутність, композиційно-стилістичну структуру оригіналу досить помітні втрати при перекладі стануть неминучими.

Часто причинами таких втрат стають поспішність і неухважність перекладача. Чи не найбільше до цього спонукає близькість мов, а, отже, й самовпевненість інтерпретатора чужого тексту та його приспана пильність чи певна збайдужнілість, наприклад, до міжмовних омонімів. Під цим терміном фахівці розуміють ті слова, які в двох або й у трьох мовах можуть бути дуже схожими за звучанням, однак мають різний зміст. Недбале поводження з ними під час відтворення тексту призводить до серйозних втрат, суттєвих неточностей, перекручень. Один з українських перекладачів чеське слово «фортна», що означає «ворота» і досить співзвучне з нашим «хвіртка», чомусь пов'язав з російським «форточка» (українською - «кватирка»). У результаті цього зазнали спотворень рядки чеського письменника-класика Яна Неруди: замість «біля лікарняної хвіртки» з'явилося «біля лікарняних вікон».

Нісенітницями супроводжуються переклади зі слов'янських мов, коли їх автори неухважно ставляться до слів, як-от: «рожа» (в українській мові – «троянда», В російській «морда»); «вонь» (у польській «запах», В українській – «сморід»), «мешкати» (у російській – «баритися, гаятися», в українській – «проживати»), «пильний» (в українській і польській – «старанний», «уважний», у російській – «вкритий пилюкою»). Розглядаючи ці та інші приклади міжмовних омонімів у своїй праці «Проблеми художнього перекладу», Максим Рильський звертає на них увагу і видавничих редакторів, радить розпізнавати такі випадки при звірці

відтвореного тексту з оригіналом, «виловлювати» їх в експертних оцінках під час проведення консультацій з письменниками, літературознавцями.

Видавничі редактори перекладних текстів ще й у наші дні подекуди можуть зустрітися з надмірною українізацією чужомовних творів.

Подібну практику активно застосував Юрій Федькович, Михайло Старицький, деякі інші письменники, прагнучи наблизити оригінал до рівня свого читача. Українізація колориту в Старицького доводилась до такого стану, коли навіть назва річки Німан ставала чомусь Сулою. Багато чого доречно, оригінально й винахідливо набрав до українських реалій Микола Лукаш, зокрема, в перекладному тексті «Дон Кіхота» Й «Декамерона». Та далеко не всі погоджувалися з подібною його практикою при відтворенні поезій іспанця Гарсія Лорки: наприклад, один із зображених персонажів Соледад Монтойя перекладався як Горянка Самотинна. А на здивування колег Лукаш відповідав однозначно, що для іспанця, мовляв, це саме так і звучить. Але ж за нинішніх умов подібний підхід віддаляє читача від оригіналу, чітко позначаючи місця втрат при перекладі. Тому в цій ситуації редактори у видавництвах коригуються результатами множинності відтворення текстів, звертаються до попередніх перекладів, застосовують порівняльний аналіз, на підставі якого може встановлюватися найкращий варіант, що легко сприймається читачем.

2. Калькування і буквализм у перекладах із споріднених мов

Характер стилістики художніх перекладів із споріднених мов нерідко позначений втратами, які значною мірою залежать від сліпого запозичення чужомовних слів та виразів. Здебільшого йдеться про їх буквальне відтворення, за якого діє механічне калькування, помітно збіднюючи, а іноді й спотворюючи українське мовне середовище. Калькування, як процес передачі нових слів, словосполучень, фразеологізмів з Іншої мови дуже часто зустрічається в текстах перекладачів-початківців, для яких труднощі у відтворенні текстів споріднених мов не здаються значними, а, отже, й не можуть, мовляв, вирішальним чином впливати на зміст, відображення основної ідеї твору чи художньо-образної системи оригіналу. Однак саме така легковажність у ставленні до цього процесу стає причиною засмічення лексичного складу, втрати національної специфіки мови. Немало словотвірних кальок в українській мові виникало під впливом насадженої російської ще в попередні століття, а особливо в радянські часи. Саме в результаті масової русифікації зросла кількість силуваних, незграбних кальок – термінів. Це стосується, насамперед, текстів, перекладених з російської (навчальна, наукова, науково-популярна література, публіцистика, есеїстика).

Вони настільки живучі, що все частіше проникають у літературні твори і вже декому можуть здатися своїми такі, наприклад, слова, як «колгосп», «відмінник», «п'ятирічка», або словосполучення «споживаючі бруньки», «слабкодисоціуючі речовини» та багато інших.

Росіянізм, як мовний зворот чи вираз, що складений на зразок російської мови або запозичений з неї, у перекладі є чужим і неправомірним, якщо він не служить вагомим стилістичними прийомом. Відомий теоретик і практик перекладної справи Степан Ковганюк свого часу запитував, що в українському тексті означають,

наприклад, слова «скуластий», «позаритись», «йокнуло», «перепоясаний» «йорзати», «битком набито». Адже це і є ті росіянізми, які, легко проникаючи в розмовну стихію, згодом опиняються в літературному перекладному творі, де й непомітно витісняють такі природні та зрозумілі кожному українцеві слова нормативної лексики, як «вилицюватий», ««зазіхати», «тьохнуло», «підперезаний», «соватись», «повнісінько» .

Небезпека появи подібних іншомовних заміників хоча б в окремих літературних творах чи вживання їх у перекладних текстах веде до «легалізації» й тиражування цих невдалих запозичень, реальних загроз потрапляння в лексикографічний реєстр. Більше того, як свідчить практика, непомічені редактором такі слова - чужинці на підставі кількарязового вживання можуть бути занесені навіть у словники ті ще й з поданням джерел використання. Прихильникам примирливого або байдужого ставлення до цього явища слід нагадати, що сусідня мова й література постійно жорстко захищаються навіть на правовому рівні, а помічене найменше «перевантаження російських перекладів українізмами» вважається «спотворенням російської мови і викликає в деяких письменників та критиків побоювання за її чистоту».

Тому для перекладів текстів зарубіжних авторів українською мовою так само залишається актуальним все, що пов'язане з її нормативними основами, природною чистотою, позбавленням багатьох чужорідних впливів і тисків. Це стосується однаковою мірою не лише росіянізмів, а й численних полонізмів, які також проникають внаслідок самопливного калькування, буквалізму при перекладах. Від цього застерігав Іван Франко, попереджав Максим Рильський, для кого переклади з польської склали значну частину творчого доробку. Однак, за висновками науковців, при відтворенні, наприклад, поезій Віслави Шимборської навіть перекладачі з величезним досвідом і філологічною підготовкою не змогли уникнути деяких відступів від норм української мови: «Павличко і Кочур скалькували прийменникову дієслівну конструкцію «бути глухим на щось» (на свій власний шум) з польської, але по-українськи – «бути глухим до чого». Сидяченко вжила натомість рідковживану сполучуваність: «краєвид на Що», краще «вид на що» і «краєвид чого»». Павличко створив метафоричну, але неправильну, перельотну назву (замість тимчасової, нетривалої) .

Видавничому редактору багато клопотів завдають відтворення фразеологізмів із споріднених мов. Як правило, йдеться при цьому про обережність і художній такт. Адже втрат при перекладі фразеологічних словосполучень стають причиною неповноцінності, явних спотворень тексту. Доброю наукою для багатьох редакторів і перекладачів може бути, наприклад, прикрий факт відтворення відомим українським письменником фразеологізму «дело в шляпе» з повісті Миколи Лєскова, що зазвучав як «справа в капелюсі». Буквалістський підхід, виявляється, має здатність проникати не лише в текст перекладачів-початківців, а й братися на озброєння досвідченими та іменними. А тим часом зовсім не застарів принцип, за яким діяв Микола Гоголь, сповіщаючи про це Михайлу Максимовичу: ««Іноді треба віддалятися від слів оригіналу навмисне для того, щоб бути до нього ближче... В перекладі найбільш треба прив'язуватись до думки і найменш до слів, хоч останні надзвичайно спокусливі...»».

По суті, в цих словах існує маленька підказка редакторам: діяти творчо і винахідливо, особливо вимогливо ставитися до перекладних текстів, здійснених за принципом буквализму, тобто перекладу слово в слово, речення в речення. Звичайно, набагато краще, коли видавничий редактор вже на етапі замовлення перекладної роботи вивчає здібності й можливості того чи іншого інтерпретатора і в такий спосіб уникає появи неякісного тексту.

3. На перехрестях краси і спотворень поетичних текстів

Ті, хто вважає процес перекладу суто лінгвістичною справою, применшують значення, роль та особливості художності у відтворенні текстів. Як уже підкреслювалося, повнота і точність - важливі риси принципів перекладу, але вони не єдині. Адже ніхто не стане заперечувати, що, відтворюючи українською мовою англійські сонети чи октави, дуже важко, а то й неможливо передати повністю рядки оригіналу, що мають короткі, односкладові слова. Тому і з'являються певні втрати, оскільки перекладачеві доводиться жертвувати другорядними деталями, вибирати між головним і малозначущим. Встановивши це в результаті звірки, редактор має вникнути не лише в художню тканину поетичного твору, а й неодмінно зрозуміти та оцінити рівень втраченого і якість здобутого, відзначити їх доцільність у редакційному висновку.

Перекладач своєю працею дуже часто може зберегти, а то й примножити красу поетичного твору. Він же здатний іноді спотворити до невпізнанності текст оригіналу, застосовуючи при цьому не завжди адекватні способи й методи: в одному випадку сліпе підпорядкування і слідування віршованому тексту, в іншому, навпаки, прагнення якомога далі відійшли від нього, аж до заміни багатьох реалій власними, національними.

«Перефарбування» іншомовних текстів в інші кольори може давати досить несподівані, навіть анекдотичні результати. Скажімо, при перекладі віршів Михайла Лермонтова свого часу Михайло Старицький дозволяв собі зображувати біблейського Давида з українською кобзою в руках (замість, арфи – як в оригіналі). Подібне навіть у переспіві не могло сприйматися належним чином.

Серед небезпек і труднощів, які чатують на перекладача та редактора поетичних текстів, Максим Рильський особливо виокремлював плутанину із вживанням у різних мовах роду іменників. Йому самому довелося зустрітися з цією проблемою при передачі українською мовою вірша «Дош», написаного по-французьки бельгійським поетом

Шарлем Лербергом. складність полягала в тому, що в цьому поетичному творі дош представлено в образі чарівної дівчини в струменястому плащі, всіяному блискітками. І це зрозуміло, оскільки «дош» у французькій мові має ознаку жіночого роду. Зважаючи на те, щов українській мові до поняття «дош» можна застосувати лише чоловічий рід, перекладач змушений був створити зовсім інший, а, по суті, новий художній образ: замість чарівної дівчини з'явився прекрасний юнак. Чи зазнав при цьому втрат авторський оригінал? Звичайно, зазнав: змінилася не лише зовнішня фактура, а й уся настроєва композиція, внутрішні важелі сприймання.

Як мав би діяти в такій ситуації видавничий редактор: забракувати текст, повернути його на доопрацювання, надрукувати з відповідними примітками? Жодного з цих варіантів обирати не довелося, оскільки він цілком довірився перекладачеві, покладаючись на його досвід, художньо-мистецьку інтуїцію, незаперечний літературний авторитет.

Водночас на прикладі з французьким «дощем» редакторові стало зрозуміло, чим на практиці може закінчитися неухвалене ставлення до роду іменників у деяких перекладах іншомовної поезії. Але ж подібні випадки можуть траплятися при відтворенні текстів і з інших мов, зокрема, із слов'янських.

Зовнішня легкість та доступність близької мови іноді стають причиною неухвалності й поспішності, а згодом і серйозних втрат при перекладі. Досить зупинитися на «підступності» окремих іменників,

Які не лише однаково вимовляються чи пишуться, а навіть мають однакове значення. Тільки рід у них (знову ж таки!) різний. Перекладаючи рядки російського поета «Боль валила меня с ног и кричала женским голосом», український автор повинен зовсім по-іншому їх відтворити, оскільки «біль» у нас чоловічого роду. Подібні спотикання можуть трапитися при перекладі російських віршованих текстів, де зустрічається, наприклад, слово «дъшто», що в мові оригіналу належить до середнього роду (в українській і польській «дишель» - чоловічого роду).

Досвідчений і видавничий редактор до таких «небезпечних» слів завжди ставиться з пересторогою, тримаючи їх на найвиднішому місці у власній записній книжечці. Не доводилося бачити свого часу в працівників редакції перекладної літератури видавництва «Молодь»: були там з відповідними позначками «птица» і «птах», «воздух» і «повітря», «луна» і «місяць» та низка інших слів, виразів, зворотів, які становили труднощі, могли спричинити помилки, призвести до суттєвих втрат у перекладеному тексті.

Для того, щоб при перекладі зберегти поетичну красу першотвору, недостатньо віднайти й передати зв'язок між окремими деталями та цілісністю образної системи оригіналу. Важливо не допустити втрат і спотворень тексту внаслідок зниження емоційної напруги чи нехтування деякими словами, словосполученнями, що можуть виступати своєрідними мікрообразами. А вони, як відомо, також несуть необхідне стилістичне навантаження в тексті, виконуючи водночас і синтаксичний прийом, ритмічний хід, звуковий повтор. Поет-перекладач буває безсилим саме в намаганнях використати фонетику у взаємодії з поетичною семантикою. Не випадково теоретик і практик перекладу Віктор Коптілов робить з цього приводу однозначні висновки: «Відтворити цю взаємодію фонетики з семантикою в матеріалі іншої мови важко і майже неможливо - саме ця обставина, а зовсім не труднощі перекладу лексики призводить до того, що перекладна поезія справляє менший вплив на читача, ніж поезія оригінальна».

4. Чим відгукуються в перекладах власні імена й назви

Далеко не завжди перекладачеві, навіть за допомогою видавничого редактора, щастить вдало й довершено вирішити проблему, пов'язану з відтворенням власних імен, різноманітних назв, реалій оригіналу. Легко передаються чужими мовами людські імена, фонетично споріднені з нашими: наприклад, Іван звучить у

польській і чеській Ян, у французькій - Жан, у грузинській - Іване (Вано) . Усе просто й зрозуміло для перекладача, коли йдеться про передачу навіть тих імен, які фонетично зовсім далекі від української мови. Тут однозначно застосовується принцип точності або приблизності звучання: Алджернон, Альфред, Бернард, Вольфганг, Гюстав, Семюел, Сигізмунд, Фрідріх, Шарль.

Складніший вигляд має ця ситуація в порівняно близьких мовах українській, польській, російській, білоруській. Відомий Радянський процес так званого зближення націй і мов помітно вплинув на фонетичні відмінності в передачі; наприклад, українських і російських імен. Не лише в літературі, а й у побуті сталося «безладдя і мішанина», яке не могло не спонукати видавничих редакторів до конкретної акції з діловими запитаннями: як же все-таки слід передавати в українських перекладах імена російських літературних персонажів - «шукати їх відповідники серед українських імен чи залишати їх російськими в українській транскрипції»? Однак плутанина не зникла, не допоміг цьому навіть спеціально введений «Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей». Більше того, за висновками мовознавців і літературних критиків, цей словник «виразно відображав процес фонетичного наближення українських імен до російських і навіть активно сприяв йому».

Тому деякі перекладачі, а з ними й редактори, намагалися самотужки напрацювати необхідні практичні норми відтворення в українських текстах чужомовних і, насамперед, російських власних імен, географічних назв, інших реалій з художніх оригіналів. Чи не найбільше тут виявляв себе принцип наукового осмислення природності передачі того чи іншого імені, і, звичайно, традиції, пов'язаної з його звучанням. Скажімо, ніхто й гадки не мав коли-небудь українізувати відповідником «Ганна» такі усталені в читацькій свідомості літературні імена - символи, як Анна Кареніна (з роману Л. Толстого), чи Анна Снегіна (з поеми С. Єсеніна). У той же час з прізвищами видатних російських письменників-класиків вже давно нерозривно зв'язалися їхні імена в українській вимові й написанні: Олександр Пушкін, Михайло Лермонтов, Федір Достоєвський, Микола Некрасов. Те ж саме стосується історичних постатей: Петро Перший, Микола Романов (хоча все частіше в українських текстах ці імена подаються як «Пьотр» і «Ніколай»).

Часто за традицією зберігалася вимова і в назві літературних творів, які здебільшого перекладалися не за змістом, а за їх усталеним звучанням. Тому й з'являлася калькована «Піднята цілина» (замість «розорана»). «Ходіння по муках» (замість «мандри»). Але є й інші приклади: наприкінці ХІХ століття «Детство. Отрочество. Юність» Льва Толстого було перекладено й видавалося в Галичині під назвою «Дитячий, хлоп'ячий і молодечий вік». Подібний буквализм і позбавлення заголовка образності звело нанівець зусилля перекладача, а зміна назви в наступному виданні на «Дитинство, хлоп'яцтво і юнацтво» переінакшило навіть зміст.

Передачі промовистих імен, перекладу власних назв із творів іншомовних авторів приділяв велику увагу в теоретичних працях і на практичному досвіді видатний майстер слова Григорій Кочур. Про труднощі цього процесу свідчить хоча б той факт, що й він сам, перекладаючи баладу французького Франсуа Війона,

присвячену жінкам минулих часів із сімнадцяти власних назв, що надають текстові особливого колориту, зумів відтворити повною мірою лише дванадцять.

Загубилися, тобто безпосередньо не піддалися відтворенню, два антропоніми і три топоніми. Автор українського тексту уникнув також, здавалося б, досить яскравого для такої балади факту спалення Жанни Д'Арк у Руані. Певна річ, кожній такій реальній втраті можна знайти пояснення: десь аргументувати це прагненням зберегти поетичну форму, десь спробами надати віршованій розповіді й дії динамічності, прискореності.

Деякі українські перекладачі дуже вміло володіють технікою відтворення імен та прізвищ за значенням. У французькій, німецькій, англійській літературах можна зустріти немало прізвищ, що означають конкретну якість людини або характеризують її вади, негативні риси. Цим частенько користувався, наприклад, Микола Лукаш, учні якого захоплювались ««просто фантастичними відповідниками імен зі значенням», віднайденими і запропонованими ним до перекладу одного з романів Анатолія Франса. Тож стають, українському читачеві дуже зрозумілі й по-справжньому характерними Робен Медоуст, Рвім-Делиш'є, Луп-ле-Гріш. Зустрічаючись з подібними новаціями на практиці, видавничий редактор має інтуїтивно відчувати їх доцільність, добре зрозуміти тло, на якому діють ті чи інші персонажі, а особливо середовище, до якого вони причетні. Далеко не завжди редакторська пильність і далекоглядність могли розгледіти в такому підході справді раціональне зерно, при потребі підтримати перекладача, вчасно побачити й оцінити втрати, чи хоча б подбати про їх мінімізацію.

5. Долаючи пастки мовних стихій

Усе, що стосується труднощів, а також втрат при перекладах, дуже часто пояснюється низкою суттєвих причин, які по-різному можуть оцінюватися літературними критиками, науковцями-мовознавцями і, звичайно ж, видавничими редакторами. Звіряючи відтворені тексти з оригіналом, лінгвістичним експертам нерідко доводиться констатувати зяючі пастки, яких так і не змогли обминати перекладачі. Іноді вони, плутаючись у мовній стихії першотвору, явно пасують перед абстрактною лексикою. Якщо конкретний образ переконує одразу, бомайстер перекладу вміє пояснювати найскладніші речі найпростішою мовою, уникаючи мілін узагальнення й уніфікації: не «зняв взуття(верхній одяг) чи «роззувся», а «скинув туплі (плащ)», не просто «зробив», а «витворив», «заподіяв», «накоїв», «утнув» або «учинив».., то надмірну алгебраїзацію перекладу, зокрема й текстів уможлидних, прийнято кваліфікувати як ремісничу слабкість».

Серед причин окремих невдач або недоглядів перекладача може бути необережне поводження чи навіть нехтування інтерсексуальністю. Мається на увазі між текстове співвідношення текстів різних літературних творів. Суть його полягає у використанні, вміщенні в прозі, поезії, драмі тексту будь-якого іншого, більш раннього літературного твору. Це може здійснюватися через цитування, натяки й відсилання до певного сюжету чи художнього образу, історичної події. Взаємодіють тексти також за «посередництва» епіграфа, передмови, післямови, коментарів, приміток або критичного ставлення, висміювання, пародіювання. Отже, інтерсексуальність постає перед перекладачем у дуже конкретних виявах і

вимагає до себе особливої уваги. Фрагменти запозичених текстів можуть відтворюватися по-різному: все залежить від їхнього походження. Ті, що «відомі в культурному ареалі перекладача (і читача), підлягають перекладу як один з компонентів художнього твору». Дещо інший підхід застосовується до фрагментів текстів, які невідомі культурі перекладача: «він може (залежно від їх важливості) або замінити їх близькозначними..., або перекласти, додавши відповідні стислі пояснення» (Віктор Коптілов). Дбаючи про недопустимість втрат при відтворенні оригіналів з інтерсексуальністю, видавничий редактор має відстежити всі згадки про інші твори, правильність посилань на них, точність цитувань.

У подібній ситуації опиняється редактор разом з перекладачем, коли з тексту давнього оригіналу постають явно каверзні сентенції натяки автора на обставини й реалії, що легко сприймалися й добре розумілися тогочасним читачем-співвітчизником. Однак для інтерпретатора, який живе в іншу епоху і зовсім в іншій країні, такі завуальовані місця додають серйозних клопотів, потребують необхідних пояснень, умілих і тактовних відступів або окремих коментарів. Цих та подібних натяків, прихованих запозичень (цитувань) аж ніяк не може обминути видавничий редактор, оскільки, залишений непоміченим і неперевіраним додатково, такий текст може не лише збіднити, а й певною мірою спотворити перекладений оригінал.

Втрати відтвореного тексту нерідко починаються з труднощів для перекладача при передачі зображуваного в оригіналі життя, побуту людей, стосунків між ними, які не схожі або й зовсім чужі конкретному читачеві. Щоб уникнути суттєвих непорозумінь, текстових пасток, досвідчені редактори рекомендують використовувати примітки, невеличкі пояснювальні рядки, стислі тлумачення. Прикладом цього може бути переклад Іваном Франком фантастичної драми Олександра Пушкіна ««Русалка», тематичну основу якої складають життєві реалії побуту та вірувань українського народу. Помітивши в тексті російського поета багато неточностей, перекладач одним роз'яснювальним абзацом наприкінці твору підготував читача до його належного сприймання.

Зауваживши, що Пушкінове зображення української природи та українського простолюду далеко від досконалості, Франко виокремив суттєві невідповідності: ««його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника», «у зображенні його дочки бачимо більше інтелігентну росіянку, ніж українську дівчину», «мало відповідно до української дійсно змальований у Пушкіна князь, а особливо ті дарунки, які він на прощання дає уведеній ним дочці мельника». За висновками перекладача, російський оригінал вражає «неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову «пов'язку», очевидно, металеву діадему, насаджену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожерелля, якого ніяка українська дівчина не стала би носити»:

Мистецтво перекладу твору, в якому зображені дуже далекі за часом події, характер давніх людських стосунків, життєвих звичаїв, традицій, правових та моральних норм, полягає в зосередженні в руках імператора могутнього важеля - «використання всіх ресурсів рідної мови, зусиллям волі уявити собі: як були б названі на цій мові ті або інші явища, як би вони існували в житті народу, на мову якого ти перекладаєш». слова Максим Рильський адресував і Володимирі

Самійленку, відтворення яким «Тартюфа» Жана Батіста Мольєра, за його твердженням, стало прекрасним прикладом перенесення французьких побуту і звичаїв XVII століття в українську мовну стихію.

Чи слід вважати пасткою мовної стихії перекручені автором оригіналу певні імена, географічні назви і як їх необхідно подавати перекладачеві? Такі факти відомі з творів російського письменника і публіциста Олександра Герцена: він відмінював" прізвища Беранже, Марата за французькою вимовою називав Мара, а в прізвищі англійського судді Кемпбелі опускав літеру «м». Однак і перекладачеві, і редактору не треба поспішати з виправленнями, оскільки йдеться, очевидно, про елемент стилю автора.

Переінакшення окремих імен, назв відбувалося під час підготовки до випуску в світ українською мовою шеститомного зібрання творів Вільяма Шекспіра. Редактори виявляли свою активність, у поті чола виконуючи видавничу функцію, працювали над текстами вже апробованих перекладів, відомих читачеві з попередніх україномовних видань. Як зауважує Максим Стріха в статті «Шекспір безмежний», навіть у класичних інтерпретація М. Рильського деякі імена наблизили до вимови (Олбені, Корнуел замість Альбані, Корнваля), уточнили також назву комедії «Дванадцята ніч, або як собі хочете» (замість «Дванадцята ніч, або як вам подобається»), а досить помітні імена персонажів цього твору сера Тобі Белча й сера Ендрю Егчіка, які у попередніх виданнях залишалися без змін, тут раптом набули дещо незвичних українських відповідників: пан Тобію Гик і пан Андреа Тряс. Причину ж цих перетворень не поясне ні в коментарях, ні в примітках. Такий редакторський недогляд може викликати не лише здивування, а й нарікання читацької аудиторії.

Питання для самостійної роботи та семінарських занять

1. Які бувають причини текстових втрат при перекладі творів зарубіжних авторів?
2. До чого призводить надмірна українізація чужомовних творів?
3. Чим характеризується буквалізм у перекладах із споріднених мов?
4. У який спосіб видавничий редактор може усунути проникнення у переклад росіянізмів та полонізмів?
5. У чому полягає редакторська робота ,при «перефарбовуванні» іншомовних текстів?
6. Як рід іменників може позначатися на перекладному творі?
7. Чи існують практичні норми відтворення в українських текстах чужомовних власних імен, назв тощо?
8. Що таке передача промовистих імен і яким має бути ставлення до цього редактора?
9. Як відтворюються фрагменти запозичених текстів у перекладі твору?
10. Що таке ітертестувальність і яка її роль У перекладеному тексті?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
2. Білозерська Л. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. Термінологія та переклад : навчальний посібник для студентів філологічного напрямку підготовки. Вінниця : Нова Книга, 2010. 232 с.
3. Губарець В. Основи видавничої роботи з відтвореними текстами: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 176 с.
4. Гудманян А. Г., Сітко А. В., Єнчева Г. Г. Вступ до перекладознавства: навчальний посібник для студентів спеціальності «Переклад». Вінниця: Нова Книга, 2017. 296 с.
5. Зарицкий М .С. Переклад: створення та редагування. К.: Парламентське видавництво, 2004. 120 с.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово–стилістичні проблеми. Вінниця: Нова Книга, 2004. 576 с.
7. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця: Нова Книга, 2003. 608 с.
8. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Вінниця: Нова Книга, 2008. 512 с.
9. Основи теорії редагування перекладів : конспект лекцій / Укладач: О. В. Ребрій. ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 88 с.
10. Ребрій О. В. Переклад англійської громадсько-політичної літератури. Європейський Союз та інші міжнародні політичні, економічні, фінансові та військові організації: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / за ред. Л. М. Черноватого та В. І. Карабана. Вінниця: Нова Книга, 2009. 240 с.
11. Слепович В. С. Курс перевода (английский – русский): учебное пособие для студентов вузов. Мн.: ТетраСистемс, 2005. 320 с.
12. Терехова С. І. Вступ до перекладознавства (Сучасні проблеми і теорії. Діяльність перекладача. Основи техніки перекладу). К.: вид. центр КНЛУ, 2002. 163 с.
13. Тимошик М. Основи редагування : підручник. К.: Наша культура і наука, 2019. 560 с.
14. Черноватий Л. М. Переклад англійської громадсько-політичної літератури. Система державного управління США: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2006. 400 с.
15. Черноватий Л. М., Карабан В. І., Пенькова І. О., Ярошук І. П. Переклад англійської економічної літератури. Економіка США: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2007. 416 с.
16. Черноватий Л. М., Карабан В. І., Омелянчук О. О. Переклад англійської технічної літератури. Вінниця: Нова книга, 2006. 296 с.
17. Шпак В. К. Основи перекладу. Граматичні та лексичні аспекти / Навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 310 с.

Навчальне видання

Удовіченко Ганна Михайлівна
Дмитрук Лілія Анатоліївна

Кафедра іноземної філології, українознавства та соціально-правових
дисциплін

**ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА ОСНОВИ
РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ**

Курс лекцій

Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 10,6.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
50042, Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Трамвайна, 13.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р.